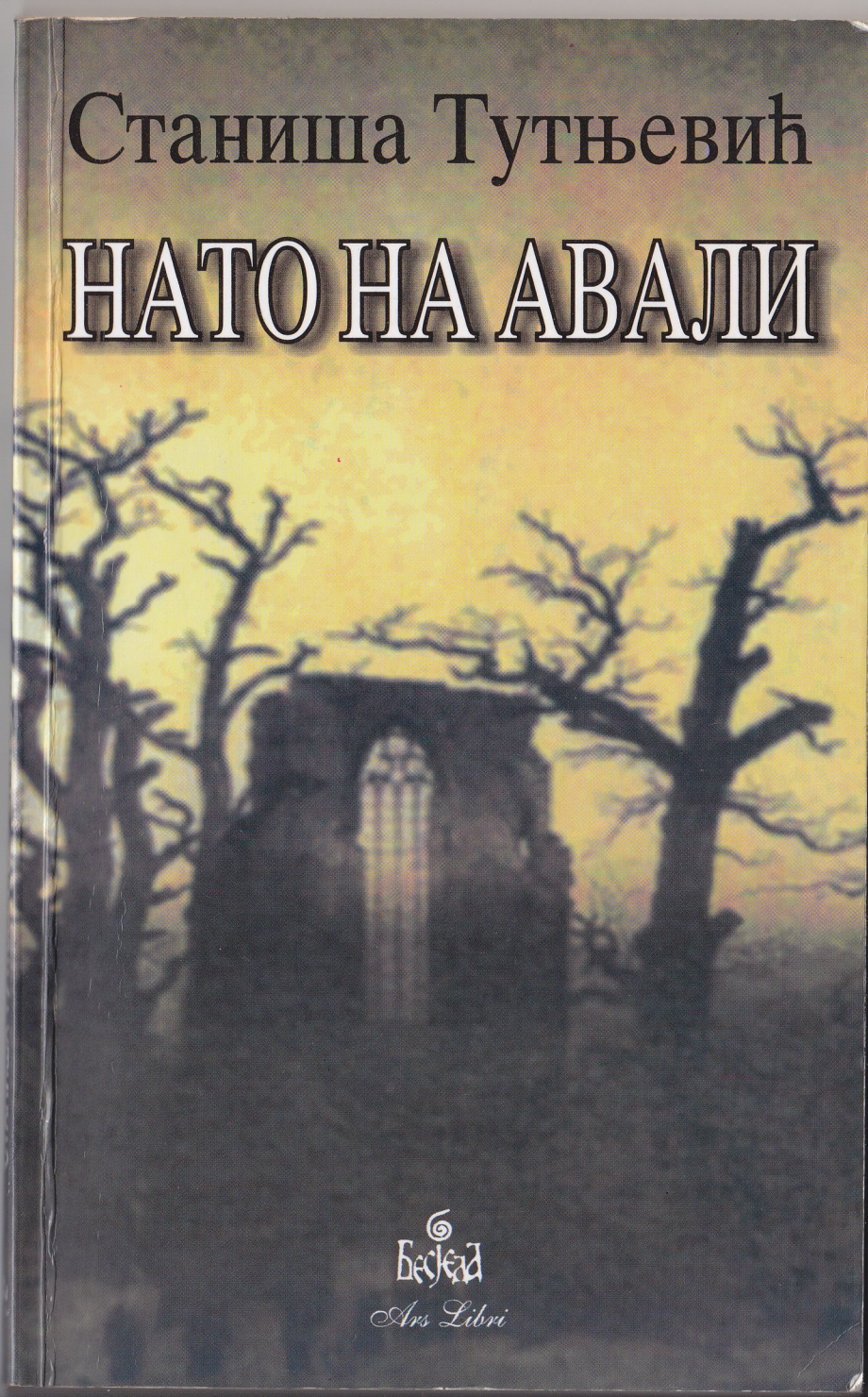

Станиша Тутњевић
НАТО НА АВАЛИ

The book cover features a dark, atmospheric illustration. In the center, there is a stone archway or ruin, possibly a tomb or a small chapel, with a cross visible inside. The archway is flanked by two bare, gnarled trees with intricate branch structures. The background is a pale, yellowish-orange sky, suggesting a sunset or sunrise. The overall mood is somber and historical.

Бескад
Ars Libri

БИБЛИОТЕКА
ПАМЋЕЊА

Уредник
Ненад НОВАКОВИЋ

Рецензенти
академик Радован ВУЧКОВИЋ
др Милан РАДУЛОВИЋ

Илустрација на корицама:
Каспар Давид Фридрих
ОПАТИЈА У ХРАСТОВОЈ ШУМИ,
1809-1810.
Берлин, Staatliche Museum

Станиша Тутњевић

НАТО НА АВАЛИ

ЗАПИС
О ЈЕДНОЈ
СЛИЦИ

Бања Лука
Ars Libri
Београд
2001

Прве две летелице имале су неких тешкоћа у успостављању везе са холандским командосима који су имали улогу истурене контроле лета. Два холандска Ф-16 стигла су у област циља око 14:30. Један од командоса, тик западно од Сребренице, водио је женског pilota ка циљевима недалеко од предајничког торња. После једног сувог круга, упркос томе што је приметила нешто противавионске паљбе, кренула је у напад. Командос је узвикнуо:

"Овде Ветрењача нула-два, све јужно од трасе којом си управо прелетела је непријатељско. Разнеси их"!

"Ветрењачо нула-два, између куће са црвеним кровом и оне штале видим тенкове који се возе путем. Потврђујеш?"

"ОК, Алфа, среди та говна."

"Разумем, полазим."¹

Вјероватно се питате из кога је филма ова сцена? Изгледа можда чудно, али она уопште није из филма, већ из стварног живота. Преузета је из књиге Јана Вилема Хонига и Норберта Бота

¹ Јан Вилем Хониг, Норберт Бот: *Сребреница. Сведочанство о једном ратном злочину*, Радио Б92, Београд 1997, стр. 44.

Сребреница. Сведочанство о једном злочину, објављене прије пар година у Лондону, коју од 1997. године можемо читати и у нашем преводу. Књига је писана с тезом која је садржана у поднаслову. О тој тези у овим околностима није упутно говорити: њоме ће се неоспорно још подоста морати позабавити и они који је постављају и они на које се односи.

2.

Првим, уводним дијелом слика о којој је ријеч остварује се класичном ауторском нарацијом, док је други дио (дијалог пилота на небу и командоса на земљи) преузет из једног тако вјеродостојног извора као што је снимак разговора који је правила команда НАТО пакта за операције извођене над босанским небом. Шта у овој слици подсећа на акциони филм, и зашто се овдје инсистира на њеном филмском карактеру?! Осим општег утиска, који ваљда није нужно образлагати, у првом наративном дијелу текста скрећемо пажњу на податак да је једним од *прве* двије летјелице које су из базе НАТО са Средоземља кренуле у егзекуцију на положаје босанских Срба око Сребренице, заправо пилотирала особа женског пола, неизоставно нека атрактивна истренирана дјевојка спортског изгледа и грађе, јер другачију напосто није могуће замислити у тако сложеном, одговорном и опасном послу. Треба можда подвући да није у питању тренажни, већ прави борбени лет, и то у најризичнијем дијелу једне операције, кад полијећу прва два борбена авиона.

Имајући све то на уму, природно се поставља питање: зашто је у плану те операције, а не треба

сумњати да су и друге одавно биле припремљене и испланиране, тако значајно, спектакуларно мјесто било дато управо једној дјевојци?! Одговор се лако наговјештава, али да би био што потпунији и убједљивији скренућемо пажњу на једно мјесто и у другом, дијалогском дијелу наше слике, снимљеном на траку у неком удаљеном штабу НАТО. Осим свега другог филмски карактер те слике посебно се потцртава кратком, динамичном размјеном порука у шифрама, при чему је кључна шифра којом се именује "непријатељска" мета: "Среди та говна"!

По свему слика је, дакле, рађена по општепознатом филмском обрасцу у коме се срећу "добри" и "лоши" момци, а њена морална порука првобитно је била усмјерена на оправдану казну која ће стићи ове друге. Међутим, циничност читаве те ситуације је у томе што је режисерска рука читавог пројекта за остваривање овог филмског принципа у суштини остала сасвим слијепа и равнодушна за оне којима је такве улоге подијелила. Актери горњег, "небеског" нивоа слике, одакле се врши реализација тог принципа, дјелују са дистанце, на сигурном одстојању и са потпуном безбједношћу авиона и пилота као и у сваком филму (дозирани ризик само још више доприноси филмској узбудљивости читаве ситуације!), док се на доњем, "земаљском" нивоу одвија паклена драма у којој се тај принцип одавно распао, а "добри" и "лоши" момци помијешали, наизмјенично мијењајући улоге и панично се сатирући, и не помишљајући да њиховом судбином управља једно филмско начело, а не озбиљна операција војног савезника односно противника.

У свему овом најбитније је да остваривање горњег, "небеског" слоја наше филмске слике не би

било могуће и сврсисходно без ових њених бројних учесника из доњег слоја, што се налазе на земљи, а који у свему томе ипак функционишу само као статисти. Питање да ли је тај доњи слој и створен само зато да би могао да функционише онај горњи, или је обратно, у овом тренутку сасвим је небитно и подједнако је поразно.

Идући у нашој анализи до краја, откривамо да постоји непомирљиви несклад између "небеске" слике, која и после свега остаје онаква како је и настала, тј. филмска, и слике на земљи која се, ипак, формирала по суровим и хаотичним животним законима рата; стога је и разумљиво што у првом покушају да се та два слоја споје, онај стварни, доњи нагло и драматично почиње да се гужва и распада. Све одједном изгледа као кобна грешка или неспоразум: ништа доље међу тим статистима није кобајаги, као што би по филму требало да буде, све је то одистински прави живот пометеног, завађеног и зарађеног народа захваћеног страхом и очајањем.

Мада су се НАТО авиони обрушавали на Србе, иронија читаве те ситуације у већој мјери се ипак сручила на сребреничке Муслимане, којима је у тој представи "одозго" додијељена улога "добрих" момака, са подршком која им се даје у маниру филмских рјешења: ти у гето сабијени људи покушавају да се пробију из обруча направљеног од спаљених српских села, који се дуго и опасно стезао око тога града, из обруча који су, нажалост, сами направили када су та села спалили, сасвим убијеђени да пробијају неки други обруч, обруч који је као што знамо, био само један у ланцу обруча који су се тада измјењиво формирали по Босни.

У ову апсурдну ситуацију уграђен је заправо принцип по коме су покретане све битније полуге тог прљавог рата, а филмском сликом из ове књиге његови актери су то само неопрезно открили. У позадини њеног горњег, небеског слоја скривена је мрачна, ђаволска кухиња оног што данас именујемо новим свјетским поретком у којој се тајно и непримјетно кувају разлози, мотиви и узроци рата; у доњем слоју ове слике они се само с ентузијазмом неспретно провјеравају, грубо реализују и бучно оправдавају својим наводним мјестом у том поретку или односом према њему. Иако је, дакле, ова слика била замишљена са једноставном и једносмјерном моралном поруком, та се порука искомпликовала, добила универзални карактер и сасвим другачије почела дјеловати и на оне којима је намијењена и на оне који су је инспирисали. На том принципу је утемељен универзални морални аспект ратне књижевности уопште, који се у пракси, међутим, реализује са врло промјенљивом и варљивом срећом.

3.

Тако ствари стоје када се наша слика посматра са моралног аспекта. За ову прилику нама је, међутим, можда и битније њено поетичко значење на коме почива ратна књижевност, која је, уосталом, примарни извор већине филмских сценаристичких рјешења. У овој слици срели смо се, заправо, са инверзивном односно повратном ситуацијом у којој се не ради о преношењу искустава и форми људског живота у умјетност, него о примјени искустава и преношењу форми умјетничког дјела у

ИНДИЈАНЦИ У САРАЈЕВУ

Београд- Сарајево, 7. јули 1998.

Коначно ево тог дана!
Пут у Сарајево, послје равно шест година,
два мјесеца и пет избјегличких дана!
Вријеме у коме још нисам био ушао у педесету, када
се чини да су капије животног апетита још увијек
отворене и да се од њега има право још штошта
очекивати, и вријеме у коме сам, истовремено,
пришао ближе шездесетим, када је зазорно покази-
вати емотивни ентузијазам и постало пожељно
крадом примиривати повремено узбуркано језеро
спопствене интиме.

Узалуд се напрежем и трудим: никакве суд-
боносне емоције, тек ведрa радозналост, дискретни
осјећај узбуђења и наговјештај контролисане аван-
туре. Вера уплашена и нервозна, неће да ме пусти
самог као да ће ме Муслимани појести.

-Шта се бојиш, покушавам да се нашалим на свој
рачун. Ваљда знаш да не једу свињетину, поготово
у последње вријеме.

Хистерично захтијева да избацам све књиге,
посебно је шокирана што сам у ташну ставио и наш
елитни зборник *Српска авангарда у периодици*.

- Кога тамо било шта српско интересује, јеси ли
ти нормалан?!

Пут аутобусом преко Шапца и Лознице, ред на граничном прелазу ("то је нама наша борба дала"), Зворник, Власеница, Хан Пијесак, Соколац.

Плима осјећања свом снагом кренула је да расте тек када смо се почели спуштати низ сунчану Романију према Сарајеву и угледали торањ на Требевићу. Већ добро познати пут, дивни предјели, осунчани пашњаци са усамљеним боровима ослоњеним на сопствену сјенку, зимзелене шуме, планинске куће, све је исто и на свом мјесту, и тако и остаје док ми лагано силазимо до Мокрог и избијамо на раскрсницу према Палама. У град улазимо преко Лапишнице, скрећемо на заобилазницу, као и обично када смо се враћали са скијања на Јахорини. Десно под нама се као на длану указује град: у дубини Бентбаша, дјечурлија на импровизованим малим плажама, сјајни, зелени и чисти правоугаоник базе-на, изнад високи и танки камени зуб, који смо звали стијеном самоубица, на коме лепрша нека застава, изнад ње касарна "Јајце" и још више и даље стара тврђава са каменим зидом који вијуга и пење се грбеном на сјевер. Панорама која ме увијек испонова узбуђивала као драга и позната кућна слика на којој вазда уочавамо нешто ново, што потврђује њену љепоту и оправданост мјеста које смо јој дали.

И прво, непријатно изненађење: та живописна слика одједном као да се преврнула негдје сама у себи и открила неко своје друго затворено лице, заклањајући се од мене као од незнанца да више не бих могао препознати оно чиме смо некад били везани. Одједном ме потопаи неочекивани талас туге: то је, дакле, онај осјећај који се досад није дао именовати - није то више она драга слика из моје куће, него

слика објешена на нечијем туђем зиду с којом повјерљиво, непознатим знаковима, узбудљиво комуницира неко други.

Читава моје Сарајево указа ми се као та изнутра преврнута слика, са другим равнодушним лицем, које ме непримјетно као посуду испразни од сувишних осјећања.

Послије тога све би другачије. Клизимо заобилазницом, ивицом Бистрика, и пиљимо у порушене и оштећене куће поред пута, пребиремо и препознајемо зграде доље ниже у граду, ево нас и изнад Грбавице. На бившој рампи у Загребачкој улици скрећемо према Требевићу, неколико пута улазимо у "Кантон Сарајево" и излазимо из њега, и потом стајемо на раскрсници код Куле. Коначно смо стигли.

Осјећам се као да сам управо дошао на запуштено гробље у коме узалудно покушавам наћи сопствени гроб.

Пјешке прелазимо српски дио Добрње, долазимо до тролејбуске окретнице, купујемо карте - исте као што су и биле, и на исти начин се поништавају. Излазимо на станици послје Жељиног стадиона, одатле пјешке до Милке према Пофалићима. Све је углавном као и прије, лако се препознаје, али мање, запуштеније и урушено. Тако ће очито остати још дуго.

Милка нас дочекује са еуфоријом, упознајемо се са њеним подстанарима, Муслиманима из Тузле, који сами себе сада називају Бошњацима. Сутрадан у општини неочекивано све иде брзо и глатко, предајемо захтјев за поврат станарског права, а онда пред зградом чекамо Наташу Пејовић коју у

Београду нисмо видјели годинама, а овдје смо је срели двапут у истом дану.

На другој страни паркинга крајичком ока уочавам како се улази у кола мој колега са студија Исмет Бурџевић. Вјероватно нас није ни опазио или му се, напосто, жури. Уосталом, на факултету и нисмо били нешто нарочито присни, а ни касније се нисмо често виђали ни дружили. Мало потом поново се окренем на ту страну, и угледам га само корак два испред нас! Ваљда ме је накнадно угледао и специјално изашао из кола да се поздравимо. Правим искорак и пружам руку:

-Гдје си Бурџевићу, кажем срдачно, али с опрезом.

Изблиза се види да су године доста посла видјеле и на његовом рошавом лицу. Као да је изашао из неког Андрићевог романа: лице богињаво, напрегнуто, црвено: с једног образа на други муњевито у таласима јури и назад се враћа љутита коњица са исуканим мачевима.

-Шта је, гдје си досад био?, каже.

-Свуда, сада сам у Београду. Дошао сам да видим ово око стана и повратка.

-Ниси ни требао да одеш!

-Што се мене тиче нисам ни био у прилици да бирам. А и да јесам ко зна...

-Ја сам, бога ми, могао и изабрао сам...

-Благо теби, ти си онда сретан човјек.

-Шта је, нема посла у мајчици Србији?!

-Мој Исмете, свуда је исто на овим нашим бившим просторима. Нема га нигдје.

-У Босни, бога ми, има!

-Ако је тако, хвала Богу, онда ће и мене нешто од тога запасти. Али да Бог да.

-Добро, добро. Само да знаш: све се памти.

У таквом смо положају да то што се растајемо без поздрава и не дјелује тако уочљиво.

Онда кафа са Наташом у башти преко пута општине, шетња до Отоке која гледано с ову страну Миљацке све више личи на саму себе. Заобилазимо наш стан и идемо у кратку посјету код Бинасе, потом пијаца и сусрет са комшиницом Анђом. На трамвајској станици избјегавамо сусрет са Муртом која очито иде од Лале, излазимо код Вијећнице, враћамо се кроз Баш-чаршију, ћевапи, спектакл пред Беговом џамијом: костимиране жене које се сједећи љуљају и пјевају илахије и касиде, вјерске и поучне пјесме које су тек од овог рата ушле у моду. Титова улица, књижара, посјета Бранкичиној мами, Пофалићи, пиће и роштиљ са Милкиним Тузлацима.

Сутрадан ружна сарајевска киша, Лукавица, аутобус, пут у Београд са великим олакшањем због обављеног посла од кога да Бог да да шта буде.

Дуго чекани дан остао је да виси у потпуној неравнотежи са значајем који му је толико дуго придаван.

Авала, 11. октобар 1998.

Недјеља, меко, сунчано михољско лјето. Пиносава се касно буди, торањ на Авали зури далеко, према Средоземљу, као да са стрепњом очекује ракете којима нам већ данима пријете. Липа полако стреса са себе прво лишће, пред кућом камара неисцијепаних дрва. Јучер сам са Васом и Драгицом на "кванташу" купио кромпир за зиму. Успут, на "бувљаку" сам пазарио радио касетофон: стари нам

је "цркао" управо ових дана, а вријеме је такво да би нам заиста могао требати.

Неко звони. Вратила се ваљда Таша која је ноћас остала да спава у граду. На вратима, међутим, уплахирана комшиница Злата Вери сметено објашњава да је звала "нека" Весна Матовић и рекла да хитно морам у Сарајево. Милка је у петак телефонирао у Институт нешто у вези са станом!

На брзину се спремам и журим на аутобус. Дан је већ ушао у пуну снагу, топло је и угодно, силазак до града више је него пријатан. Смислио сам да одем до станице, ту се могу промијенити марке, ту је и пошта која ради и недјељом, покушаћу да се јавим Милки и видим морам ли кренути већ ноћним аутобусом. Милка се јавља од прве, импулси на телекартици лете брзином метеора, али основно ипак сазнајем. Звала је, у петак ујутро, "моја правница" из општине и рекла да треба хитно да дођем. Стан је празан и запечаћен!

Таквом нечему нисам се ни у сну надао! Испуњен стрепњом од компликација и непријатности које слиједе, враћам се на Авалу. Шта се заправо збива? Је ли то нека Врховна енергија, која ме у правом тренутку склања са овог мјеста прије бомби које треба да почну да падају, као што је то било и приликом одласка из Сарајева?! На Трошарини више узбуђен и усхићен него нервозан, шетам чекајући аутобус, а онда ме изненада за руку ухвати Таша. И она се враћа кући. Причам јој, али ни она не може да повјерује. Частимо се сладоледом и прећутно славио. Код куће, Вера се крсти и лијево и десно, износимо столице у двориште наше-Десине куће да у част те вијести попијемо кафу и аператив пред ручак.

Поподне, на радију противурјечне гласине о бомбардовању. Милошевић и Холбрук су, изгледа, освојали преговарајући, али без резултата. Веру све више хвата страх, нервозна је и ишла би са мном, али не може оставити Ташу. Слути да виша сила и овог пута има неки свој рачун са мном и да се њој опет не пише добро: тако сам, сасвим случајно, изашао и из Сарајева, гдје је сама морала да проведе двије ратне зиме. Моли да не идем баш сутра, док се не види шта ће бити на састанку НАТО, иако обоје знамо да ће око тога бити још мрцварења и да, ако дође до зла, нико не зна ни када ће ни како ће почети и докле ће трајати, те да одлагање очито нема сврхе. Ипак, не желим изазивати судбину. Сачекаћу још један дан.

Сарајево, 14. октобар 1998.

Све се ипак добро завршило: преговори између Милошевића и Холбрука били су успјешни, на Косово долазе ненаоружни верификатори ОЕБС-а, тензије су потпуно пале, а мој други, овог пута ноћни пут аутобусом у Сарајево протекао је у стању релаксације, али и зебње шта ме тамо чека.

Потом: послије вишесатног чекања у Општини, психички згужван као извраћена врећа, излазим са инспектором - да отпечати наш стан! Пита да ли сам обезбиједио превоз. Чуди се да ми то правница није рекла. Помишљам да му, пошто ћемо бити сами, тутнем у џеп сто марака - можда би га то, макар и накнадно, вратило у вољу.

Очекивао сам да ће у стану све бити очерупано, али слика тог простора, какав је био када сам у њему живио, била се у мојој свијести потпуно изгу-

била - чинило ми се као да идем на неко сасвим непознато мјесто. Бура осјећања захватила ме је чим смо ушли у ходник. Изазвале су је старе и прљаве тапете. Одједном ми се све у истом тренутку повратило и читав простор растворио и распознао: стан је поново био онај исти, наш стан, као да сам малоприје изашао из њега до самопослуге. Те сам тапете својеручно постављао, као и оне у трпезарији које су такође још ту. Ипак све друго је однесено. Тако празан простор изгледа огроман и несагледив, као оно некад када смо први пут добили кључеве.

Све четворо смо се, тада, свако за се, разишли и погубили у новом и свијетлом стану, а онда се одједном зачуо панични дјечији плач: то је Јелена, која је тек била проходила, изгубљена у празнини тражила неког од нас. И сада, послје толико година, у том великом и празном простору ухватих се као да ослушкујем онај неочекивани глас отуд са малог ходника испред дјечије собе и купатила, гдје нам се Јеле тада била изгубила.

Инспектор је службен, на радијатору пише записник, јер нема на чему другом. Ја ћутим, а ситнице које додатно откривам, једна по једна, опасно и неконтролисано подижу плиму мојих осјећања: грло ми се већ стегло, а очи овлажиле.

Кад је све било готово, приближим му се, вадим из џепа новчаницу, пружам му је, тражећи ријечи које га неће повриједити:

-Шта год да је било, кажем, ово је за мене важан тренутак у животу. Немојте ме погрешно схватити, дајем вам ово са халалом..."

Али грло ми се издајнички потпуно стеже, ријечи заглављене у гркљану неконтролисано се батргају, преврћу и саме у себи потиру и гуше.

- "...да потрошите са вашим пријатељима..." , у грчу више не успијевам да се суздржим.

- Немојте, молим вас, због тога могу остати без посла, неугодно му је, гледа ме зачуђено и неодлучно.

- Не бојте се, видите да сам искрено узбуђен, то вам ваљда нешто значи.

Даје ми још неке упуте, лед са његовог лица непримјетно је почео да се отапа, омекшало је и добило неки изненадни сјај. Срдачно се поздрављамо, и ја коначно остајем сам са собом. Кренем кроз празан простор, грч плача поново ме трзну и потпуно се оте, али сада му пуштам на вољу. Онда се полако смирујем, осјећам се прочишћен, као природа послје олује. Тек сада са пуном свијешћу почињем да се односим према ситуацији у којој сам се нашао.

Сарајево, 15. октобар 1998.

Улазим у стан, а испод врата испада нека порука. Обрадујем се: неко ме је већ тражио. Врага:

"Бисмиллахир - Рахмани - Рахим. Драга браћо и сестре по вјери нека је хвала Аллаху Џеллешануху и нека је селам нашем драгом Мухамеду А. С. Кад добијете ово писмо имајте једну обавезу..."

Слиједи прича о чудотворним догађајима и дјелима којима се доказује свемоћ Алахова, а потом ти се намеће завјетна обавеза, са казном која те чека ако не извршиш оно што се у њој од тебе тражи, у овом случају да умножиш и даље разашаљеш ту причу. У овој прилици порука изгледа има и додатни смисао, намијењен само мени: нека ипак знам гдје сам дошао.

Сарајево, 16. октобар 1998.

Шта ли је сад ово: керамичка плочица, отпала са зида на ходнику, поново је, као и синоћ, стављена на отирач, а пред вратима су опет коре од банане! Плочицу и овај пут прислоним уза зид гдје је и била, коре унесем у стан и убацам у корпу за отпатке, па изнутра поново почнем да послујем око браве.

За пет - шест минута због пробе отворим врата, кад плочица опет на отирачу! Је ли то нечија ситна злоба или ми можда дјеца по својој вољи и дјечијој памети, или по нечијем наговору, шаљу неке знакове. Опасна gluva тишина, трнци муњевито пројурише од главе до пете, осјећам како је на мене однекуд заинула нека невидљива и неухватљива опасност, мисли се блокирају, а покрети прикупљају у одбрамбени грч. Ипак, идем даље... Морам прво на пијацу да потражим нову браву, даље ћу видјети...

Сарајево, 17. октобар 1998.

Трећи дан новог становања у старом стану. Идем уз степенице на трећи спрат, срце ми се од узбуђења попело и закопрцало у грлу, стрепим: на шта ћу данас наићи. Моји "индијанци" поново истурили ратне димове: на отирачу опет једна керамичка плочица и кора од банане. Мора да се то са мном надурава некаква дјечија сподоба која, затрована мржњом, вреба из прикрајка и чека свој тренутак. Можда их је и више, организованих у неки свој муслиманско-босански патриотски пионирски одред, тј. лигу, који том конспиративном акцијом пружају отпор "агресору". Опрезно откључавам врата, али у стану не налазим никаквих лоших знакова и

посљедица. Запошљавам се, прво сређујем струју, убацујем поново препаковане осигураче, поправљам утичнице и прекидаче, за кратко вријеме све је у реду и спремно за употребу. Прорадило је и свјетло у купатилу.

Потом излазим у ходник да монтирам тек купљени прекидач за звоно. То ми је један од приоритетних послова и зато што не желим да останем у глувом, прекинутом односу са спољним свијетом. Не желим да се кријем, хоћу да и путем звона с "њима" будем на вези, да им се изложим и постанем доступан. То је мало ризично, идеално за узнемиравање, али и на овај начин хоћу да покажем да сам равноправан и да се не бојим, ма колико то и не било тачно. Нервозан сам, уградња прекидача никако ми не иде, осјећам као да ме са свих страна мотри стотине невидљивих, радозналих и пакосних очију.

Одједном чујем како се бучно отварају комшијска врата, клепећу дрвене дршке од прибора за прање степеништа, нека забрађена сподоба одлучно и као да протествује оштрим покретима поче да брише сметљарник и ходник испред станова. Простор поред мене и испред наших врата заобиђе, па поче брисати доње степенице. Стално је полусагнута и окренута леђима, па никако немам прилике да је комшијски поздравим. Онда са горњих степеница стрчавају нека дјеца.

- Здраво, мрмљају у хору, или ми се у том узбуђењу тако само чини.

- Добар дан, одговарам тихо и неразговјетно, више за сваки случај.

Утом натрчавају на забрађену жену на доњем степенуку.

- Нејма више "здрово", обраћа им се она док је мимоилазе. Сада је само "Селам алејкум". Ово је странка СДА.

Дјеца нешто промрмљаше и нестадоше низ степенице, нена нешто и даље коментарише сама за себе, а онда покупи свој алат за прање степеништа, наглашено бучно затвори сметљарник и уђе у стан гдје су становали Шешумови. То је, изгледа, тај мој "Индијанац"!

Онда сам и ја склонио стари и прљави отирач испред наших врата, отпале плочице сложене поред зида унио у стан и све испред врата добро почистио и опрао. Хоћу да видим да ли ће и послје овог "блиског сусрета прве врсте" ратни индијански димови и даље бити пуштани.

П. С.:

Синоћ код Милке, комшија Рашид, бивши гас-тарбајтер у Њемачкој, данас таксиста који чека да стекне право на њемачку пензију (једно дијете у Њемачкој, а друго у Америци):

- Откад је почео овај рат још нисам био на Врацама. Никако ми се не иде, право да кажем и не смијем. Нема нигдје слободе као у Сарајеву. Овдје, брате, можеш као газија ићи куд хоћеш и како хоћеш, прошетати, отићи на чаршију, појести ђевапе...

Сарајево, 18. октобар 1998.

Кафана *Трокут*, Српско Сарајево. Недјеља, сунчано. Импресивна слика оног дијела Сарајева у коме је сада српска власт, посљедњи истурени руб српске територије који улази и у урбане стамбене

дијелове града. Иако запуштено, неуређено и још увијек неурбанизовано, као у каубојским филмовима виде се знаци настанка једног новог полиса. Ту је већ и *Градска кафана*. Сједим на тераси, гријем се на слабом сунцу, гледам Игман (морам отићи и на Илићу!), окуда смо колима пролазили на скијање на Бјелашницу.

По повратку: спокојан сам - мој "Индијанац" се данас успавао или знакова више неће ни бити. Испред врата је чисто, у стану све у реду, опрао сам и тепих у претсобљу, а сада поново идем у Пофалиће код Милке.

Сарајево, 22. октобар 1998.

Катастрофа! Пред вратима два комада од старе металне карнише, са врата откинута нова плочица са мојим именом коју сам јучер поставио и платио седам марака. Трема, неспокојство, расположење сто километара испод нуле. Заврзламе око пријаве у мјесној заједници, али је на крају савладана и та банална препрека.

Сарајево, 23. октобар 1998.

Стварно ружан осјећај. Синоћ сам овдје био са Дубравком, касно, и у помрчини смо обишли стан - све је изгледало како треба. Јутрос: на вратима поново великим словима ЧЕТНИК. Не плашим се, али нека језа ипак ми прожима цијело биће. Шта учинити? Да нисам одлучио путовати у Београд, свакако бих отишао у полицију, али овако то би се можда одужило и искомпликовало, па од пута не би било ништа. Идем у Лукавицу да купим карту, па ћу онда видјети шта да радим.

По повратку већ сам опуштенији, сада сам ипак за гандијевске методе - напис ћу напросто уклонити. Али врага: писано је црвеном хемијском оловком, свом снагом утиснуто у врата. Доносим детерџент, фарба се ипак полако раствара и напис полако ишчежава. Да ли ме неко кроз неку шпијунку посматра и ликује? Враћам се средином недјеље, до тада се ваљда неће десити ништа катастрофално.

Сарајево, 29. октобар 1998.

Након пар дана у Београду, са Ташином екипом из Оксфаме, у ландроверу путујемо за Сарајево. Возим нешто постелине, компјутер и остале потрепштине за дужи останак. Пут комфорним возилом од Бијељине преко Угљевика којим никад раније нисам ишао, а потом од Тузле до Сарајева, куда смо толико пута пролазили идући из Брчког. Успомене, успомене: све исто и на свом мјесту, али ипак другачије, мање, уже, запуштеније.

Ноћ је већ пала кад смо стигли на Отоку. Готово завјеренички улазимо у стан, на стубишту мрачно као у рогу. Милица и Душко чекају пред зградом поред кола ћутећи да се не одају београдским говором.

Телефонски разговор са Милком која ми је најавила грозне ствари.

Сарајево, 30. октобар 1999.

У мом одсуству пред нашим станом "индијански" ратни плес. Најгрознија је ипак невјештом руком писана порука коју је Милка скинула са врата.

Четник ночас
чете појести
мрак
Заклат чу те
И ти си моје
поклао

Један од оних који мијеша латинично Н и ћирилично И. Већ и сама та чињеница говори да је у питању дијете или неко из краја гдје је ћирилица још жива, можда из Санџака.

Сарајево, 1. новембар 1998.

Недјеља, диван, топао и мекан дан, као и многи други откад сам овдје. Улица Ђуре Ђаковића: сусрет са Ненадом Радановићем. Глава му је и раније личила на мртвачку, а сада изгледа као да му је неко на лубању навучао за два броја већу кожу, која се чини као згужвана чарапа. Љубимо се трипут - по српски, на његову иницијативу. Пријетворан, снисходљив, провидно лукав, као да му се кроз зборану, провидну кожу на лобањи види шта крије испод окорјеле и испуцале мождане коре. У том погледу очито се није нимало измијенио - по стоти пут Давор је у праву: "Ни рат овај није могао да нас спаси".

Помињем да сам негдје нешто прочитао о његовој књизи пјесама у прози. Остало нисам могао "упратити". Управо му је код *Босанске књиге* изашао избор прича, каже.

Казује шта је све преживио: сваки дан пјешке до РТВ дома и назад, на воду код Пиваре... Полуподигнутом руком, да не би било сувише уочљиво, показује на Требевић:

-А они, сипају ли сипају. Стварно су прекар-дашили сваку мјеру. Ту недалеко, сада показује на Кошево, граната погодила породицу за вечером. Била српска. Пресјечени трупови, показује себи око паса, главе папададе у тањире, изводи гест као да скида шешир и ставља преда се на сто.

"Посљедња вечера" у нападно-наративној верзији добро познатог, усамљеног сарајевско-бањалучког приповједача, кога и сада, као и некада, многи заобилазе и избјегавају.

- Страшно, "констатујем" неодређено, настојећи да се превише јасно не изјасним.

Не знам да ли све то прича да би испунио мој "хоризонт очекивања", да ли стварно тако мисли, или оправдава свој ратни статус лојалних Срба који су, када то можда није било ни потребно, јавно подржавали нову "босанску" опцију и каменом се бацали на сопствени народ.

Прије двије године, сазнајем, умрла му је жена, знам да се звала Милица, али је у задње вријеме, сјећам се, била мало жешћа Хрватица и тако изневјерила своје "српско" име. Кћерка и унуци су му у Загребу, однедавно је "пошао" у пензију: "шта ћеш, не исплати се радити за двјеста марака".

Тако то бива, страховања од поновних сусрета обично се завршавају управо овако, с ногу и у пролазу. Сваки сљедећи сусрет биће као и раније, поздрав у мимоходу или кратак застанак са пар конвенционалних ријечи, уз опрез да се то не настави напорном и досадном кафом и гњаважом.

Коначно сам с Велом у стан унио онај кауч, што ми га је поклонила госпођа Даница: овако се ми, "повратници", као некад избјеглице у Београду, испомажемо сада овдје у Сарајеву. Свака ситница

добро дође. То се односи и на Милкин огромни трпезаријски сто и неколико столица, које смо код ње покупили успут. Кауч је заиста стар, из њега цури нека трина, изведао је, практично у распадању - Вела је сигурно осјећао сажаљење према мени. На шта све човјек може да спадне, сигурно је мислио у себи, а могу тек мислити какво су презрење и осветољубивост у гримасама показивали они из небодера који су посматрали мој "тријумфални" повратак.

На улазу, носећи у нарамку ноге од стола, сретох Мустафу са четвртог, с којим сам некад био скупа у ратној/резервној милицији. (Он је иначе, колико се сјећам, због брачне кризе био одселио још прије рата). Срдачно се поздрављамо, више и не знам ко је коме први пружио руку, знам да сам ја њему "понудио" лијеву, јер ми је десна била заузета. И тако, из љевака, опет смо стари знанци, ваљда и старе комшије, као да нису прошле толике године. Сљедећи сусрет очито ће бити "здрово" за "здрово", као и раније, и то је заправо правило и парадигма поновних сусрета овдје у Сарајеву, а ваљда и другдје.

Успут, у пролазу до лифта један озбиљнији господин застао је да нам придржи врата - тешко може бити да не зна ко сам, не по имену и презимену, него по статусу - као "повратник", а тиме и по националности. То ме је релаксирало и за тренутак је нестало напетости и нервозе.

А на прагу врата од стана поново мој "индијанац", овог пута са једном паприком и кором од мандарине. Шта ли ми је угатао, то само њен Аллах зна. Вела је, као и иначе, сав у свом елементу:

- Сад ви оставите пред њеним вратима један чварак.

И он, као и сви остали, вели да је све ово очекивано и "нормално". Каже да пас који лаје не уједа, на то се и сам ослањам, али ипак сам опрезан.

Сарајево, 2. новембар 1998.

Још једно, невјероватно, изненађење! Улазим у трамвај, а иза мене ревизор. Он се пријављује возачу, ја полако пролазим корак-два напријед до апарата да поништим карту. Прегледа карте, долази до мене и моју нешто загледа, иако је сасвим јасно видио да сам је убацио у апарат за поништавање. Потом ми тражи личну карту. Шта је сад?! Испада да сам је неправилно поништио. Толике године прије рата сам то радио на исти начин, исто тако и сваки пут откад сам овдје, и никада ми нико није давао никакве примједбе. Контролор је, међутим, агресиван и одлучан, за њега је то неисправна карта. Не могу да вјерујем - нигдје на свијету овако нешто не би било могуће.

Опет 15. марака казне, и сада је све сасвим јасно. Недавно сам платио исту казну зато што сам у тролејбусу умјесто тролејбуске поништио трамвајску карту, не сањајући да ту може бити неке разлике, као што је никад није ни било. Овом ми изгледа као специјални рат против нас: чим из личне карте виде ко си и шта си, и да си тек дошао, на сваки начин желе да ти покажу да си непожељан. Или је Сарајево заиста преко ноћи постало Франфурт, мада не вјерујем да би и тамо ово био проблем.

Али ја се не дам смести: све памтим и узимам у обзир, али знам да би било сасвим глупо због таквих ствари одустати.

Потом љепши дио дана: срећена дневна соба, опран и намјештен стари кауч, монтиран мали столић поред њега, а велики, трпезаријски до зида. На њему сам већ распрострао књиге и списе, на њему ћу и да једем, а монтирао сам и компјутер, који ево, хвала богу, сасвим поштено одрађује оно што сам од њега очекивао. Гријање је прорадило и сасвим је топло. Права једна портирница у којој ћу, као и сваки ноћни чувар провести извјесно вријеме чувајући наш стан док не видимо шта ћемо и како ћемо даље. Све остале просторије су потпуно празне и у њима одзвања сваки звук.

Сарајево, 3. новембар 1998

Пут у Бањалуку. На сарајевској аутобуској станици тек покоји аутобус. Ни трага од предратне гужве, када су одавде полазили аутобуси у свим смјеровима: Београд, Загреб, Љубљана, Сплит, Макарска, Аустрија, Њемачка, итд, итд. Помало узбуђен, замишљен и одсутан, тражим трећи перон одакле полази мој аутобус, а онда као у сну као да иза себе чујем прозив:

-Станиша Тутњевић.

Знам да слабо чујем, али се ипак полако окрећем и у првом вечерњем сумраку препознајем Гавру Граховца. Стоји омален, усправан и стамен, са истуреним, великим, шиљатим стомаком необичног облика - као носорогова глава. Прилазим један корак и пружам руку:

- Здраво Гаврило. Наглашавам дугоуздазно и, чврсто се рукујемо. Он као да је био направио кретњу да се и пољубимо, али се она изгубила у већ завршеном чину поздрављања.

- Откуд ти овдје, узвраћа.
- Путujem.
- Путujeш!?
- Одавно, и овамо и онамо, којекуде, што рекао Карађорђе.
- Идеш у Бањалуку.
- Да, имам тамо испите на факултету.
- Моја сестра, враћа се истим аутобусом, тамо живи, а била је мало код мене.

Гледамо се испитивачки, питамо један другог за породичне прилике, размјењујемо информације о послу. Он је у *Босанској књизи*, каже да је добро, пита ме о могућем повратку. Кажем да сам ушао у стан. Као није ни било неких проблема, јер је Вера остала до краја 94, а сада ћемо видјети шта и како даље.

- Сврати, вели на крају.
- Важи, сада сам ту, кажем, а знам да ипак нећу.

Онда пут у Бањалуку, добро познатим путем преко Травника и Јајца. Као и свуда по Босни већ једноличан пејсаж: запаљене и срушене куће, засеоци и села. На овој релацији углавном српска, мада по муслиманским и хрватским насељима кроз која пролазим видим да су се у овом случају на паљевину "палили" међусобно и Муслимани и Хрвати. С десне стране срушена и запаљена омања православна црква која је реновирана непосредно пред рат, управо у вријеме када смо тим путем често путовали у Детлак и назад.

Сарајево, 17. октобар 1998.

Срдачан сусрет са Фахром и Ибром у Институту за језик, у бившој Ложиној соби. Све као и прије.

Они већ говоре Бошњак и босански језик, што је и разумљиво. У њиховој ситуацији напосто другачије није могуће.

И овдје у Сарајеву, ја се као "старински" човјек, опирем новом, босанском имену језика. Још од раније сам смислио неке више шаљиве досјетке за које мислим да уопште нису без основа: у српском језику није се ништа мијењало, па ни име за припадника муслиманске националне заједнице - Муслиман. Бошњак је у ствари "превод" тог појма на босански. Садржај је исти, нико га не пориче, али Муслимани су ти који су том појму промијенили име. Зато ми се и не може приговорити што и даље говорим Муслиман, јер ја напосто говорим као и до сада, српски, тј. српско-хрватски. На исти начин, говорим у шали, постоје разлике и у имену Холанђанин и Низоземац.

Ипак, шала је шала, коначно би требало сјести и сасвим озбиљно, за своје потребе, нешто рећи о националном имену Бошњак.

Муслиманска национална заједница, настала исламизацијом једног дијела јужних Словена који су говорили српско-хрватским језиком, прешла је дуг и узбудљив пут свога развоја. Њено постепено издвајање из једне већ раније формиране помало разуђене народне групе на Словенском Југу која је говорила овим језиком зато није ни могло почети прије и изван прихватања ислама, што значи да успостављање било каквог континуитета са богатом средњовјековном босанском традицијом, на чему неки инсистирају, у овом случају није изводљиво без великих тешкоћа. Основа и упориште за издвајање из постојећег ширег народног корпуса у овој ситуацији налази се првенствено у етнопсихо-

лошким karakteristikama овог становништва стеченим у окриљу исламске вјере и културе након пада средњовјековне босанске државе. Стицање националне свијести код Муслимана ишло је међутим споро и дуго. Све до пред крај турске владавине преовлађавало је име Турци, а тек у вријеме снажног буђења националне свијести на Словенском Југу крајем деветнаестог и почетком двадесетог вијека и међу становницима Босне и Херцеговине исламске вјере све више долази до изражаја схватање о свом словенском поријеклу.

То је била прва претпоставка за стварање муслиманске нације. Други услов национализације Муслимана, како се тада говорило, био је разлучивање вјерске од националне припадности. У вријеме када је нација постала основна категорија у оквиру које се остваривао свеколики напредак сваке људске заједнице на Муслимане се примјењивала формула по којој у оквиру једне нације без икакве сметње може постојати више вјера. Како до тада нису имали сопствену националну свијест него су се идентификовали једино путем вјере, и како с друге стране, према тадашњем схватању језик представља главно обиљежје националног идентитета, њихова национализација у ствари није могла значити ништа друго него задржавање сопствене вјере, а прихватање српске или хрватске националне свијести. На тој тада општеприхваћеној формули све до најновијег времена инсистирали су и Срби и Хрвати настојећи да Муслимане привуку у своје окриље, а прихватили су је и сами Муслимани, посебно они ученији који су у већој мјери били изложени утицајима западноевропске цивилизације након доласка аустријске власти, јер у модерној

европској теорији и пракси тога времена није било другачијег, повољнијег рјешења за њих.

Та линија српске односно хрватске национализације Муслимана видљива је све до посљедње тачке њиховог пута према сопственом националном идентитету. У оквиру хрватске националне свијести за вријеме аустроугарског периода дјеловали су на примјер писци Осман Азиз (псеудоним Османа Нури Хаџића и Ивана Милићевића), Едхем Мулабдић, Фадил Куртагић, Сафвет-бег Башагић, Муса Ђазим Ђатић, а као Срби су се изјашњавали Осман Ђикић, Авдо С. Карабеговић, Авдо Карабеговић Хасанбегов, Омер-бег Сулејманпашић. У хрватској књижевности између два рата најистакнутији су били Ахмед Мурадбеговић и Хасан Кикић, а у српској Хамза Хумо. Послије 1945. године од значајнијих као српски писци дјелују Меша Селимовић и Скендер Куленовић, док је Мак Диздар био ближи хрватској књижевности. Неки од поменутих и непоменутих писаца у међувремену су мијењали "национални дрес", али са данашње тачке гледишта сви су они, по принципу двојне (понекад и тројне!) књижевне припадности, истовремено и писци националне муслиманске књижевности на чији развој су пресудно утицали.

То, међутим, није била ни једина ни централна линија национализације Муслимана. Колико је то питање било актуелно свједочи и покушај аустријске администрације да у БиХ уведе нову, босанску нацију (и језик), која би обухватала све три конфесије. У основи она је за Муслимане била прихватљива и доста добро примљена, јер се њоме избјегавало болно питање њихове српско-хрватске националне транзиције која је у нашим приликама, пого-

тово у ширим народним слојевима, ипак била при-
мана с великом резервом, с обзиром да је процес
идентификације православних са Србима а католи-
ка са Хрватима тада већ био ушао у завршну фазу.
Та идеја била је мотивисана политичким разлозима
и имала је циљ да неутралише тежње Срба и
Хрвата у Босни и Херцеговини за националним
јединством са осталим, централним дијеловима соп-
ствене нације, али је ускоро морала бити напуш-
тена, јер стварање једног унитарног народа у БиХ
очито није имало никаквих изгледа с обзиром да је
национална свијест код Срба и Хрвата тада већ у
потпуности била формирана.

Из истих разлога Муслимани су с ентузијазмом
прихватили и остале националне, књижевне и поли-
тичке идеологије интегралистичког карактера које
нису захтијевале директно прихватање српске или
хрватске националне идеологије. То се посебно
односи на идеологију југословенства, а тиме се
може објаснити и њихова нешто већа "привр-
женост" свему што је носило епитет босанско-
херцеговачког, од оне коју су показивали Срби и
Хрвати, што је свој пуни смисао добило тек у току и
након минулог рата.

Централна линија развоја муслиманске нације
текла је ипак у позадини свега овог. Најраније,
рудиментарне трагове муслиманске националне
свијести срећемо код Мехмед бега Капетановића
Љубушака, првог сљедбеника Вука Карацића међу
Муслиманима у БиХ, познатог по сакупљању мус-
лиманског народног блага, на што га је наговорио
Вук Врчевић. У брошури *Будућност Мухамедоваца
у Босни и Херцеговини*, објављеној 1893. године, он
каже да су и Муслимани као и Срби и Хрвати један

огранак "југословенског витешког народа". С њима
би се могло, вели Љубушак "са свијем у љубави
живјети" само кад не би Муслимане "кривим оком
гледали" и кад "би нам нашу народност признали".
Ни сам Љубушак ни генерације Муслимана послје
њега нису, међутим, сматрали да су Муслимани
посебна *национална* заједница. У којој мјери су
израстање ове заједнице у посебну нацију и општа
спознаја о томе текли успорено и неизвјесно свје-
дочи и податак да је у Титово вријеме у упитнику за
попис становништва специјално за Муслимане била
уведена рубрика "неопредијељен" у коју су се упи-
сивали сви они које није задовољавала могућност да
се изјасне ни као Срби, ни као Хрвати, ни као
Југословени, ни као "остали". Показало се да су
управо ти људи и те како опредијељени да припада-
ју једној посебној заједници, неовисно о томе што
их још увијек није уједињавала јасна национална
свијест. Познато је да је та свијест коначно достигла
ону нужну критичну масу и реализовала се тек
путем пописа становништва 1971. године када је уве-
дена рубрика Муслиман која је (због великог М)
значила националну а не вјерску припадност.

Иако је и тада и касније све до данашњег дана
било приговора да су Муслимани вјештачка нација
која је установљена политичком одлуком кому-
нистичких власти нешто раније, не може се порећи
да се до такве одлуке, реализоване кроз упитник за
попис, ипак дошло путем консензуса, послје дугих
и не баш лаких и угодних расправа о политичким,
културним, књижевним, и сл. реперкусијама таквог
рјешења. Како су се приликом пописа Муслимани
готово плебисцитарно опредијелили за ову могућ-
ност, очито је да се радило о процесу који се није

могао зауставити, па приговори да су претходне расправе о тој одлуци вођене иза затворених врата или у ужим партијским круговима, битније не угрожавају коначан исход оног што је било неминовно. На другој страни до новог имена за припаднике ове националне заједнице (Бошњак) и за њен језик (босански) није се дошло консензусом, него једностраном одлуком муслиманске политичке, научне и културне елите. Стога последице тога чина и нису тако безазлене као што се чини на први поглед. Досадашње национално име Муслиман, истина, није било идеално, јер се у говорном језику тек из контекста могло разлучивати када је у питању национална а када вјерска атрибуција, док се у писменој комуникацији та дистинкција омогућује само употребом малог или великог слова. То је колико се зна и једини аргумент због кога је уведено ново име Бошњак које у то вријеме из разумљивих разлога о којима ће бити говора касније, није могло бити прихваћено. Толики напор да би се промијенило само име ипак не би вриједио труда. Очито је, дакле, да у позадини постоје и други много озбиљнији разлози. Ипак се не ради само о новом имену него и новом садржају које то име за собом повлачи.

Националним именом Бошњак, изведеним из топонима "Босна" и тиме утемељеним у цјелокупну државну, културну и политичку традицију Босне, спретно се исказује претензија на примарни статус Муслимана у Босни, чиме су друга два народа практично упућени на мањински положај (Видјети Извјештај Бадинтерове комисије!). При томе треба знати да се босанска односно бошњачка атрибуција која се не односи само на људе из Босне (један вје-

тар зове се на примјер "бошњак", а једна врста дувана "босанац") никада и није односила само за једну националну заједницу (презиме Босанац, Бошњак и Бошњаковић срећемо, на примјер, код сва три народа, једно велико хрватско село код Жупање зове се Бошњаци, и сл.). То истовремено свједочи да у лингвистичком смислу не постоји дистинкција између појмова Босанац и Бошњак, па примисли да појам Босанац покрива регионалну а Бошњак националну припадност Муслимана није уопште утемељена. Име Бошњак је напросто нешто архаичнији облик истог имена Босанац. Код таквог стања ствари није тешко разумјети зашто је у социјалистичкој Југославији бошњачко име за Муслимане било непожељно и практично забрањено - сматрало се да се њиме изражавају неприхватљиве муслиманске претензије на Босну која по тада важећем рецепту није била "ни српска, ни хрватска ни муслиманска" него "и српска, и хрватска, и муслиманска". То потврђује и становиште које налазимо у књизи *Муслимани и бошњаштво*, објављеној пред сами рат, 1991. године, у којој се каже да је "бошњаштво давно превазиђено као могућа национална одредница Муслимана" (стр. 67). То становиште, наравно не би имало неку посебну тежину кад аутори те књиге не би били апсолутно највећи и најутицајнији научни ауторитети за ова питања међу Муслиманима: Атиф Пуриватра, Мустафа Имамовић и Русмир Махмутџеаџић.

На који начин се новим именовањем муслиманске нације и њеног језика у жељеном правцу помјера и садржај тих појмова свједочи и податак да се име босански језик не узима као национални језик Бошњака (у том случају би био "бошњачки",

што сматра и одговарајућа лингвистичка комисија САНУ), него као државни, "земаљски" језик, на начин како је то заправо било за вријеме аустроугарске власти. Како то име ни Срби ни Хрвати не могу прихватити, тај језик посредним путем практично постаје "својина" једино Муслимана, тј. Бошњака, док српском и хрватском имену језика опет преостаје мањински статус. Проблем је утолико већи што се не ради само о имену, него заправо о новом језику. При томе треба знати да нико никада, ни међу Муслиманима, није говорио о њиховом посебном језику, те да је босанско име нашем језику, ако искључимо пропали аустроугарски експеримент, у ранијим временима врло ријетко давано само са смислом покрајинског одређења.

У новом именовању муслиманске нације и језика којим њени припадници говоре смишљено се изграђује позиција Муслимана као "темељног" народа у Босни у Херцеговини и истовремено ствара илузија сопствене националне државе. То је уобичајена, легитимна, завршна фаза у формирању свих нација коју за разлику од већине европских народа, неки југословенски народи још нису били остварили. Није стога никакво чудо што је настанак свих нових држава послје пада комунизма био мотивисан потребом младих и "неиживљених" нација да остваре идеал сопствене националне државе која располаже додатним средствима њихове заштите и даљег просперитета. Из истих разлога се распала и Југославија. За разлику од Словенаца и Македонаца Муслимани тај циљ фактички ипак нису у потпуности остварили. Свиђало се то коме или не тај свој легитимни циљ који имају и све друге нације, они ће природно и даље слиједити. Прва

фаза тога процеса је ново име за нацију и језик којим се психолошки ствара логична конструкција садржана у повратно произведеним, заиста рјечитим "чињеницама" да у држави Босни аутентично, домицилно становништво чине Бошњаци који говоре босанским језиком. Тиме је индиректно идеални модел националне државе заправо већ остварен.

Једном народу је тешко оспоравати да се назива како сам жели, па и да језик којим говори зове како хоће све дотле док се то тиче самога њега. Иако, видјели смо, и у БиХ изазива тензије, бошњачко /босанско име за Муслимане и њихов језик знатно веће тешкоће изазива када почне да се употребљава изван Босне и Херцеговине. У СР Југославији то име се већ дуго користи у Санџаку, гдје постоји чак и политичка странка која дјелује под тим именом, а да нико у вези с тим није ништа подузимао. Званичне власти задовољавале су се упозорењем да такво именовање Муслимана није предвиђено Уставом и законом и тако ово питање гурале под тепих очекујући да се оно ријеши само од себе. Неки су отворено ликовали што су коначно дочекали да без посљедица одредницу Муслиман могу да пишу малим словом и тиме ову националну заједницу мимо њене воље поново "врате" на статус вјерске групе, не примјећујући да и ово ново име, као и остале ратне творевине, отвара много озбиљнија и далекосежнија питања од натезања и досјетки око малог и великог слова. Било је и таквих (В. Драшковић у *Дневном телеграфу* од 13.08.1997) који још увијек пливају у архаичним водама у којима: "Нема Бошњака ни бошњачког језика, бошњачке књижевности, ни посебне традиције", него су у питању само "Срби муслиманске вере". Посебно

треба скренути пажњу на критичке гласове људи из редова самих Муслимана као што је др Авдула Курпејовић, предсједник Муслиманске матице у Црној Гори, који је у једној прилици изјавио да Муслимани из Црне Горе нису Бошњаци (*Политика*, 23.09.1998), имајући на уму богату традицију заједничког народносног осјећања на црногорским просторима, која се не смије изгубити из вида. При томе треба знати да је у вријеме аустроугарске управе, када се зачиње национална свијест међу Муслиманима у БиХ, Црна Гора самостална држава (од Берлинског конгреса 1878), док је Санџак још увијек у саставу Турске.

Право Муслимана у СРЈ да сами себе називају како хоће не би требало бити спорно, али то ваљда не значи да тиме ово име аутоматски постаје званично. Ако се, међутим, у статистичке упитнике приликом наредног пописа становништва национално име Муслиман замијени именом Бошњак оно аутоматски добија "државни" карактер и самим тиме постаје обавезно у цјелокупној научној, културној и државно-политичкој комуникацији, као што се десило и са именом Муслиман после пописа из 1971. године. При томе би међутим, требало имати на уму да се, као што смо напријед видјели, то име у Босни унеколико и "држи", али да невоље настају када се бошњачко/босанско име преноси и на простор гдје живе људи без упоришта у географским и државно-политичким одредницама изведеним из топонима "Босна". То упориште се, како смо видјели, врло лако ствара повратним дејством, и то са посљедицама које нису нимало безазлене: оног тренутка када се у СРЈ озваничи национално име Бошњак индиректно се поставља и

питање "матичне" државе за читаву ту популацију, са свим посљедицама које из тога произилазе. Колико је то питање деликатно напосто није ни потребно истицати, тим прије што се чињеница да Босна тако постаје матична држава Муслимана из СРЈ већ увелико (чак и на првом програму државне тв) сматра извјесном и проглашава легитимном. При томе се смеће с ума да Босна и Херцеговина ни по чему није нити може бити у већој мјери држава Муслимана односно Бошњака него држава Срба и Хрвата, из чега произилази да би у њеној матичности у односу на Муслимане из СРЈ природно партиципирали и ови народи, што би у сваком погледу било нелогично и неоствариво. Из истих разлога та матичност није сводива ни на муслиманско-хрватску федерацију, неовисно о томе што Муслимани у њој доминирају у сваком погледу. Босна би, дакле, могла бити матична за Муслимане из СРЈ само под претпоставком да се прихвати привид да је она национална држава Муслимана тј. Бошњака који се, као што смо видјели, психолошки намеће новим именовањем муслиманске нације и њеног језика. На то се не би баш много требало освртати да управо аргументи такве природе не стоје у темељима наше заједничке готово десетогодишње крававе прошлости.

Сарајево, 19. новембар 1998.

Прва ноћ на Отоци, у нашем старом стану. Посљедњи пут сам овдје преспавао у ноћи између 1. и 2. маја 1992.

Синоћ: плашим ли се, слутим ли шта, хоћу ли осванути или ће се пријетње да ће ме ноћ прогутати,

које су ми остављали, заиста остварити? Осјећам ли нешто посебно? Стање нелагодности, напето присуство непрепознатљивих ствари које се не дају идентификовати и ставити под контролу.

Јутрос: освануо сам у сунчаном, чистом и хладном сарајевском јутру, каквих је раније због смога и магле било мало. Све је у реду, спавао сам чак до пола осам. На вратима ипак хладан туш. Опет "индијански" знакови, овај пут изнијансиранији и у "чистијем" облику: о кваку на вратима са спољне стране у ходнику објешена уредно свезана кеса пуна смећа. Досад нису ишли тако "високо".

Да ли је то што управо сада чух стварно неко у пролазу дрмнуо у врата?! На ходнику никог.

Сарајево, 20. новембар 1998.

Телефонирање са "слободне територије" у Лукавици, смијешно ниска цијена у односу на ону из "федералног" Сарајева, због које ћу услуге те поште убудуће чешће користити. *Политика*, коју ћу на том мјесту моћи куповати и у наредном периоду.

Јучер су престале наше семиолошке етиде, а данас је пред вратима опет згужвана празна кутија од цигарета - један од уобичајених знакова који ми се у овим данима оставља испред стана. На такве знакове више не обраћам пажњу, него их ногом гурнем у страну или испод степеница. Тако сам урадио и по повратку из Лукавице, а онда сам се добро поткријепио и извалио на кауч са *Политиком* у рукама. Није прошло ни сат времена, чујем неки ситни и кратки цилик, као да је мува у лету једним крилом закачила моје дин-дон звоно на вратима. Не вјерујем да неко звони, али устајем за сваки случај, јер се

на свој слух више не могу баш превише ослонити. Отварам врата, а на кваки браве са спољне стране опет прецизно и брижљиво упакована и свезана најлон кеса са смећем.

Све се одвија у сред дана иза пет поподне. Могуће је да је управо тада стављена и да ми је кратко звоном дат сигнал да је одмах "преузем". Наше семиолошке студије поново узимају маха и добијају нове смјерове и значења. На ходнику никог, само мрак и опасна, пуна и зрела празнина. Пренеражен сам, подузима ме језа, али не могу рећи да се нешто посебно плашим. Све ово узима маха, нешто бих можда коначно морао да предузем, али не знам шта. Пријава полицији сигурно би ствари само искомпликовала, али тешко да би нешто ријешила. У дилеми сам: да ли да се о ескалацији ове семиолошке заврзламе неком повјерим или да се са тим суочим сам. Сви одавде рећи ће да је то "нормално" и "очекивано", сви моји ближи упозориће да се строго пазим, а моји најближи ће ме чак и оптужити да непотребно и превише ризикујем. Свачија има своје, али ничија не нуди прави излаз и спасоносни потез. Ако се штогод деси у сваком случају бићу сам крив - они су ми на вријеме говорили, али ја, ето, никог не слушам, већ упорно гурам своје, итд. Зато ми и нема друге него стисни, трпи, не драматузуј и не причај превише и сваком.

Гледам садржај кесе. Прошли пут ми се учинило да су то остаци јела из боље породице. Као да је било отпадака и од печене паприке, што је у ово вријеме заиста скупо. Овог пута у кеси је свега помало, као да је мјерило апотекарском вагом, ту је и празна конзерва од пива, а све је уредно и прецизно упаковано и поврх повезано као да ће се на

пут носити, или да се лако може објесити о кваку. Игра почиње добијати нека правила, са више уљудности, уважавања противника, а то је управо оно што волим и што ми одговара.

Овакав играч, ваљда, не сједи у мраку са тољагом у рукама, него на свјетлу дана смишља нове и савршеније потезе којима ће неком увредом импресионирати партнера. Немам ништа против да ме било ко и било како импресионира, интелигенција је особина радозналих, што рекао Бранко Милановић: ћути и пливај, што рекла Горјана, нека све ово и даље буде та наша заједничка студија, моја и мојих недентификованих противника, о узбудљивом означавању свијета знаковима и још узбудљивијем ишчитавању значења садржаних у њима.

П. С.: Од нестрпљења и силне жеље да што ажурније и адекватније одговори на моје потезе друга страна је ево повукла и један брзлоплет, нестилизован, сувишан и прљав потез: између осам и десет, док смо Дубравко и ја сједили, пили пиво и помало бучно причали, пред врата је, у мраку и у страху да случајно нешто не осјетимо или не примјетимо, бачена нека крпа. Потез је узалудно потрошен, не само зато што није био суптилан и одмјерен, него прије свега зато што је сувише оптерећн сврхом - да нас опомене како су "они" у сваком тренутку будни и спремни и да ми не би требало да се заносимо. А ми смо се само насмијали, ја сам опсовао, крпу гурнуо низ степенице.

П. П. С.: Данас је мој рођендан, педесетшести, на радију сазнајем да је то и трогодишњица Дејтонског

споразума. Три године мира, а у нашем животу се није готово ништа промијенило.

Сарајево, 21. новембар 1998.

На радију *Слободна Европа* слушам одломке из дневника Ханифе Капићић Османагић. Говори о *Новом Изразу*, гријању на Факултету, *Босанској парадигми* - научном скупу који се овдје одржава посљедња три дана. Помишљам управо на ово што и сам записујем овдје у Сарајеву, на истом мјесту, истог дана. Два заиста парадигматична људска случаја.

Сарајево, 24. новембра 1998.

Коначно сусрет са кумом Шагољем поред Миљацке на стази од моста до наших небодера. Иако је било нормално да им се први већ давно јавим, тај сусрет нисам намјерно избјегавао, само сам пустио да се деси спонтанно. Брзо смо се споразумјели и договорили да сутра свратим код њих. Због празника они не раде, па ће бити прилике за исцрпне приче и разговоре.

Сарајево, 25. новембар 1998.

Дан државности БиХ! Још један случај хипокризије која влада у овој "независној и међународно признатој, нашој држави Босни и Херцеговини". У Републици Српској га не славе, тамо су одлуке ЗАВНОБиХ-а из 1943. већ одавно званично укинули, овдје их изгледа примјењују селективно, само како им шта и када одговара, и то једино Муслимани. Очекивало би се обратно: да знаке државнос-

ти на којима је почивала "Југославија у малом", како смо Босну раније звали, одржавају и славе Срби који су се до последњег тренутка борили за очување заједничке југословенске државе, а да их омаловажавају и не признају Муслимани и Хрвати, који су ту државу срушили и сада о њој говоре све најгоре - као о тамници народа.

"Нигдје нема што у Босни има",

човјек жену затвори у рерну",

каже се у једној нашој сељачкој пјесми, а први стих те безазлене шаљиве пјесмице данас ми се и не чини баш безазленим. А ово је само један од успутних примјера.

* * *

У нашој семиолошкој етиди се појављује нови учесник или стари покушава да у игру уведе неке новине и унесе више свјежине. Ујутро отварам врата: десно до степеница опет коре од банана, након пола сата више их нема, али је непосредно испред самог прага остављен неки комадић плуте. Смисао овог обрта још не могу објаснити, али се наговјештава нова нијанса: крпа коју сам прије пар дана ногом гурнуо и која се била заглавила између зида и степеница нестала је и видео сам је на спрату ниже. Није ли се у игру убацио и неко ко цензурише и омета главног актера, настојећи да спаси част средине која ме овако дочекује.

* * *

Посјета код Шагоља. Послије више од шест и по година. Шест сати приче, драматичних исповијести са понеком сузом, правдања и објашњења у којима се измјењују дубоки људски, морални и идеолошки

разлози на којима је почивало наше готово тридесетогодишње пријатељство, укључујући немумштено захлађење у вријеме ратних година, када су моралне и идеолошке сатисфакције у случају људи као што смо ми неминовно морале учинити своје.

Пријатељство, ваљда, почива на људским манама, а не на врлинама. Људи препуни врлина довољни су сами себи и није им потребан *нико*, односно *неко* други. Не вјерујем у пријатељства заснована на људским врлинама. Оно што се остварује савршенством постигнутим помоћу врлина сувише је академски стилизовано и функционише манирима без крви и мяса. Тек људске мане отварају простор за узбуђења и искушења правог пријатељства. То нас је тако дуго и одржало са нашим кумовима Шагољима.

Сада они за све оно што им је Вера за вријеме рата рекла траже њено извињење, а она је нас, када је дошла у Београд, готово заклела да с њима никад више не контактирамо, јер ју је Мирко у једној њиховој ратној свађи избацио из куће! У наше пријатељство услед и усред рата ненајављено су банули и наметнули се критеријуми и манири недостижних људских врлина, оличени у великим захтјевима и стилизованим рационалним гестама. Ја се као позната "стара курва" из свега тога покушавам извући и оно у чему нисам учествовао оставити "анамо њима", Вери, Мирку и Лали. Шта је ко од њих троје тада коме рекао овдје ћу, наравно, изоставити и надам се временом потпуно заборавити у име једног дугог и несавршеног пријатељства, које се због наших људских мана и те несавршености ваљда зато тако дуго и одржало. А ово даље нека буде онако како ће бити.

Сарајево, 27. новембар 1998.

Наша игра комуницирања знаковима улази у нову, све савршенију фазу. Између осталог ситнежа поред отирача уочио сам и један правилно испресавијан папир, који ми је личио на ходин запис против урока којим су многи људи одавде покушавали да скину са себе којекакве чини и отклоне болести и неподобштине које су их сналазиле. Сјећам се, и наша мама је, када смо били мали, слала мог брата Васу код хоће у Турске Календеровце да јој напише запис за оздрављење. За противуслугу је однио једну кокош. Не знам је ли јој тада било боље, али знам да је читавог живота боловала и да ми је то веома тешко падало.

Том сам папирићу додијелио управо такву улогу, па сам све испред врата добро почистио и опрао, а "запис" помјерио до зида и ту оставио. И, глѐ чуда, већ данима ту стоји, а да се не појављује ништа друго. Изгледа да смо се коначно споразумјели: ја пристајем да будем њихова неподопштина и препуштам се методама којима желе да ме се ријеше, а мој индијанац ваљда осјећа да је коначно легализовао своју дубоку сугестију да ме нестане и сада му је само преостало да стрпљиво чека њене резултате. Вечерас идем у Београд, спокојан јер сам ситуацију пред својим прагом ипак некако подредио њеној правој сврси.

Сарајево, 18. децембар 1998.

Из Бањалуке, гдје сам имао релативно успјешна предавања о авангарди и социјалној литератури на примјеру Шимића и Крлежиног "Предговора *Подравским мотивима* Крсте Хегедушића" (да није

било овог рата ни ја не бих постао "свјетски човјек: станујем у једној, а радим у двије друге државе!), поново са зебњом и неизвијесношћу улазим у наш небодер и откључавам стан. Питам се докле ће то нелагодно расположење трајати и да ли ће икада ишчезнути?!

Пред вратима нема никаквих знакова. Нестао је и онај "запис".

* * *

Вечерас код Мире на кафи: "Ја сам тек касније схватила, спочетка ми то није било јасно, да смо ми заједнички у ствари створили нову државу само за Муслимане".

Сарајево, 19. децембра 1998.

Милка ми јучер није рекла, ваљда да ме поштеди, а јутрос ми ипак саопштава: да је у моме одсуству на вратима опет великим словима освануло: ЋЕТО.

Семиолошка игра, значи, поново добија замах. "Њихов" овакав груб потез послјије свега заиста нисам очекивао. Или је неко случајно почистио или одгурнуо "запис", па се "Индијанац" наљутио и одлучио да протестује и ствар заостри, или се поново укључује неки његов милитантни савезник односно истомишљеник са својим методама и порукама какве сам и раније добијао, надајући се да су оне одавно прошлост.

П.С.

Поподне сам био код Милке на ручку. Мој ентузијазам за игру у виду семилошке студије на којој

Сарајево, 20. децембар 1998.

радим са непознатим лицима нагло је спласнуо: велики напис ЋЕТО који је нашла на вратима био је исписан сигурним рукописом и дебелим црним фло-мастером, што очито није урадио ни мој етаблирани "Индијанац", нити какво дјечије дериште, већ чврста и одлучна мушка рука. Бојим се да њој није до игре и да начин којим озбиљне сметње и пријетње покушавам пребацити на други колосијек и тиме их олакшати и обезвриједити, ипак можда и није довољно успјешан нити одговоран према самом себи.

П.П.С.

Изгледа да ствар уопште још није легла и да игра постаје ружна и заморна: још увијек оптерећен утиском који је у мени изазвала Милкина прича, вечерас око пола девет враћам се кући и поново обазриво и са стрепњом пењем уз степенице. Показало се не без разлога: пред вратима опет неке двије крпе, једна бијела, очито свјесно бачене док сам био одсутан: поручују ми да су ме подуго чекали и да знају када сам одсутан а када присутан и у току само једног дана, а камоли седмицу или двије. Гурнем их ногом низ степенице, уђем у стан, пажљиво прегледам све собе и у свакој упалим свјетло, а врата закључам са оба двије браве и још набацим ланац.

Легнем, с уживањем се прихватим Билтове књиге *Мисија мира*, коју ми је у Бањалуци дао Миливоје. Одложим књигу, послушнем, ништа посебно - заиста се ничега не плашим, осим управог тога што се ничега не плашим. С интересовањем ћу читати Билта, а онда полако утонути у сан. Спаваћу добро и сигурно.

Тако је и било. Мимо свог обичаја одспавао сам готово до пола девет, спремио се и пошао у куповину. Сада је све бистрије и безазленије. Она бијела крпа још је на дну степеница гдје сам је гурнуо, завирило мало боље - усране гаће! Димове опет очито истура мој "Индијанац". Ако тиме хоће да каже како је све ово у крајњем случају само обично срање, сасвим се слажем. Датој ситуацији ипак је ближе дословно тумачење овог знака.

На мене, међутим, није оставио бог зна какав утисак. Прво зато што се не примам на дословне и просте гесте. Умјесто да се једим, шифранте са друге стране почињем да сажалевам. Друго, знак се отвара у сасвим супротном, такођер дословном смислу и простачком значењу, те се као такав у виду бумеранга враћа самом аутору: откуд "њима", који се толико перу, усране гаће?!

Бојим се да наша студија постаје заморна и досадна. Неки ужитак више не пружа ни нама сами-ма, а камо ли онима којима је причам. Ја, међутим морам издржати, понављајући потезе без већег удубљивања. Пат позиција или вјечити шах, то је изгледа коначни домет и исход ове етиде. Остаје само још питање колико ће трајати. Оно није безначајно, јер се у истрајности мојих партнера крије снага и смисао њиховог мотива.

П.С. Телефонски разговор са Ицом Мутеве-лићем. Још једна до темеља уздрмана и опустошена људска грађевина. Три и по године избјеглиштва у Њемачкој, а сада станује у хотелу *Бристол* у Мостару. Сада је, вели, избјеглица у своме соп-

ственом граду. У Њемачкој му је, каже, било боље, а овдје му је љепше. Никад саставити два добра. Којешта су му обећавали, али је коначно, изгледа, испало по оној народној: "Уздај се у се и у своје кљусе". Основао је властиту издавачку кућу, ускоро очекује и књиге. Што се мене тиче, у оваквим околностима од тих његових планова, на жалост, не очекујем превише.

Сарајево, 21. децембар 1998.

Огромне, дебеле челичне грдосије на раскрсницама сарајевских улица са предугачким цијевима упереним у неку замишљену опасност која вреба са пјешачких прелаза. У односу на њихово кратко и трунтаво трупло, те дуге цијеви, изгледају као уздигнути и напети фалос на здепастих тотемским фигурама примитивних народа којима се исказује сугестија обиља и плодности. Около оловни војници у пуној ратној спреми.

У граду је опет нека крупна звјерка.

Сарајево, 24. децембар 1998.

У трамвају код Скендерије у гужви примијетим познатно лице. Погледам још једном, сто посто познат човјек. Гледа и он мене, али не могу у истом тренутку да се сјетим ко је. Гледамо се тако секунд-два, изгледа ми дуго као вјечност, глупо ми је да скрећем поглед, а контакт ни да крене ни да се загуби у људима између нас. Инстинктивно му се обраћам сугестивном гримасом на лицу, осмјехујући се, али се ништа од тога мога код њега не прима. "Гдје си", кажем полутихо, идући до краја колико то околности у трамвају дозвољавају, али

он и даље ћути, зурећи објешених образа и клоновски тужих очију - тек одједном ми постаде јасно да ме игнорише из све снаге! Притиснуо педалу до даске, али машина је очито стара и похабана, па умјесто убитачног поноса и презира његово лице поприма тужан и растегљив израз, као извитоперена стара и замрљана маска. Цури понос низ ту маску, већ и по поду кваси, али никако да се прикупи, подигне и заустави у пожељној пози узвишеног презира.

Музур! Сви смо га знали под тим именом, мало ко га је ословљавао презименом Музуровић, чини ми се Хидајет. Седам година нисам ни помислио на њега, а прије тога свакодневно ми је досађивао као аквизитер загребачких издавачких кућа: куповао сам од њега и за себе и за Институт кад год је било што добро или повољно, код мене је увијек могао попити кафу, телефонирао је из моје канцеларије, понекад и у Загреб, са дозволом или крадом. Био је симпатичан у својим клоновским пренемагањима којима нас је убјеђивао да купимо скупа загребачка издања. Мени је остао дужан два-три рана кола едције *Пет стољећа хрватске књижевности*. Више га не дужим, јер су и сва остала пропала овдје у стану, иако би ми све то сада веома добро дошло за предавања у Бањалуци. Сви смо се смијали његовим анегдотама како је подваљивао политичарима који су, да би испали културни и наобразовани, куповали све што им донесе. Посљедњу авантуру је имао са Хамдијом Поздерцом. Пред рат се Музур већ био пензионисао, а посао полако, без великог успјеха, препуштао сину.

Непримјетно правим полуокрет, остављајући свога Музура изван видног поља, на Скендерији свакако излазим. Образи ми, истина помало горе,

али у себи сам сасвим срећен. У свијести као снимљено на бесконачну траку аутоматски се врти: "Боже, који идиоти, Боже, који идиоти, Боже, који идиоти"!

Послије мислим шта му се све у рату могло догодити, кога је од најдражих могао изгубити, кога су његовог гранате могле осакатити. Кћерка му се, чини ми се прије рата већ била удала, као да је и унуче имао. У оваквим околностима његов гест сви ће овдје сматрати нормалним, а неки чак и оправданим.

Какве везе са свим тим опет имам ја?

И зашто је "комедијант случај" Милоша Црњанског баш тако удесио да један Музур једном мени испоставља Алијине рачуне Радовану, за нешто са чиме очито ни један ни други немамо никакве везе?

Сарајево, 25. децембар 1998.

Разговор са Јуром. Нешто не иде или не може да крене док се не подмаже. Послије трећег "штока" он се помало крави, али све у свему немушта прича. Не интересује се ни за Вучка, ни за Леовца, чак ни за Новицу Петковића, ни за кога, заправо, с "оне" стране.

Схватам да је његов ангажман овдје академски, јалов, стерилан и комформистички, као и увијек: тренутно је министар за наш ресор у некој платонској, алтернативној влади коју је направила опозиција. Управо ових дана треба да демисионира са те "функције". Корист од свега тога све у свему своди се на нека путовања "по земљи и иностранству", на контакте и познанства са људима за која би иначе био прикраћен, пријеме, и сл. У једном стварно је исти

као и прије рата: досљедно заступа становиште да су до свега овог довеле националне странке. На моје питање, које је висило у ваздуху, како се онда десило да својим ангажманом у основи држи страну једној од њих, већ има спреман одговор: са стране уистину изгледа да је свако ко се успротивио "агресији" на град заправо на Изетбеговићевој страни. Али он је, као и многи други, напосто сматрао сасвим нормалним да у условима када је град онако брутално нападнут, треба стати у његову одбрану, јер је то заправо била одбрана сопственог живота, породице, дома, пријатеља, посла, части, достојанства...

Са таквим схватањем у његовим породичним приликама цинично су се поиграле околности до којих је касније дошло. Вера ми је, наиме, причала, а то ми је ових дана потврдио и Мирко Шагољ, да је у *Ослобођењу* својевремено била репортажа о њему и његовим синовима, као храбрим борцима против "агресије". Сада ми Јуре прича да је старији био и рањен, и то од "братског", хрватског метка, негдје код Витеза, што је први иронични атак на дату ситуацију. Други је био много јачи и импресивнији: тај његов син сада је у "агресорској" престоници, у сред Београда! Није метафора: његов пунац, један од "истакнутих привредника" Додиковог типа, из Добоја, Урош (презиме нисам запамтио) купио је стан у строгом центру Београда, и ту сада живе Јуретова снаха и син са кћерком која је већ пошла у школу, и "одличан је ђак". Снаху је ћале још за вријеме рата био намјестио у представништву неке банке из РС у Београду, која, истина, сада врло слабо ради, а зету покушава помоћи да и он покрене неки бизнис. У међувремену их очито он помаже и издржава.

Савршен примјер и прави начин мултиетничког концепта живота за који се Јуре залаже!

Јуре је, иначе, каже, дигао руке од струке. Више не купује, не чита и не пише књиге. Поклонио ми је једну своју ратну збирку поезије. На факултету умјесто словеначке сада предаје хрватску књижевност 19. вијека.

По женском питању у овом тренутку, статус кво. Ни рат овај није могао да нас спаси.

Београд, 30. децембар 1998.

Прије два-три дана допутовао у Београд да се бар мало "појавим" у Институту, да Стеви Ђосовићу покажем докле сам стигао са рукописом о мостарском књижевном кругу, који му одавно дугујем, а у Народној библиотеци покушам доћи до још неке грађе која ми је за тај рукопис потребна, и наравно да овдје дочекам нову годину. Све то одједном, на жалост, преплави једна тамна и ружна сјенка стрепње и неспокојства: усред припрема за нову годину упада комшија Госо - звала је Милка, и јавиће се опет за десетак минута! Најгора могућа вијест! Договорили смо се да зове само ако се појави нешто изузетно, а под тим подразумијевамо првенствено провалу у стан или нешто слично, у најбољем случају неку полицијску провјеру или провокацију.

Сав сам као офурен, потонуле су ми све лађе, слутим да ће ми се једна безбрижна и комотна нова година претворити у мору, послије које слиједи још гора мора: то због чега ме Милка зове и што ме чека у Сарајеву. Унапријед слутим да се ништа не може урадити док новогодишњи празници не

прођу, а шта год да је у питању с тиме ћу се морати суочити, јер нећу тако лако и одједном од свега овог одустати. Ма које непријатности биле у питању морам ићи до краја.

Мало ми је лакнуло када ми је Милка рекла да је у питању позив од општине да се одмах јавим, а не нека од оних грозних претпоставки. Договорили смо се да дођем у недељу како би већ први радни дан послије нове године могао да се одазовем том позиву. Ипак, и новогодишњи празници и првих десетак дана јануара које сам мислио провести у Београду сада се претварају у једну велику мрљу испод које никако не могу да се извучем на свјетло дана и очекиваног расположења.

Сарајево, 3. јануар 1999.

Једно грозно, дуго и заморно путовање до Сарајева у коме се унутрашња расположења и спољне околности савршено испомажу, бацајући ме и мунтајући по кошмару неизвијесности која чучи у засједи иза посљедње тачке овог мучења. Ђило југовно вријеме, тежак и мокар истопљени снијег и прљавштина на београдским улицама, влага и магла у којој се губе обриси насеља, кућа, возила, људи, дрвећа и предјела кроз које пролазимо, вруће, спарно и загушљиво у препуном аутобусу орошених стакала у коме неки путници за Сарајево чак и стоје.

СТИЖЕМО ПО МРАКУ И ГУБИМО СЕ У ГРАДУ КОЈИ СЕ ДАВИ У МАГЛИ И СМОГУ, УЛИЧНА СВЈЕТЛА СЕ У ТОЈ МАГМИ РАСТАПАЈУ И ГУБЕ, ПРАКТИЧНО ЈЕ НЕМОГУЋЕ ОРИЈЕНТИСАТИ СЕ, БАУЉАМО КАО ДА СМО НЕГДЈЕ НА НЕКОЈ НЕСТВАРНОЈ ПЛАНЕТИ ОТРОВНИХ ИСПАРЕЊА, НАМИЈЕЊЕНОЈ ЗА СВЕКОЛИКИ КОСМИЧКИ МЕТЕОРОЛОШКИ ОТПАД. ЈУГОВИ-

на и влага, ноге су од растопљеног снијега и прљавих уличних бара већ мокре, однекле из дубине простора струји ситна, магловита киша. Сарајево у најгорем издању - да не пожелиш никад више у њега доћи. Тешко уочавам тролејбуску станицу на којој морам сићи, са бригом и стрепњом улазим на Отоку, опрезно се пењем до нашег стана, чека ли ме неко непријатно изненађење?

Испред врата нема отирача, који је ту више од мјесец дана. Још одраније крадени су прави плетени отирачи, али ово је био само комад итисона који никоме није могао користити. Значи да није украден него намјерно склоњен.

Је ли то мој "Индијана Џонс" љут што сам отпутовао и оставио га у сред наше семилошке сеансе, па ми сада враћа овако крупним и значајним знаком?!

Распакујем ствари, потом телефонирам Милки, а онда усред разговора бучно звоно на вратима. Као и обично отварам одлучно и без питања ко је и шта хоће. На вратима Ђана са већ повеликим лијепо обученим и уредним дјететом! Мумла нешто као добродошлицу, помиње неке који су нас раздвојили, пита за "госпођу" и као да хоће да уђе. Одлучно избјегавам такву могућност, накратко се повлачим, потом поново отварам, помилујем дијете по глави, дајем му десет марака и тако их склањам испред врата.

П. С. Ђана је донекле ментално заостала особа, знам је од малена, а за вријеме рата родила је ванбрачно дијете. Спочетка су говорили да су јој га направили "четници". Идеја се идеално уклапала у овдашњи имиџ о дотичним и била би добра за не-

познати комшилук из неког другог хаустора, али овдје је ипак свакоме било јасно да се дјеца не праве зловољом према "четницима" нити даљинским управљачем, па је прави отац ускоро морао бити идентификован, а "национална" срамота прихваћена у свој својој тежини. Један поносни и национално свјесни комшија наводно је Ђани због ове срамоте опалио и шамар. Тек Вера и Аница су, "њима" уинат, Ђану кадгод помогли, а Вера јој је дала и неке Тамарине и Јеленине играчке. Сада је све то из дубине једне овакве менталне структуре избило у виду ове посјете.

Сарајево, 4. јануар 1999.

У општини нема "моје" правнице Срне, на одмору је. Једна од њених колегиница каже да ће она да ме "оправда" и на полеђини позива наручује ме за седам дана, када ће Српа поново бити на послу.

Поподне код Милке на ручку, навече "рибам" степенице испред врата гдје је био отирач, а тек када сам хтио да оперем и врата, помоћу наочара примјећујем да је у њиховом доњем дијелу зеленом хемијском оловком опет нешто шарано и писано: "ћет", "ћето". Сувише је ниско и невјешто да сада стварно изгледа као да је у питању дјечија работа.

Сутра у једанаест поново путујем у Београд, враћам се у недјељу да бих у понедјељак могао да се јавим у општину.

Сарајево, 15. јануар 1999.

Сретенина прича о Рамизовој глави добила је, изгледа, коначан облик. Прија Славица дала ми је нове податке о "четнику Васкету" из Илијаша.

Прија га је заправо "уживо" видјела на једном црквеном збору у Илијашу једне од ових ратних година, а према њеној причи ту се и није имало бог зна шта видјети: "четник Васке" низак је и неугледан, а такви су му били и дјед и отац, жељезничар. Зове се, заправо звао се, јер је у међувремену погинуо, Василије Видовић, имао је дугу, неуредну и прљаву косу, наводно да би изгледао страшан. Умјесто да га се због тога плаше, људи су га се, каже бака Славица, у ствари гадили.

Наводно није био познат по нож - ном ручном раду, него по изуму једног властитог борбеног оруђа - избушеног бурета које се претходно напуни гвожђуријом и експлозивом, а потом закотрља према неосвојим непријатељским утврдама и циљевима.

Прија је видјела и мртвачку главу на челу његовог црног аутомобила, али њој се чинило да је пластична!

П.С.: Управо завршавам читање књиге Неђе Нинковића *Посљедња колона из Коњица*, коју је издао и дао ми Стево Ћосовић, у којој се то опште мјесто са мртвачком главом готово дословце понавља. Локални моћник Мидхат - Митке Пиркић, стоји у тој књизи, носио је по граду главу убијеног српског борца Сретена - Беке Куљанина, "стављао (је) на бисту народног хероја Кујунџић Максима, да би је навече у Мотелу извадио из војничке торбице и ставио преда се на сто као сувенир, и знак његове моћи и умијећа" (стр. 176), на исти начин, дакле, како је и "четник" Васке у ресторану хотела у Илијашу из руксака вадио и Сретени показивао Рамизову главу.

Сарајево, 20. јануар 1999.

Јучер је био први дан Бајрама, а данашњи, други дан се "третира" као дан шехита. Изгледа да је то тек уведени нови локални обичај, који се првенствено односи на минули рат, нешто као Духови или душни дан код православаца, или као дан мртвих код католика. Данас се овдје масовно посјеђују гробља, односно мезарја, носи се цвијеће, иако то, колико знам, није муслимански адет. У много чему продужавају се обичаји усвојени у вријеме нашег просвијећеног социјализма; чини се, чак, да се већ може говорити и о једној локалној, националној, бошњачкој нијанси практиковања ислама.

Мене је већ била захватила криза: неизвијесност и празнина (у празном стану!) потпуно су ме обужмили и потопили па не могу да се уравнотежим и повратим добром расположењу, ни да разаберам у даљим плановима, пословима и обавезама. Ту су и депримирајуће вијести са Косова које се овдје пласирају селективно и злурадо, што нервира већ и само по себи.

Неочекивано, све долази на своје мјесто: на вратима се појављује полиција и рутински узима податке за фамозно "увјерење о кретању" - разлог због кога сам и морао овдје остати на неодређено вријеме. Сада већ могу да се оријентишем много поузданије и планирам на дужи рок.

У све се, на врло ризичан и неизвјестан начин уметнуо и мој "Индијанац": чим сам отворио, испод врата сам угледао неки папир, подигао га и тако одмах примјетио да је опет однесен отирач! Нема ни два-три сата како сам отварао врата - поруке

није било, али је отирач, колико се сјећам, био на свом мјесту. Операција је значи обављена врло ризично - одмах иза мојих леђа и малтене пред очима полиције! Стицајем околности, а да ни сам то није знао ни желио, читаву игру "Индијана Џонс" је могао озбиљно угрозити или је, у најмању руку, довести у велико искушење. Не толико због тога што га је полиција могла ухватити на дјелу, таква могућност је ипак била мало вјероватна, колико због опасности да ја коначно читаву ствар на лицу мјеста пријавим тамо гдје и спада и да затражим заштиту.

Ипак све се завршило без инцидента: није ми се чинило упутним да поруку гледам док не завршим са полицијом и не вратим се у стан, а да сам је и био прочитао, њен садржај задржао бих за себе, као и до сада. "Индијана", као да је овог пута он дуже био одсутан (већ шест - седам дана с његове стране није било никакве семилошке активности), осим поновљеног знака са отирачем (а то понављање свакако и само по себи нешто значи!), додатно ми упућује и бајрамску честитку. На коцкастом листу истргнутом из ђачке свеске с једне стране пише "Брчанска 15", а с друге је текст честитке:

ЕСЕЛ

АМУ, АЛЕ

ЈКУМ. БАЈРАМ

ШЕРИФ МУБАРЕК ОЛС

УН. ПРИМИ СЕЛАМ

МУСЛИМАНА

Да ли ме то већ сматрају својим, или ме упозоравају шта ме чека ако намјеравам овдје остати, или ме "Индијана" напросто културно опомиње да сам Бајрам требао честитати заправо ја њему?

Београд, 27. јануар 1999.

Тањуг у извјештају из Бона, датираном 26. јануара: "Постоји све више индиција да би тобожњи масакр у косметском селу Рачак могао бити плод манипулације албанских терориста, пише данас берлински "Велте".

"Тако је било и "најмање у једном случају" у Босни", написао је у петак "Велте" (значи 22. јануара, Ст. Т.), додајући да је реч о "никад разјашњеноме случају на сарајевској пијаци Маркале", када је, како каже лист, "најмање једна босанско-муслиманска граната усмртила више десетина муслиманских цивила" (Политика, 27.01.1999, стр. 2). Нови доказ да случај Маркале још није скинут са дневног реда.

Сарајево, 5. фебруар 1999.

Одвратни, прљави, смрдљиви, лажљиви, дволични, превртљиви и лукави Индијанци: близу килограм опушака и пепела од цигарета истресених пред самим вратима, које је Милка гњевно смела низ степенице. То већ нема никаквог смисла и превршило је сваку мјеру! Помисао да те однекуд стално посматрају неке зле и урокливе очи, да те неко упорно и истрајно прати и намјешта ти којекакве злобне смицалице, избацило би из седла и извело из воље и свјетског првака у стрпљењу, а камоли не би мене, који сам и у тим, и у другим стварима, ипак само обични аматер.

С ким сам се то ја, отворена срца и без задње мисли, упустио у осјетљиве спиритистичко-семиотичке сеансе?!

Нема ту ни грама духа, као ни у свим досадашњим причама о мистичној индијанској души и њиховој високој култури, о њиховом изворном и природном моралу и дјечије невиности животне филозофији, - све су то празне приче које смо сами себи измислили и приписали их тим посљедњим, дегенерисаним остацима једног народа који су претходници садашњих "хуманиста" прво темељно потаманили и уништили све његове људске и цивилизацијске вриједности. Сада смо све то реконструисали, по сопственом укусу, у виду идеализоване визије о дјетињству човјечанства, коме се уморни и испијени враћамо на крају једне остарјеле и истрошене цивилизације. А што је најгоре, тај наш повратак у дубину сопствене људске наивности и непокварености, само је привидно ритуал искреног покајања, изведен у завичају почетних људских вриједности. У ствари то је краткотрајно путовање богатог и "успјешног" човјека нашег времена код сиромашних рођака у старом крају, гдје, хвалећи и одушевљавајући се њиховим елементарним животом, жели да се покаже и утврди коначну мјеру свога успјеха. И по могућности још до ноћи отпутује.

Ето ту идеалну опсјену о индијанском елементарном животу, у коме се и апстрактни појмови, па и најтананији трептаји људске душе, могу исказати и исказују симболима и знаковима свакодневног материјалног свијета (ја лично "пао" сам на ратне димове!), ставили смо у руке посљедњим примјерцима тог племена, затворили их у резервате и дали им упутство како да нам, у вријеме наших краткотрајних посјета, када се нама прохтије, на лицу мјеста и у изворном амбијенту, глуме сами себе и своје идеализоване претке. А они су то и радили, спочетка с више ентузијазма и вјештине, а

послије с мање воље и без посебног одушевљења, препуштајући се љенчарењу, просјачењу, преварама, непоштењу, лукавству, лаком животу, прљавштини, пороцима, дроги.

Па се ја онда чудим што ми је пред вратима осванула та велика хрпа опушака, а потом и они други, типизирани и истрошени знакови, на брзину и без надахнућа издјељани, једнолични и увијек исти дрвени тотеми!

П.С.: За сваки случај: Ако неко мисли да ја мислим да су "они" заправо ти Индијанци, није на правом путу. Индијанци се овдје узимају само као субјекти једне изразито семиолошке артикулације свијета. Овдје се, заправо, хоће рећи да ни Индијанци више нису као што су некад били, па је и њихово означавање свијета доживјело озбиљну декаденцију.

Сарајево, 6. фебруар 1999.

Годишњица масакра на Маркалама, "од гранате са Мрковића", а тамо су, зна се, били српски положаји. Комеморације, изливи огорчења, вијенци, патетични говори.

А таквих обљетница је много и све су сročене у облику клишеа који, нама повратницима, као оштрим сјечивом, на силу треба утиснути у "погрешно" сигнирану етичко-етничку, "четничку" матрицу.

А таква или слична добродошлица нас чека на сваком кораку. Нема, на примјер, практично ниједног формулара без фамозне "агресије". Врхунац је злослутно "увјерење о кретању", на чији помен ти се коса диже на глави и крв леди у жилама: гдје си

био и шта си радио за вријеме рата!? То је, ипак, само списак адреса на којима си од самог почетка био пријављен, а да би то увјерење добио мораш свјеже бити уписан у мјесној заједници и од њих добити потврду да ли си и у ком периоду рата на том мјесту добијао хуманитарну помоћ!

Какве везе све то, а посебно хуманитарна помоћ, може имати са откупом стана није лако докучити, али је нама ипак јасно да се тиме посредно жели прибавити доказ како смо у периоду док нисмо примали ону одвратну рижу и лећу заправо били одсутни из стана. А то је опет доказ да смо га "напустили", па су га они могли дати на привремено (некад и стално!) кориштење својима. А што се тиче дотичне хуманитарне то су се стварно генијално досјетили: нема онога ко је ту био, а да му та помоћ није требала и да је није примао, ма како биједна била! То је, наравно, само један, материјални доказ, а други се обезбјеђује "оперативним поступком", тј. полицијском посјетом и кратком анкетом од када си у стану и у коме периоду си га био "напустио".

Слиједи и налаз да је именовани "настањен на наведеној адреси од 1974. године до 1992. године - до почетка агресије на БиХ, када је напустио стана и отишао са наведене адресе. Од 1992. године до 1998. године није се налазио на наведеној адреси. На наведену адресу се поново вратио 1998. године". Па ти сада неком објашњавај какав си ти то човјек када си "напустио стана" управо "почетком агресије на БиХ" и откуд ти право да сада овдје нешто тражиш или да се нормално осјећаш.

Сарајево, 9. фебруар 1999.

Узалуд се Индијана Џонс сада нешто упреподобно и ударио у ситне жице: ове околности и његово сувише агресивно и нестрпљиво насртање ових дана још не могу да отопе моју одбојност и мрзовољу: врати ми моје крпице, нећу више овако с тобом да се играм, ко зна кога и шта ти имаш у залеђу, а ја сам сасвим инокосан и незаштићен.

Јутрос поново нема отирача, а поред самих врата, чиста, свјеже опрана пластична кутија од маргарина са мало млијека. Овај данашњи, новокомпоновани, и онај некадашњи аутентични Индијана, у једном. Данашњи вуче злобан, прљав и утилитаран потез са опушцима и пепелом на отирачу, некадашњи поставља један нови, сасвим свјеж, чист и веома стилизован знак, какав је посада са млијеком.

То је у сваком случају нешто сасвим ново, и у погледу форме и у погледу значења. "Чисто" изведен знак (тешко је замислити нешто невиније и наивније), очито носи и сасвим чисте поруке: у њима је, ваљда, садржана искрена, невина сугестија гатке или урока којом треба да се сузбије или помрси и растроји моје повратиничко самопоуздање и одведе ме се на неке споредне путеве и странпутице, изван смисла и значења које за аутора овог знака сада имам.

Сарајево, 13. фебруар 1999.

Читава сарајевска котлина бљешти у снијегу и сунцу. Некада смо у оваквим приликама хитали на Јахорину или на Бјелашницу, а данас, брижан и депримиран, заробљен у својој "портирници",

покушавам да наставим давно започети рад на тексту о Јакову Шантићу.

Не могу да се саберем, загубио сам се у лавиринту разних захтјева, поступака, докумената и бесмислених административно-правних замки око стана.

Сарајево, 13. фебруар 1999.

Снијег је повелик, па и у насељу мораш слиједити већ пропрћене стазе. Тако сам се и нашао у неизбјежном сусрету са Славком Шантићем. Уочио сам га на раздаљини од три четири метра како се гега водећи свог великог пса вучјака. Хвата се први сумрак и чини се да он мене још није уочио, али смјер се, све и да хоћу, због уске стазе на снијегу, више не може промијенити. Срећемо се на раздаљини од пола метра, у страну:

- Здраво Славко, обраћам му се гласно и разговјетно.

- Здраво, одговара мало изненађен и зачуђен, држећи пса на каишу. Већ је, у полукораку, иза мене, па стијешњени пртином гледамо један другог окренути укосо и уназад. То је прилика да се избјегава руковање, али ја на вријеме ипак пружам руку.

- Јеси ли добро, кажем, послјије руковања.

- Добро је, као и увијек.

- Шеташ пса?

- Шта ћу. И он тражи своје.

Полукорак се продужује у корак, практично смо се већ и мимоишли.

- Ајде, здраво, користим дату ситуацију, видимо се.

- Здраво, пас га је већ био увукао и у други корак.

Ето, у такав наш сусрет, а сваки следећи биће конвенционалан и рутински као да ничега није ни

било, стало је седам година од када се нисмо видјели, седам година у којима нас је то чега је ипак било, прилично удаљило.

П.С.: Његов син, Вања, био је с онима који су у првим данима рата претресали нашу кућу и испитивали Веру када сам ја "побјегао у четнике". Вера каже да се Славко послјије у новинама хвалио како је и његов син, готово још увијек дијете, за разлику од "неких" (а зна се који су то!), знао одабрати праву страну. Престала је да га поздравља као да га уопште не познаје, а били смо добри познаници и комшије. Својевремено сам писао и о једној његовој збирци у *Изразу*. Новица Беговић ми је причао како је негдје у новинама изјавио да није српски пјесник. Био је заправо један од оних некад југословенски, а сада, у сред једног грозног међународног и вјерског рата "грађански" оријентисаних људи, који су преко ноћи југословенску етикету замијенили босанском, понашајући се као да испод те етикете и даље стоји стари садржај. Причају да је и сам доживио којекаква понижења и да га је наш локални оточки шериф Едо, чак и тукао. У име мултиетничког концепта друштва лоше је писао и о Алији, али је у суштини радио за њега. Ако је стварно био убијеђен да тако треба поступати и ако и данас тако мисли, онда ту нема шта - то је његов избор са свим посљедицама које се тичу само њега самог. Ако је тада мислио да је добро оно што ради, а сада мисли да је био на погрешном путу - тим боље. Ако је, пак, оно што је радио чинио свјесно да би спасио и одржао себе и породицу (Јасна је мислим Муслиманка), а и тада је био начисто у ком грму лежи зец, онда му поготово

немам шта замјерити. Хоћу да будем, а мислим да и јесам, изнад тога! Здраво Славко!

Сарајево, 11.03.99.

Ево ме, преко Бањалуке, поново у Сарајеву. Планирам да овдје останем само пар дана, јер је у стану Тамарин друг Иван из Оксфама, кога су овдје "прекомандовали" на три мјесеца. Позабавићу се још неким потврдама за откуп стана. Испало је да је добро што сам дошао, јер рјешење о исправку датума рођења на вјенчаном листу ипак није готово, иако сам по њега требао доћи још прије десетак дана. Разлог је невјероватан: приложено увјерење са погрешним подацима је интернационално, а мора бити локално! Разлике нема никакве, осим што је на овом другом текст и на француском језику. Посебно је питање зашто су ми захтјев са "погрешним" увјерењем примили, тј. зашто ми одмах нису рекли да оно не пије воде. Нисам сигуран да ли се ради о класичној бирократској осиноности или се тако поступа само са "нама". Изгледа да има и једног и другог.

Сарајево, 15.03.99

Сусрет са Муфидом Мемијом, у Вразовој улици, после посјете код госпође Данице. Он је управо изашао из кола, а његов сувозач или шофер још петља око паркирања и ствари у колима. Колико видим удебљао је, чини ми се да је изненађен и суздржан. Почиње нешто о браћи Митру и Неђи Миљановићу, а онда помиње Миливоја и показује огромну браду ("у Миливоја оволика брада"). У првом тренутку ништа ми није јасно, а онда видим да

мене као поистовјећује са Неђом, који се, као некадашњи директор РТВ Сарајево повукао и ради у Херцег- Новом, а Миливоја са Митром који се у овом рату упадљиво ангажовао на "четничкој" страни.

Некако се суздржам да му не кажем како је његова чалма далеко већа него Миливојева брада. Душко Анђић у књизи *Смрт у Сарајеву* свједочи како га је првих дана немира и превирања, док још нисмо ни сањали да ће то бити овако страشان рат, видео како на аеродромском насељу већ командује неком њиховом јединицом (тада сам се сјетио да је раније завршио подофицирску школу). Касније је био Алијин савјетник, пратио га је и на хаџилук. На телевизији су га видјели огрнутог галабијом како носи Алијине кофере и с тим збијали урнебесне шале. Миливоје се све до Дејтона бавио хуманитарним радом, па тек онда постао главни уредник Српског радија, одакле га је пучистички, преко ноћи, избацила Плавшићка: сада као у кућном притвору сједи у Бањалуци и готово већ двије-три године нема посла.

Сарајево, 16.03.99.

Исправка мог породичног и "умјетничког" имена Станиша у административно и крштено име Станислав задала ми је највише бриге и муке. У Стамбеном сам имао среће, јер су ми на уговору, који је њихов документ, исправку извршили веома једноставно, али је исправка на рјешењу била врло неизвјесна и било ју је можда једино могуће извршити у Министарству које је правни насљедник некадашње моје Републичке заједнице културе.

Тамо сам раније радио, ту има још људи с којима се познајем, знам се добро и са министром Фахрудином Ризванбеговићем, али сада је то сасвим друга и другачија власт која на овакве као што сам ја гледа с подозрењем и с презрењем. Не значи да би то неко према мени показао, али мој осјећај нелагоде тиме није престао. Најгоре је то што је исправка коју треба да унесу сасвим недефинисана административна радња, па би то што тражим већини личило на неки нелегалан захтјев. Послије дугог одлагања данас сам тамо кренуо као овца на клање. Али изгледа да стварно има бога: пред Скендеријом сусретох Гавру Граховца, који, каже, и сам ради у том Министарству и који ће ми ту "ситницу" зачас исправити. Тренутно жури, па се договорисмо да свратим сутрадан.

Сарајево, 17.03.99.

Гавро заиста није изневјерио, иако сам се плашио да можда хоће. Кад сам стигао већ је био ту. Таман су пили јутарњу кафу. Ту сретох и Илијаса Тановића, а потом и Авду Јабучара за кога ми је Мира већ била рекла да је важна звјерка у странци и у власти. Илијас је изгледао нешто отворенији, Авдо чини ми се ипак значајно суздржан. Гавро, апсолутно на висини: самоувјерено, не допуштајући било каква додатна разјашњења пред другима пружи своје колеги да се име ма моме рјешењу исправи и преко тога удари печат. Ситница која је то у ствари и била, али која је у овдашњим административним заврзламама за мене постала већа од Требевића, зачас се врати у своје првобитно значење.

Сарајево, 31.05.99.

Послије дужег времена ево ме опет у Сарајеву. Дошао сам на пар дана да покушамо предати захтјев за откуп стана. Претходно сам свратио код Таше у Бијелину. На граници застој: не пуштају док траје ваздушна узбуна. С времена на вријеме одјекују снажне експлозије - НАТО авиони високо изнад Дрине пробијају ваздушни зид.

П.С.: Прилике су спријечиле даљи ток семиолошке сеансе са мојим "Индијанцем". Он је нешто, ипак, покушавао. Било је огавно, без стила и стида, у вријеме док су код Вере у гостима били Новица Беговић и његова супруга Фата. Када су пошли кући пред вратима су нагазили на тек истрешене остатке хране. Били су запрепштени: нису вјеровали да је тако нешто могуће, а нису ни знали за моје сеансе. Тако су сасвим случајно постали свјedoци нечега што би неко могао назвати само мојом уобразиљом.

Сарајево, 1.06.99.

Успјели смо прикупити и предати документа. На неким вјероватно још увијек има грешака, сигурно ће накнадно захтијевати да их исправимо. Траже да се све слаже. Тако сам и сазнао да ми се отац звао Јован а не Јово и да није промијењено само име улице у којој сам становао него и број зграде. Због тога сам три пута морао мијењати личну карту. Док једне грешке исправљају, праве друге, и тако у негдоглед. Тражиће неке додатне папире због тога што је наш стан имао статус напуштеног. На основу тога стављају забрану на продају - и то спада у наше

фамозно "право" на повратак. Прво те силом ист-
јерају, па те онда силом враћају. Ишчупају те из
коријена и баце на буњиште, а када како-тако
пустиш коријен на некој другој страни, поново те
чупају и враћају на старо мјесто. А овдје ми више
немамо ни с ким ни с чим, тј. од чега да живимо, тим
прије што су послје толико година и дјеца себи већ
трасирала други пут. Размишљамо о свим могућим
комбинацијама. У огласима видим да неки људи из
Београда траже замјену стана или куће за Сарајево.
Ми још нисмо зрели за било какве комбинације,
али сам ја за сваки случај, уз Миланову помоћ, у
шали смислио текст огласа: "Мијењам стан у већ
бомбардованом граду за сличан у граду који се
управо бомбардује".

Сарајево, 2.06.99.

Иако сам у Сарајеву тек два-три дана, потпуно
сам слућен, јер према вијестима које слушам испада
да је у Београду све отишло до врага и по свему
више и немам куда да се вратим. Добронамјерни ми
обазриво већ савјетују гдје и како бих овдје могао
покушати да се запослим, иако је свима јасно да од
тога нема ништа. Вера је у Сарајеву већ дуже вре-
мена, али ја ипак журим назад, јер данас у Београд
треба да дођу Черномирдин и фински предсједник
Атисари - права прилика да им се пришлепам, јер ће
небо над Југославијом сигурно бити много чистије,
а прелаз преко границе зато лакши и безбједнији. У
најгорем случају на Авали имам бунар, пећ, дрва и
башту и под тим условима сам могу да опстанем
колико год се буде морало. Биће ми као и другима,
а што се тиче бомби и ракета рачунам да гром неће
у коприве: ако треба да ме стигне стићи ће ме и

овдје, или било гдје другдје. Оно двоје дјеце што су
прије пар дана погинула у Раљи били су се заправо
тамо склонили из Београда! Ако је, пак, ситуација у
Београду као и прије пар дана, тим боље.

У аутобусу за Бијељину омамљен и у полусну
(устао сам у четири сата, а Вера читаву ноћ није ни
ока сплопила) мислима се враћам у Сарајево.
Сасвим изненада указа ми се једна чудна и сасвим
пакосна слика онога што се тамо за вријеме рата
свакодневно збивало. Горе, изнад града: чупави
горила који с неповезаном свијешћу нешто мумла,
забавља се и игра бацајући гранате по Сарајеву,
уживајући у њима као у ватромету и петардама.
Доље, у граду: ситни, зловни и лукави гмизавци и
штакори који скривено и хитро развијају мрежу
мржње и сами се у њу заплићу, молећи бога да дуго
најављиване и очекиване НАТО бомбе већ једном
почну да падају, што се заправо и десило.

Је ли та зловна слика нека моја освета свима
њима, или то нехотично из посдвијести израња оно
што ме за који сат очекује у Београду?

Или, то напросто отргнута и распуштена коњица
моје имагинације на тренутак пројури изнад пред-
јела кроз које вијуга пут поред кога се сатима
смјењују спаљена и порушена муслиманска и српс-
ка села?!

24. mart 1999.

М а, међутим, вјеројатно смо могли чекати, на смо
вјеровање већ били закључили, јер смо овог
вјечерица хтјели прославити Титиниу дипло-
му и њен ивиц посао у Бијелина. Јутрос је ходица
из Раје дошло Весо са својим школским мајстором
Новићем. Мада су они за сваки случај поновили при-
бор, на јаву мјеста договорили смо се да посто
одгоњимо. НАТО пријети све журије и оштрије, па
може и касније би требало изазвати судбину, док се
све то мало не смари.

Току дана таквије су расле, али још ханеж на
приближило нису прелазиле границу нормалног и
оштријаваног. Прије би се могло рећи како још
мјеста нису били оштрији шта их саг мога
су све ово, као и до сада (на пријети и)
пријетили дошта пошријно и веога оштрија. Би
и неки збога и буђорине као по
"Бомбар-дан", "Бомбардуста, па да
су доде са шаљивих парова које се чују ових дана.

Мало сам се тргнуо када је Јелени јучерас поз-
вао ушцајне јуде читавог смјести да ушцајне
Климентих, јер би због неговне одлуке већ би неко-
лако сати могле почети да тину стотине људи.
Јелени је о нападу можда већ обавијестио, и све би

НАТО НА АВАЛИ

24. март 1999.

Ми, међутим, нисмо могли чекати, па смо кречење већ били заказали, јер смо овог викенда хтјели прославити Ташину диплому и њен нови посао у Бијељини. Јутрос је колима из Раље дошао Васо са својим школским мајстором Новицом. Мада су они за сваки случај понијели прибор, на лицу мјеста договорили смо се да посао одгодимо: НАТО пријети све жучније и опасније, па можда ипак не би требало изазивати судбину, док се све то мало не смири.

У току дана тензије су расле, али још увијек ни приближно нису прелазиле границу нормалног и очекиваног. Прије би се могло рећи како људи заиста нису били свјесни шта их све може снаћи, па су све ово, као и до сада (не пријети им се први пут!) примали доста површно и неодговорно. Било је чак и неког ачења, и еуфорије као пред утакмицу: "Бомбар-дан", "Бомбардујте, па да кречимо", само су неке од шаловитих парола које се чују ових дана.

Мало сам се тргнуо када је Јелцин вечерас позвао утицајне људе читавог свијета да уразуме Клинтона, јер би због његове одлуке већ за неколико сати могле почети да гину стотине људи. Јелцин је о нападу можда већ обавијештен, и све би

могло заиста врло брзо кренути! Иако је то било више него невјероватно, повукао сам се у себе и ћутке почео да спремам своје најнужније ствари, посебно кријући своје једине (велике!) паре, одвајајући документа и комплетирајући рукописе своје двије још необјављене књиге. Нервозан сам и нетолерантан према Вериним и Ташиним поступцима и коментарима. Оне су то за сваки случај већ раније извршиле. Потиштен и забринут слутим најгоре, али се суздржавам да им то кажем, јер тако нешто напросто није могуће - ове наше припреме уосталом само су ритуал против урока.

У једном тренутку чујем прасак као да је негдје близу нешто пало на хрпу дасака. У недоумици излазимо напоље. Изашле су и наше комшије Стошићи, заједно гледамо и ослушкујемо, али ником није јасно шта би то могло бити, па се враћамо у кућу. Нешто касније, док буљим у компјутер учини ми се да неко необазриво, нагло спусти ролетну на прозору. Нервозно се трзнух, погледах около, али све ролетне су већ биле спуштене. Мора да је нешто "онако".

Онда долази непримјерено еуфоричан комшија Госо, каже да на *Студију Б* већ одавно објављују како су удари стварно почели. Погођени су Батајница, Раковица, Нови Сад, Панчево. Мук и тајац. Мијењамо канал, настојимо да сазнамо што више.

Слиједи бесана ноћ уз телевизор и радио емисију "Слободна Европа". Нико не спава, комшије међусобно размјењују посјете и коментаре, а онда нас негдје у само свануће хвата сан, распоређујемо се и лијежемо куда који, као да смо поштено одрадили своје, иако опасност од бомбардовања и даље траје.

25. март 1999.

Заспао сам око пола пет, будим се више пута, али нешто сна успијевам задржати до пола осам. Згужван и неиспаван силазим у приземље: Вера и Таша спавају поваљане као кладе. Напољу ме заплусну, као океан широк, прозрачан, сунчан дан. И то им иде на руку! Комплетно испражњен дан, чини се да је тишина већа него икад, према Авали промичу пролазници и по која кола. Одлучих да и сам идем до горе да видим јесу ли стигле новине и да евентуално купим хљеб. Сунце жуља у неиспаваним очима, осјећам се као у сред катаклизме која никако да крене ни тамо ни овамо. Хљеба и новина нема, али у једној продавници купујем посљедње паковање соли.

Потом, забринута за нас, на Госин телефон зове Јела из Канаде.

Касније, полако силазим низ кичму сунчаног дана, све до дна села и посљедње аутобуске станице, у намјери да купим сјемена за башту. Пред продавницама и кафанама људи у групама причају и пију пиво. Расположење ми се полако враћа, сада ми се чини да ће се све ово некако ипак завршити. Затим се запошљавам у башти, а потом слиједи сат-два дубоког сна.

Навече: ведро, мјесечина, лају сеоски пси, одозго као да шуми и притиска тајанствена дубина космоса. Горе негдје дешавају се судбоносне ствари, одозго треба да стигне и та усијана лопта која би могла да захвати и у себе усиса сав овај простор са нашом-Десином кућом и нама у њој, и као комета нас однесе назад у дубоки простор космичке празнине и ништавила. Проглашена је опасност од

ваздушних удара, Вера и Таша ипак иду у подрум, прво наш, па онда код комшија, који је дубљи и чвршћи. Ја одлучујем да останем.

Замишљајам колико у овом селу има овако у ноћ утонулих кућа, колико у свим овим подавалским селима, колико у селима по читавој Југославији. Многе имају подрум или неко мјесто које нам се чини сигурније од осталих, на коме бисмо требали бити у томе неком замишљеном тренутку када се из општег закона свеузрочности издвоји она једна замишљена и судбоносна тачка која нам крене у сусрет. Може ли се тај сусрет одгодити или избјећи и има ли због тога икаквог смисла крити се по подрумима? Да ли нас, заправо, више штите дебели зидови који у овом случају такођер нису нека велика гаранција или закон вјероватноће да се та црна тачка ипак неће откинути или да, ако се и откине, неће кренути баш према нама. Да ли онда стварно има смисла ићи у заклон или се треба ослонити на срећу и закон вјероватноће?! Ту нико и никад не смије и не може бити сигуран и све што радимо радимо на сопствену одговорност.

26. март 1999.

Све личи на видео игре. Туку само војне циљеве и објекте, радарске системе, складишта, касарне, центре за обуку. Све су то практично празне љуштуре, јер су битније ствари из њих ипак измјештене. Цивили, цивилни циљеви и објекти засада страдају само периферно, као резултат непрецизности у гађању војних објеката - њихова техника ипак није баш тако савршена као што се на први поглед чинило. У свему живот се одвија сасвим нормално, снабдијевање водом и струјом је редовно,

станови се уредно грију, градски саобраћај је такође релативно успјешан. Спочетка су продавнице почеле убрзано да се празне, потом се ситуација нормализовала и сада је све по старом: свега има само нема пара. Није било баш довољно хљеба, али ми се чини да сада ни то више није проблем. Једино нема бензина. Живот је ипак успорен, умногоме и због тога, улице су полупразне, мало се ради, а готово читав дан сви буље у тв екран. С времена на вријеме злослутно се оглашава завијање сирена за узбуну, многи иду у склоништа иако се чини да за то сада заиста нема неког посебног оправдања. Све у свему као да се сви заједно уживо играмо рата; и они који спектакуларном техником туку празне зграде, испражњене магацине и демонтиране радарске уређаје, и ми који се на знак опасности склањамо у склоништа.

Вечерас, међутим, док сам се излежавао и гледао телевизију, а Таша и Вера биле у комшијском подруму, изненада груну. Затресоше се стакла, сијевну јако свјетло. Скачем, истрчавам на ходник, на брзину обувам ципеле, прикупљам већ припремљене ствари и истрчавам напоље. У магновењу видим како нешто сијевну, а онда одјекну експлозија. Трчим у комшијски подрум, али тамо је мрачно и нема никог - значи да су се у тренутку експлозије нашли у кући. Враћам се у наш подрум, али сада груну са друге стране, у смјеру Сремчице, Липовачке шуме и Рушња. Извирујем као миш, а с те стране једна за другом одјекују страшне експлозије, указује се огромни пламен. Видим свијетлеће пројектиле који за мој појам иду доста споро и завршавају у удолини из које онда одјекују експлозије и појављује се пламен.

Ситуација се потом полако стишава, идем у комшилук гдје их све затичем на поду, полако се раскрављујемо и коментаришемо оно што се збило. Пред нама је бесана ноћ и стрепња шта ће даље бити.

27. март 1999.

Дежурство у Институту, изван сваке сврхе, као у стара добра времена. Предвече језиво завијање сирена које се ваљају и сустижу по брежуљцима града - знак опште опасности. Пожурујем колегу Гвоздена Ерора да раније идемо кући имајући на уму тешкоће са превозом до Авале, али он уредан какав јест, упорно навија да останемо до шест. Крећемо, ипак, у пола шест, журим пјешке до Славије, а ту ћу чекати превоз који прије наиђе. Град је празан и пуст, улице испражњене од аутомбила и људи изгледају много шире и дуже, као да их први пут видим. На Трошарини задуго чекам наш аутобус, људи по групама у мраку нешто причају. Општа опасност још увијек је на снази, у ваздуху бојазан да се аутобус неће ни појавити. Ипак све је у реду и безбједно се враћам кући на Авалу.

Касно ноћу долази вијест да је оборен чувени амерички "невидљиви" авион Ф 117 А, понос америчке авијације. Истог тренутка ту вијест преноси и злогласни CNN. То нас испуњава поносом и надом: такав ударац НАТО, а посебно Америка ни у сну нису очекивали. "Извините, нисмо знали да је невидљив", готово истог тренутка појавило се на једном транспаренту и та крилатица на енглеском језику зачас је обишла читав свијет.

28. март 1999.

Готово читав дан протиче у знаку овог сензационалног успјеха наше противавионске одбране. Преносе се вијести и коментари из свијета, приказује олупина авиона који гори. Самопоуздање људи је порасло, први кризни и кључни дани удара прошли су много безболније него што смо очекивали и крунисани су овим великим успјехом. Тешко је рећи колико смо авиона оборили, ту свака страна увијек претјерује. Не мање од пет, каже Владислав Јовановић у интервјуу CNN и Њујорку и то вјероватно, бар до сада, тако и јесте. Наша војска је опет она стара и више нема готово поспрдног односа према њој који се с времена на вријеме могао чути задњих година, у вријеме распада Југославије. На Тргу Републике рок концерт као изазов и пркос онима који нас некажњено туку са неба.

29. март 1999.

Дани већ сасвим личе један на други и практично су већ потпунио исти. Данас је понедељак, па сам сишао до града да посвршавам текуће послове. У граду ведро, готово побједничка атмосфера. Полупана стакла на француском и америчком културном центру и на Гетеовом институту. У француском културном центру књиге су још на полицама, нико ништа није ни такао, јер полиција дискретно са стране пази да когод не уђе. (Након неколико дана објављено је да су их студенти Филолошког факултета пренијели на Факултет, гдје ће бити сачуване док се Центар поново не отвори). На Гетеовом институту графит "Ово је српска зграда.

Зато је немојте рушити". Испред натписа Информациони центар спрејом додато "Дез" па је то сада постао "Дезинфорциони центар". На Тргу Републике поново хепенинг. Помало стрепим да је то неко преурањено славље, нисам сигуран ни колико је такав облик протеста примјерен у вријеме када се на Косову води прави рат. Мноштво духовитих парола и графита. "Цела Америка је Моника", само је један од њих.

30. март 1999.

Ово више ипак нису само видео игре. И даље се живи сасвим нормално, али се граница између војних и цивилних циљева све више помјера према овим другим. Сада већ има доста цивилних жртава, из болница се дају потресни снимци рањених и унакажених људи, мноштво је потпуно уништених или мање или више оштећених фабрика, стамбених зграда, кућа, сеоских имања, школа, манастира, цркава, изгорелих шума, а непрецизни пројектили посијани су по брдима, њивама, јаругама, мочварама, шумама, сеоским двориштима, и којекуда другдје.

Ипак, ништа се битно није десило. Та страшна ријеч бомбардовање као да је већ улудо потрошена. Било је и то чудо, од кога су се читавој планети тресле гаће. Тај судбоносни чин се урушио сам у себе, његово громовито тренутно дејство полако се разблажило и расплинуло - све је прошло без очекиваних катастрофалних посљедица и траума. Сваки нови дан читаву операцију развлачи, најављени ефекат се топи и нестаје, и то их чини нервозним и још агресивнијим. Иако им ни прва није пошла за руком, пријете да ће прећи и већ прелазе

на неку другу и трећу фазу, што је заправо тотални рат против једне земље и једног народа, јер се све више руше привредни објекти и страдају обични људи.

31. март 1999.

Бјесомучна пропаганда о српским војним операцијама против албанског становништва на Косову, гдје се, наводно, врши безочно етничко чишћење и геноцид и гдје се већ увелико догађа хуманитарна катастрофа. У њој не учествују само западна средства информисања, него и политичка врхушка земаља НАТО, агенције УН, хуманитарне организације, којекакви хелсиншки одбори и ко још не. Говори се о концентрационим логорима, масовним убиствима албанских политичара, првака, културних и научних радника, спаљивању села, итд. Са неуспјешног почетног ефекта бомбардовања тежиште је одједном пребачено на ту тзв. хуманитарну катастрофу о којој прије тога није било ни говора. За катастрофу, коју су по свим мјерилима изазвали сами, сада оптужују нас да би могли оправдати даљу ескалацију у бомбардовању.

Тешко је рећи шта се "доле" стварно догађа, али је очито да наши покушавају ситуацију у Покрајини ставити под контролу, тј. на сваки начин неутралисати тзв. ОВК и увести ред и мир док не дође до евентулане интервенције НАТО копненом војском. При томе вјероватно има и репресије, привођења, изолације, офанзивног наступања према јачим и познатијим упориштима, гдје су терористи забарикадирани. Обични шиптарски народ у таквим мјестима игра улогу талаца, мада неки свакако пасивно или активно помажу "своје" и учествују у "отпору".

Због тога у одлучним акцијама милиције и војске понекад гину и они који су у сваком погледу изван војне номенклатуре. Када потом та њихова "војска", тј. која десетина усијаних глава у неком насељу, најчешће оних с друге стране закона, почне да бјежи, нешто и сам слуђен и уплашен због своје "улоге", а нешто под присилом терориста, тај народ креће у егзодус за својим "заштитницима". У томе их, послјије свега што се десило, вјероватно и наши здружено "помажу". Бар тако ја видим ствари са ове даљине.

Општи страх и психоза изазвана бомбардовањем при чему подједнако страдају људи и имовина и Срба и Албанаца, скупа са тим активностима наше војске и полиције, разлог су што људи, и једни и други, и трећи, бјеже куд знају и како знају. Албанске избјеглице, при томе, причају оно што им је речено да кажу или се у најмању руку од њих очекује да потврде како их је неко малтретирао и истјеривао из куће. Једна ружна и депресивна ситуација којој се тешко одупријети, поготово кад се зна да се све то ради само да би се имало оправдање за оно што нам долази из ваздуха и што сваког дана треба да буде све теже и теже.

1. април 1999.

Ово је, ваљда, већ девети дан од почетка НАТО удара. Прошлу ноћ сам добро спавао, потпуно обучен као и претходних дана, па сам се јутрос пробудио раније него обично. Прва вијест је монструозна, она које сам се највише и плашио: почели су да руше мостове. Јутрос у свитање клекнуо је у Дунав и тако немоћан остао - варадински мост у Новом Саду. Срушити мост, и то у Српској Атини,

у најтолерантнијем и најкултурнијем граду на Словенском Југу, у вишенационалној Војводини која је одувјек истицана као примјер складног живота мноштва етничких заједница, - то је нека застрашујућа порука коју нисам у стању дешифровати или је још један од страшних примјера површности и незнања Новог Свијета и његовог новог свјетског поретка. Дан почиње тешким слутњама и неизвијесношћу. Док Вера и Таша, сморене ноћним, подрумским животом спавају мртвачким сном пењем се до авалског друма да купим новине, хљеб и остале ситнице. Војна полиција у пуној ратној спреми и са заштитним прслуцима брижљиво контролише све што улази у град и излази из њега, људи који су дошли да обаве прве јутарње куповине или чекају аутобусе и новине стоје и причају у групама, многи заправо и не знају тежину оног што се десило у Новом Саду и што би послјије тога требало да дође, али су ипак забринути, одмахују главом и шкрто коментаришу.

У току дана вијести и слике о рок концертима и протестима широм Југославије, пркос и ведрина свуда и на сваком мјесту, графити и пароле које свједоче о ведром духу и самосвијести ових људи. Питање је дана када ће изаћи антологија тих досјетки. Биљежим једну из Новог Сада: "Зауставите планету, Били мора хитно да сиђе".

Дан пун као кошница. Руска флота упловљава у Средоземно море, Медлин Олбрајт телефонира Иванову и тражи објашњење тог чина, посијао сам кромпир и блитву, наши ухватили три америчка војника и приказују их, испребијане (или као такве костимиране!), на телевизији ("пружали отпор"), делегација из Ватикана са папином поруком код

Милошевића и Милутиновића, Ругова код Милошевића (!?) и заједничко саопштење да се криза мора ријешити мирним путем, још један невидљиви Ф 117 А "виђен" како се оштећен спушта на загребачки аеродром, Јељцинов налог Иванову да тражи састанак министара вањских послова свјетске осморице и помирљив, готово понизан тон Хавијера Солане који тај састанак прихвата, очекујући велику улогу Русије у рјешавању косовске кризе. Да ли се то указује свјетло на крају тунела, или је све ово само привид!?

Тек дан ми се завршава у еуфоричном расположењу кога, због сујевјерја, покушавам пригушити и контролисати.

2, 3. април 1999.

Дан за који ми се чинило да је прекретнички: изгледало је да удари полако јењавају и да ће мировне иницијативе коначно преусмјерити ток догађаја. Читав дан није било узбуне. Али како дубље улазимо у ноћ ситуација је све гора. Прво стижу вијести и слике рушења која су извршена претходног дана и која су већа него што нам се чинило. Међу срушеним објектима су празне касарне, али и фабричке хале, приватне куће и господарски објекти. Вера је отишла у подрум код комшија и отуд доноси вијест о нападу на МУП Србије. Знам гдје је та огромна нова зградурина у Улици Кнеза Милоша и просто не могу да вјерујем да може бити срушена без велике штете за ужи дио града. Тај чин дуго је очекиван као и напад на Савезни МУП и Генералштаб, а управо сада, око један и петнаест послје поноћи на тв се појављује слика зграде

републичког мупа у силовитом и огромном пламену. У позадини се чује глас да унутра није било никог. Мало даље преко надвожњака окреће се тролејбус.

Просто није јасно какво то уживање и какав значај има рушење огромних празних љуштура у којима су биле неке институције, ма колико оне биле значајне. Управо данас, враћајући се аутобусом од Аутокоманде видио сам како то изгледа у стварности: у шуми од стадиона Црвене звезде, поред хотела *Младости* и све до близу Трошарине налази се мноштво измјештених и паркираних војних возила и камиона. (П. С. Два дана касније ту више није било ни једнога!) Нестали су и они који су били у парку поред Народне библиотеке Србије.

А на ТВ приказују многобројне рок концерте који се одржавају у знак протеста против агресије. Један од њих директно се преноси из Солуна гдје је, како кажу, било више стотина хиљада присутних. Наступао је и Горан Бреговић. Посебно су образ освјетлали Македонци: у Скопљу, али и у другим градовима, и данас се окупио силан народ. У Крагујевцу већ неколико дана десетине хиљада радника штите фабрику *Застава* сопственим тијелима и животима, вечерас видим: људи су се ухватили за руке и направили живи ланац на *Бранковом мосту*. Међу њима је и човјек који га је пројектовао. Данима се већ прича да је и овај мост на реду.

Већ је пола два и већ више нема ништа од спавања. Вера и Таша су у подруму, а ја преузимам зебњу и страх за оно што нас чека у наредним сатима, и данима.

3. април 1999.

А не чека нас ништа добро. У јутро улазим са горким укусом ноћашњег напада на центар града, гдје су спектакуларно спаљени републички и савезни МУП. Иако су погоди више него прецизни, запрепашћен сам одлуком да се гађа зграда у чијем залеђу је породилиште. На ТВ се приказују снимци беба пореданих укосом као векне хљеба, које су скупа са мајкама евакуисане у подрум, гдје се на брзину успотавља почетни ред. У најнепосреднијој близини је и огромни Клинички центар. Шта би било да је нека од ракета само мало залутала, или да је пламен са републичког МУП-а склизнуо на породилиште!? А промашаја је било, чак и спектакуларних, итекако.

Дан је, као и обично, био сасвим миран, као да се ништа није ни десило нити ће се десити. Радио сам у башти, опустео се, очекујући да узбуна због ваздушне опасности ноћас неће ни бити. Опет је изгледало да је питање сата или дана када ће се све смирити и почети преговори. Али плима безнађа законито долази у првим ноћним сатима, када почињу напади. Тако је и вечерас. Напољу је ведро, над Авалом огромни жути мјесец, чули су се неки авиони, а потом се све стишало. Онда су дошле кобне вијести: срушен нови мост код Сремске Каменице на излазу из Новог Сада за Београд и још један према Хрватској код Бачке Паланке. Прекинута пруга Београд-Бар у Штрпцима. Прекинули су је војници СФОР-а из Босне и при томе убили стражара који је пругу чувао. То, наравно, нису једине штете. Не знам која је ово фаза, али комуникације се немилосрдно руше и тргају, са посљедицама које у овом тренутку

не могу ни наслутити. За који дан, ако крену овако, а ићи ће још бар седам до десет дана, читава ће Србија бити дезинтегрисана и вјероватно херметички затворена. Нико не зна шта може да се деси послје овога. Је ли у питању тотални слом, интервенција пјешадије или вишемјесечно исцрпљивање. Чини се да осим деструкције нешто логично што би послје тога дошло још нису ни смислили. Све се очито отело контроли и у потпуној је несразмјери са поводом који је ионако био исфабрикован.

У кући нервоза и повремене вербалне чарке. Нешто би можда требало подузети, али нико нема ни храбрости ни воље да повуче први потез. Послје овог што се десило вечерас чини ми се врло реалним да ће ускоро бити затворене све границе, укључујући и ону према Републици Српској. Мени се чини сасвим логичним да Вера и Таша што прије треба да иду преко Дрине - Таша ионако треба да преузме посао у Бијељини, а Вера да причува стан у Сарајеву. Ако тамо остану одсјечене, биле би релативно близу, могле би се посјећивати и испомагати, а ја бих овдје пазио на Десину кућу и одржавао наш статус за касније вријеме. Али нешто због комформизма, а нешто због страха, оне засада на то нису спремне. Ствари се, међутим, одвијају муњевитом брзином и за само два три дана све би могло бити касно. Шта ако се затворе границе? Ташин посао за којим је толико чезнула, па и наш стан у Сарајеву, могли би бити озбиљно угрожени.

4. април 1999.

Упркос надама да ће глас разума побиједити, они иду све даље и даље. Јутрос нас са тв екрана обасјавају огромни пожари од запаљених објеката:

изгорјело је огромно складиште топлане која грије Нови Београд и дио Земуна, пламен је прогутао и енергану рафинерије нафте у Панчеву, запаљено је још неколико складишта *Енергопетрола*, срушена зграда Полицијске академије, итд.

У току дана, а данас је католички Ускрс и било је ведро и сунчано, расположење је опет порасло. Концерти, протести и подршка из Републике Српске, Русије, Бјелорусије, Грчке, Македоније, Кине, Индије, наших људи у западним земљама, али и неких политичких групација, средстава информисања и појединаца са Запада, подижу расположење, да би већ у првим ноћним сатима, са првим вијестима о новим рушењима, поново почело да пада. Тако је заправо сваки дан и нико не зна докле ће тако.

По тим масовним протестима, од којих неки личе на соц-реалистичко митинговање у режији власти, а неки се чине као спонтан и креативан однос обичних људи према пиратском чину немислиивом у цивилизованом свијету крајем овог миленијума, поготово у срцу Европе, изгледа да је овај народ јединственији него икад и да је одлучан да истраје у отпору. С времена на вријеме срећу се и људи који кажу да се са таквом силом није требало инатити и да је за све ово крива садашња власт. Народна свијест није баш дубока и постојана, народна воља и расположење лако се преусмјервају или поново производе, али се у овом случају чини да је у питању нешто сасвим друго и да Косово нико није спреман дати. А оних који гунђају и којима нико није прав увијек је било, има их и сада, а ако све крене у суноврат биће их наравно и много више.

Тешко је рећи како ће бити сутра, шта ће се десити прекосутра, а камоли шта нас очекује послит-

је свега овога, али овдје ствари изгледају сасвим другачије него у Босни и Хрватској. Ово није унутрашњи, прљави грађански рат који смо тамо запамтили, већ класични рат са спољним непријатељем. Нема оног тамошњег хаоса и безвлашћа, званично је проглашено ратно стање и оно се реализује у виду многобројних одлука о функционисању у ратним условима свих структура друштвеног, привредног, економског и финансијског живота, те правног система, здравствене заштите, итд. Уведни су бонови за бензин (40 литара по једном кориснику), припремљено је рационализовано снабдијевања и у осталим животним потребама и намирницама. Мушкарцима од осамнаст до шездесет година забрањен је излазак из земље без посебне дозволе, оштро се кажњавају шпекуланти и црноберзијанци и њихова имена објављују у новинама, дошло је вријеме да ни марке за динаре немаш код кога да промијениш, јер се људи плаше да ће бити ухапшени и кажњени. Питање је може ли се ово одржати или ће се у случају "правог" рата све то распасти, али би се слободно могло рећи да се постојање правне државе сада осјећа више него у вријеме мира.

5-6. април 1999.

Све ово толико личи једно на друго, као да се продужило у само један једини дан, тј. ноћ, јер се у ствари све и одвија под велом ноћи. Преко дана је нормално и живи се свакодневним животом.

Овдје у Пиносави на све стране крстаре трактори са плуговима, тањирачама, прскалицама и другим прикључцима - људи хитају на њиве да искористе лијепо вријеме и што прије обаве прољетну

сјетву, крече се и обрезају воћке, по баштама чепркају сагнуте жене полажући у надражену утробу земље сјеме првих раних врста поврћа... С времена на вријеме прође појединац или група мобилисаних људи у новим маскирним ниформама.

У граду, на Тргу Републике, из дана у дан продужава се протестни концерт са геслом "Песма нас је одржала", градски саобраћај функционише доста добро, гужве су мање него иначе, јер већина људи ипак остаје код куће, трговине редовно раде и добро су снабђевене, а цијене су фиксирани на први датум прије рата и засад их нико не смије мијењати. Знак опасности из ваздуха обично престаје ујутро и почиње навече. Ноћу многи силазе у подруме, напетост прате вијести преко радија и тв, ослушкују експлозије, прате велике пожаре. Главни удари и дешавају се ноћу. Паралелно стижу вијести шта је запаљено и погођено.

Исцрпљени пред зору многи одлазе у кревете, чак и када опасност још није прошла и спавају сном праведника као неко ко је са своје стране учинио све на што нас обавезују сујевјерје и изазов судбине. Када се пробуде стиже дневни, тј. ноћни биланс рушилачког учинка. И даље падају мостови и до сада је их је поклекло бар десетак, горе резервоари горива, пале се празне касарне, магацини и полицијске станице, руше радио и тв предајници и репетитори. При томе све више страдају цивилни објекти и обични људи. Врхунац рушилачке деструкције десио се у Алексинцу, одакле стижу стравичне слике порушених и запаљених кућа у најстрожијем центру града. Ту је било више од десет мртвих и више десетина теже и лакше повријеђених. Асоцијације на брутално њемачко бомбардовање на данашњи дан 1941. године.

Таша се пакује, јер сутра иде у Бијељину. Плашимо се да се штогод не поквари, Вера је нервозна и узнемирена. И вечерас њих двије су отишле код комшија гдје су претходних ноћи спавале, јер је њихова кућа новије и чвршћа од "наше", тј. Десине. Мене обузима слутња да ће баш ноћас грунути на торањ на Авали. Жива, који дежура у Месној заједници, јавља да је управо сада над Београдом велика концентрација НАТО авиона. Солана је наводно изјавио како ће Срби вечерас имати тешку ноћ.

Негдје из дубине ноћи надире невидљива енергија непознате опасности којој не знаш ни моћ ни смјер. Ускоро ће поноћ.

8. април 1999.

Прије пар дана преко *Гласа Америке* слушао сам Клинтона и Медлин Олбрајт који су се специјално обратили Србима да би им објаснили како их воле, те да их бомбардују за њихово добро и у њихову корист! Олбрајтова је, чак, говорила на нашем језику. Научила га је као дијете чешког дипломате који је до напада на Чехословачку службовао у Београду, а онда ту нашао уточиште и за вријеме рата, гдје је остао и до одласка на запад пар година касније. То је Америка, помислио сам са дозом благог презира.

Данас, међутим, на ТВ гледам тај спектакл и уживо. Све је "брижљиво" припремљено и испланирано, чак и одјећа: Олбрајтова је, наима, обучена у јарко црвени костим, а на груди јој прикачињу беџ са великом петокраком! Рачуна, ваљда, да ће наше повјерење много лакше стећи уз посредство "наших" симбола. Потпуно спремна, самоувјерено ушетава у наш "хоризонт очекивања". Теорија

рецепције овдје заиста није без основа! Не могу да вјерујем својим очима. Ово више није за подсмјех и за спрдњу, то постаје крајње опасно. То је права Америка!

Ти људи живе у неком свом инстант свијету, организованом на равни празних и површних стереотипа, упакованих у идеалну, сјајну амбалажу што сија и шљаштри као одјећа новокомпонованих вашарских пјевачица. Појављујући се у оваквој одори, мада, срам ме било, нема те одјеће која би јој добро стајала и у којој би тај груби и чворнати врбов пањ на нешто личио, Олбрајтова је на савршен начин легитимисала не само свој лични укус него и праву структуру и стварне домете американизоване свијести, која све више постаје погубна по судбину људске заједнице на нашој планети.

Послије свега овог Американац ми се указује као посебна, клонирана врста људског рода која би, у несретним околностима, које су управо нас снашле, пресудно могла утицати на коначни, погубни исход наше цивилизације. Он се понаша као стар-мали мутант са вјештачком интелигенцијом која себи подређује све остале, закржљале људске особине те врсте, формирајући је у празном простору изван универзалних искустава и циљева људске заједнице. Или као дебил чије активне и позитивне менталне енергије све више атрофирају и постају млигава неактивна маса, док се његова интелигенција, хранећи се том масом, у облику посебне врсте генијалности, одваја, осамостаљује и ствара производе највећег техничког и технолошког домета којима такав ментални склоп више није у стању конструктивно управљати. У тој људској врсти већ сада се одвија неизбежни и дра-

матични сукоб генијалности која ствара најсавршенија средства технике с једне, и дебилности с којом се та средства употребљавају с друге стране. Тај супериорни, али трагични примјерак људске заједнице на крају једног и на почетку другог миленијума хришћанске цивилизације могао би ту цивилизацију трајно увести у зону сумрака, а читав људски род довести до самог прага уништења, у коме ће и сам ишчезнути.

Тај већ поодрасли и здепасти идиот оштрих и неконтролисаних кретњи ових дана добио је опасан напад: задихан и ознојен радује се и неразумљиво мумла, као у еротском заносу, понесен и одушевљен неким својим унутрашњим приказом у коме, маниром и логиком видео игара, руши и разара све што је, опсједнут свијешћу о себи, створио један, сада се већ слободно може рећи чудан и готово ексклузиван народ ове планете.

9. април 1999.

Све и даље иде низбрдо и у пропаст. Они не знају, или не могу стати, ми јуначки примамо ударце, понеки неочекивано и вратимо. Ни једном још нисмо били ни у нокдауну, а за нокаут, на који су ишли од првог дана, очито ни они више немају снаге. Борба изблиза и на поене која нам одговара, продужава се док њихови тешки и челични ударци не ослабе и не изгубе смисао, или док публика, обузета мучнином и нелагодом, не заурла тражећи прекид ове неравноправне борбе у којој апсолутни фаворит - њен љубимац, неспретним, празним замасима кроз ваздух губи снагу, постајући смијешан. Тек тада, исцрпљени и уморни, осјетићемо какве

смо страшне ударце издржали. Тек тада видјећемо колико су нас ојадрили и вратили уназад.

Алексинач, Приштина, Ђуприја и многи други градови већ сасвим личе на градове над којима су извршена тотална, катаклизмичка бомбардовања из времена Другог свјетског рата. Мртви и рањени грађани, уништени и оштећени цивилни објекти, приватне куће, стамбене зграде, школе, болнице, културне установе, да ли је управо то цивилизовани западни свијет очекивао од ове "хумане" кампање НАТО пакта, којом је, наводно, требало спријечити хуманитарну катастрофу, која је, заправо, тек овом кампањом створена.

12. април 1999.

Плашим се тога што се уопште не плашим. Напросто не могу да замислим то чега би требало да се бојим, а кад је већ тако не знам ни како би тај страх могао да изгледа или да се испољава. Све што могу да замислим јесте неки огромни удар и бљесак који би ме некуд одбацио, у који бих утонуо и у коме бих, несвјестан сасвим ишчезнуо, или полусвјестан, покушавао да се саберем и видим шта и како могу учинити. А све што чиним мотивисано је једино сујевјерјем - напросто не желим да изазивам судбину. Чиним заправо врло мало: напола спавам у приземљу, у одијелу, поред упаљеног телевизора који у позадини нешто мрмља и свјетлуца, све до јутра када се Вера враћа од комшија. Онда се, сањив, пењем на спрат, и даље обучен лијежем у наш кревет и тако одспавам још сат-два. Вера је више узнемирена и чим преко пута, испред Месне заједнице, почне да завија сирена, она се полако

спрема, узима своју деку и ускоро одлази код комшија, гдје скупа са њима, практично на поду, спава до јутра, када обично престаје опасност. И сама види да је то бесмислено, али нешто из страха, а више из сујевјерја тај ритуал понавља из дана у дан. Сујевјерје је оно што ових дана покреће све наше рационалне потезе.

Тако је и вечерас, послје дана у коме су истовремено рођене или сахрањене неке наше наде: Југославија приступила савезу Русије и Бјелорусије, министри иностраних послова земаља НАТО одлучили да наставе бомбардовање, али, изгледа, теку и неке мировне иницијативе (сутра се састају Олбрајтова и Иванов, помињу се план Кофи Анана и трупе УН-а, итд.), негдје у Грделичкој клисури погођен путнички воз којом приликом је изгинуло, искасапљено и спаљено мноштво људи, НАТО саопштио да воз није био мета и да су у оваквим операцијама могуће и цивилне жртве. Потресни снимци на ТВ: испретурани и сагорени вагони на самом улазу на мост или подвожњак, унакажени људи у болници причају шта се заправо десило: још увијек недовољно да се пробуди успавана савјест западноевропске и америчке јавности.

Напољу крупна рафална паљба наше противваздушне одбране из правца Панчева: поново су напали Рафинерију. Звук авиона полако се премјешта у правцу сјеверозапада, нешто се узнемирио и наш мачак Марко, лају сеоски пси, високо, ведро и загонетно звјездано небо. Једанаест сати, дванаест степени.

13. април 1999.

Између осталих антиратних акција посебно је интересантна аукција на којој су продавана

осликана ускршња јаја. Аутори су били истакнути сликари, а организатор Скупштина града. Кажем антиратних акција, јер све ово што се овдје збива заиста се не би могло квалификовати као ударање у ратне добеше. Народ изгледа ведар и весео и као да поносно, уздигнуте главе, гледа небо одакле се свакодневно, тј. свакодневно сручују бомбе и пројектили. Нико ни на који начин не апострофира и не сатанизује Шиптаре, него само терористичку ОВК. Уопште се не би могло говорити о антиалбанском већ прије свега о антиамеричком расположењу.

14. април 1999.

Да ли је то тај прекретни тренутак!? Монструозни масакр албанских избјеглица које су се у колони са границе Албаније враћале својим кућама. Више од седамдесет мртвих. Жене, дјеца, старци. Плач, очај и незнање. Испревртани трактори, приколице, коњска кола, разбацане ствари, мртви и повријеђени људи који још леже у кршу изломљеног материјала или их на декама и у шаторским крилима носе и убацују у кола. Једног чак и у "тачке", грађевинска колика за малтер. Косовске Маркале. Наши реагују хитро и чини се доста вјешто. Људи задужени за свјетске тв станице већ енергично и жустро оптужују НАТО да избјеглицама не дају да се врате кућама како би коначно добили ту хуману катастрофу и оправдали бомбардовање. Изјава Милана Милутиновића, брз и ажуран коментар Татјане Ленард која показује како се НАТО пропаганда противурјечним, дјетињастим и будаластим изјавама и објашњењима запетљала као пиле у кучинама.

По свему изгледа да су се коначно насанкали. Ако и послје овог све остане по старом, онда треба

изгубити све илузије. Догађај је монструозан и могао би да повуче у провалију не само читаву ову бомбашку кампању, него и даљу судбину НАТО-а. Кредибилитет који су по сваку цијену настојали сачувати, коначно су за сва времена изгубили.

Радио Слободна Европа и Глас Америке курвински суздржани, као још чекају потврде из независних извора. Скоро ће поноћ. Да ли ћемо из ове ноћи безнађа коначно ући у дан сатисфакције и спаса?!

14-15. април 1999.

Кобојаги грешка. Пилот, бива, из далека видио како горе шиптарска села, а онда уочио колону за коју је помислио да је војска која их је запалила. Хитро је одлучио да тај "злочин" казни. И тако тричетири пута!

Послије свега - ником ништа. Бомбе и даље падају, горе рафинерије и фабрике, падају мостови, руше се куће и читава насеља.

У нашој - Десиной башти на Авали воћке се гуше слаткастим бехаром. У Београду је прољеће. Сунчано је и топло, расхлађује нас благи повјетарац. Град живи повишеним тоном и дише убрзаним ритмом. Неки унутрашњи ентузијазам избио је на улице и тргове, у љетне баште и паркове. И књиге, књиге, књиге: на трамвајској станици Карађорђевог парк преко пута "моје", Народне библиотеке Србије, на Теразијама, у кнез Михаиловој - изашле на улице као и људи. Непланирано трпам у ташну четири наслова чувене СКЗ, за само двадесет динара, равно двије марке, и то по црном курсу. Књига огледа Ристе Радуловића управо ми је потребна "као хљеб".

На врху овог вијека Београд је постао престоница свијета.

Овај дух пркоса и отпора заиста је, изледа, лишен патетике и пренапрегнутих, узвишених осјећања и захтјева. То је чудесно расположење у коме се америчка НАТО бомбашка афера непримјетно сажела у последњу, највишу тачку сензибилитета једног вијека - Београду је припало да буде актер и средиште те сензације. Нема у овом тренутку јачег нити пресуднијег осјећања од овог. Многи тога очито још нису свјесни. Његов значај ће, сигуран сам у то, тек касније добити своје праве димензије, његов домет биће много већи него што нам се сада чини.

То је осјећај поноса и самопоуздања које је на крају овог вијека и овог миленијума свијету подарио осиромашени народ једне мале, сада поново сељачке, безочно понижаване и сатанизоване земље. У тренутку када му је арогантно наређено да клекне и понизно призна силу и безакоње, он се усправио и одлучно одбио то наређење, супротстављајући се најмоћнијој сили и оружју које је икада људска свијест створила и запамтила. Одолијевајући таквој сили, овај народ је коначно још једном достигао и потврдио већ озбиљно пољуљану сопствену свијест о себи, која је на најружнији начин била изложена поругама и бацана у блато. То је, ипак, нешто. То је више, и највише што се могло дати једној цивилизацији на врхунцу њене моћи, која се све више указује као њена немоћ.

Хтјели су да се на крају овог миленијума свијету одуже поклоном у виду коначног и одлучног обрачуна са последњом оазом зла на тлу цивилизоване Европе - тако актери овог бомбашког подух-

вата већ одавно покушавају да представе Србију. Земљу која није пропустила још ни једну прилику да стане на браник те цивилизације и за њу жртвује више него што је могла, и више него што је смјела. Није ваљда да је тај народ одједном полудио, попут њихових "лудих крава", и да је из своје историјске свијести побрисао све оно што је хришћанској Европи дао кроз отпор према Турцима, што је претрпио за вријеме Првог и што је учинио у борби против фашизма за вријеме Другог свјетског рата, и да је сада одједном без икаквих разлога склопио пакт са ђаволом?! Пожурили су да у ложи за дочек новог миленијума овим бомбардовањем за себе резервишу најбоље мјесто, а сада су збуњени и избезумљено настављају насумце да сипају бомбе и ракете, ни сами не знајући чему то све води.

Знам да све ово може изледати као "режимска" патриотска егзалтација и пропаганда, али тако то сада осјећам и не стидим се да то кажем. Знам, исто тако, да је за све ово крива и постојећа власт, и сам народ који се лако и неодговорно палио и срљао у грађански рат у коме су и Срби чинили злочине, али за који су, ипак, најмање одговорни и криви. Ипак, све то ни на који начин не може бити алиби за пиратско НАТО бомбардовање.

П.С.: "Нашим миром савладаћемо њихов бес" (Радио 202).

Снимак срушеног моста на Дунаву. Избачена експлозијом, на мосту једна мртва риба.

17. април 1999.

Вера је поново у кризи и сада је сасвим јасно да су та њена повремена распложења реалност са

којом се ваља суочити. Сарајевски синдром оживио је и прорадио у њој свом снагом. Још синоћ није се могла одлучити да иде у Бијељину код Таше, а јутрос је коначно већ сасвим спремна да иде одавде. Нажалост, Таша се синоћ није јавила, а веза са њом јутрос се не може успоставити. Покушава да се спакује, али јој никако не иде. Нервозна је и очајна, плаче. Не може да оде, каже, а не може ни да остане.

Покушавам да јој помогнем: предлажем да се спустимо до града, да се доље мало промувамо и одатле покушамо успоставити везу са Ташом, а евентуално купимо и карту за сутра. Осорно одбија, није у стању за тако шта, радије би покушала да одспава.

-Ако су то заиста хтјели, сада су ме стварно докрајчили.

Узима седативе и ускоро се смирује. Прихвата да одемо до Бањице и покушамо назвати Ташу. Веза је успјела, њој се расположење сасвим поправило, сада већ има времена да се полако припреми и спакује, тај пут јој се већ указује као сасвим разложен, јер је и онако морала отићи у Сарајево, гдје је чека доста послова око стана.

Прошле ноћи око Београда је практично све било мирно, али вечерас су знак опасности свирали неуобичајено рано. На тв гледам филм *Ловац на јелене*. Одједном, усред филма прокључа наша ПВО: рафалне детонације као када се кокају кокице. Истрчим напоље, гледам на све стране: очито опет нападају Раковицу. Види се и понеки усијани пројектил. Сат потом рафална паљба још ближа и жешћа. Поново сам напољу, зурим у звјездано небо - сада јасно чујем звук авиона (нешто ми се све

чешће, изгледа, шуњају око авалског торња) и видим свијетлеће пројектиле. Са земље укусо, у правилном реду јуре према небу изнад Раковице и потом савијају лук у правцу у коме авион узмиче. Хоће ли неки од њих нешто закачити и направити пламену лопту на небу?! Погледам боље одакле то заправо извиру: не могу да вјерујем, али ми се чини као да је то негдје око потока три-четири њиве укусо од нас. У сваком случају није далеко, негдје изнад Рипња.

Прошла је поноћ, филм се већ завршио, савршено се римује са ситуацијом у којој ми протиче још једна авалска ноћ у којој Американци, изгледа, све више срљају у нови Вијетнам. Поново рафална паљба наше ПВО, овог пута негдје из правца Панчева - усијани, уморни пројектили суштавају управо негдје у овим подавалским селима гасећи се на небу готово управо изнад нас.

Поподне, послије ручка, добро сам одспавоа и сада, поготово послије ове пучнаве, сан ми никако неће на очи. Можда на ТВ *Политика* закачим још који филм. То ме најлакше успављује. И даље спавам одјебен, а покривам се нашим избјегличким декама и врећом за спавање.

21. април 1999.

Јутрос је на Авали предиван, кишом испран, сунчан дан. Вијести су, међутим, црне. У Београду је погођена зграда Пословног центра "Ушће", бивши ЦК Југославије. То је сједиште Социјалистичке партије Србије, али и мноштва других фирми које су тај простор изнајмиле. Ту су и неке приватне телевизијске и радио станице. Јучер је у Новом

Саду ракетирана зграда покрајинских органа управе. То је у архитектонском погледу репрезентативна зграда, грађена као сједиште Дунавске бановине, која има статус споменика културе. У њој су истовремено били и органи управе свих националних мањина Војводине по којима је Војводина надалеко позната. Пуцајући у ову зграду Европа је пуцала у сопствену душу, наравно ако и та њена душа није само још једна од наших заблуда. Срушен је и трећи новосадски мост. Страдао је и онај код Бешке. Не знам заправо колико је већ мостова порушено, а колико телевизијских торњева и репетитора онеспособљено, тек одјутрос нема ни БК телевизије. Немилосрдно се кидају све комуникације и комадају сви системи. То изазива осјећај безнађа и немоћи. У граду све већи редови за цигарете.

22. април 1999.

Обруч се све више стеже. Сви су поткупљени и неутралисани: од УН до граничних земаља, посебно оних с којима смо донедавно живјели заједно. Сви су пожурили да направе пазар о коме су дуго сањали, а сада им се изненада указала права прилика. Да није жалосно било би заиста смијешно - само пар дана након што су ступиле у НАТО Мађарска, Пољска и Чешка су се с нама нашле у ратном стању. Македонија је, упркос расположењу становништва, од првог дана практично НАТО база у којој раде шта хоће, Хрватска се ликујући такођер истог тренутка ставила на располагање, СФОР, тј. НАТО из Босне већ служи као сервис за операције над југословенским небом, Словенија, Словачка, Румунија, Бугарска дајући сагласност за кориш-

тење свог ваздушног простора већ увелико виде како им се остварује сан о чланству у НАТО. Можда још и највише боли ситносопственичка и шићарцијска издаја црногорске власти. Ситуација изгледа безнадежно и депресивно - чини се да је општи слом или капитулација питање дана.

Упркос свему радије бих ових дана био ово што јесам, него Пољак, Чех, Мађар, Хрват, Словенац, Муслиман, Бугарин или Румун. Да и не говорим о народима земаља чланица НАТО. За разлику од рата у Хрватској и Босни сада је све чистије и јасније. Ово није прљави грађански рат, него класична агресија и по правној логици и по здравој, сељачкој памети. Изгледа да послје свега што се десило није било другог излаза.

На брзину скрпљен и склепан, у много чему противурјечан споразум из Рамбујеа који би по своме нахођењу политички тумачио и војно спроводио управо НАТО, нико нормалан не би могао нити смио потписати. Пред дилемом да ли Косово дати потписом тог споразума и изгубити сопствени суверенитет, или га изгубити у рату ова друга је, нажалост, била прихватљивија и нудила веће изгледе. Трећа је, најбоља и ваљда најреалнија: издржати, издржати на ногама док се не покаже колико је све ово неправедно и бесмислено. Иако је сила која се на нас сручила највећа војна сила у историји цивилизације, и наши војни потенцијали су били већи него што су икада били, и што би икада касније могли бити! То се морало искористити, јер се послје, вјероватно, више не би указала ни оваква прилика. До сада се то, чини ми се, показало оправданим, а сам Бог зна шта ће касније бити. Али ако нас и окупирају и Косово силом заузму, то ће

бити сасвим нова и другачија ситуација. Она ће нам дати право да од сада до вјечности користимо сва расположива средства да га на исти начин повратимо.

На другој страни питање да ли нас могу побједити уопште се не поставља као питање: питање је само гдје та побједа губи везу са мотивима због којих је бомбардовање почело. Идем чак и до најгорих, катастрофичних визија: оног тренутка када се као посљедица општег рушилачког оргијања појаве пејсажи потпуно уништене, спаљене земље, као да се ради о пејсажима неке друге планете, и сами аутори тог "хуманог" пројекта нужно се морају уплашити и коначно са свим тим једном престати. У најгорем случају излаз видим у томе, али дотле треба издржати. Све што се деси прије тога, а надам се да ће се нешто ипак десити много прије те катаклизмичке визије, чисти је добитак.

Ово је врло деликатна и ризична ситуација и за оне који нападају. Објективни повод, па чак и суви интерес, сада су отишли у други план, а напријед су избили емотивни и готово ирационални разлози: понос, освета, престиж, тј. тзв. "кредибилитет". То је као кад родитељ због нечега непромишљено почне да удара дијете, а оно пркосно трпи батине и одбија кривицу. Родитељски бијес се појачава, батине постају опасне и неконтролисане и тек кад дијете почне да малаксава и губи свијест, отац се нагло трза и уплашен од самога себе престаје са ударцима, падајући у очај и грижу савјести. Или када много јачи човјек у некој обичној тучи побјесни и неконтролисано готово на смрт почне да пребија слабијег. Тада и код њега одједном настаје отрежњење: за име Бога убићу човјека, одговараћу

за убиство, пред законом, пред Богом и пред људима!

23. април 1999.

Чим сам видио да на првом, другом и трећем каналу нема програма, било ми је јасно: гађали су Телевизију. Почели су, дакле, директно да пуцају у јавну ријеч, иако управо по њиховим, "демократским" узусима свако има слободу и право да се њоме служи по сопственом нахођењу. Осјетио сам потиштеност и велику празнину. Та наша "државна" телевизија одавно нам је некако постала знак устаљеног, нормалног, свакодневног живота, а у овим условима и нешто више од тога: гарант редовног стања и поуздан доказ да је све под контролом. Сада умјесто свега тога зјапи празнина, неизвијесност и осјећај да је у општем кидању свих веза прекинута и једна од најважнијих, она која повезује и све остале. Је ли то неки почетак краја? У току дана стижу вијести да је унутра било много људи, већ сада се зна да има мртвих и повријеђених, али мукотрпно рашчишћавање рушевина и откопавање затрпаних, као послије земљотреса, још траје.

Касније видим да је заправо погођена само једна, ваљда стара зграда у средини, одакле је емитован програм, док су са стране двије новије тек нешто мање оштећене. Прорадио је и први програм, све се некако поново повезује и сада више не изгледа тако страшно.

25. април 1999.

Тако то, ваљда, обично и бива. Од првог дана је изгледало да смо у зони повећаног ризика због

авалског торња и тога сам се највише и плашио. А ноћас сам напросто преспавао фрку! Легао сам негдје око поноћи (још увијек у одијелу!). Јутрос на тв није било прва три (државна канала), али сам мислио да су то још увијек посљедице ракетирања телевизије и да ћемо их, као и јуче, поново добити у поподневним сатима. Пошто нисам ништа чуо, а то би се бар морало добро чути, и пошто сам торањ у пуној величини сасвим добро видио на свом мјесту, нисам ни помишљао да се нешто могло десити. Тек када сам изашао на авалски друм да сачекам аутобус за Сопот успутно сам, од нашег избјегличког сапатника Ратка, сазнао да је ноћас гађан и торањ! Каже да експлозије нису биле нешто посебно јаке. У Сопоту сам чуо да је у ствари погођена трафо станица поред торња из које се он напаја струјом. Торањ, значи, не намјеравају да сруше, него само да га онеспособе. Уосталом, и незамисливо је да би без неке посебне потребе ишли на рушење темељних симбола једнога града, једне земље и једног народа.

28. април 1999.

Све се стопило у један дугачки дан у коме се сунце и мјесец смјењују као по навици и у коме се истовремено смјењују стравична рушења и појачани дипломатски напори који изгледа коначно нешто обећавају. Све то, ипак, у перспективи која је још увијек толико удаљена да се до тада може порушити бог зна колико чега и побити бог зна колико невиних људи. Некако по страни и увијек изненада појављују се детаљи о разговорима са Руговом, као што је и овај данашњи, послје кога је издато заједничко саопштење. Милутиновић и Ругова потом су уживо дали изјаве, па су тиме ваљда

пресјечене мистификације о неком његовом присилном учешћу у смиривању ситуације и проналажењу рјешења. То ме ипак помало испуњава неком надом.

"Колатералне грешке" све више постају правило које се потврдило и масакром у Сурдулици гдје је погинуло двадесетак људи од којих је готово половина дјеце. Још се ископавају мртви испод рушевина телевизије. Један ће сутра бити сахрањен и овдје на гробљу у Пиносави. Презива се Стоименовски.

29. април 1999.

Дан: На данашњи дан прије равно седам година са сарајевског аеродрома испратио сам Тамару и Јелену. Ко је тада могао помислити да је то пресудна тачка њиховог живота послје које ће доћи тешке избјегличке године и нова искушења, којима ће храбро и стрпљиво одолијевати све док не изађу на достојну животну стазу, на којој су, надам се, сада.

Ноћ: Управо је прошло једанаест сати, и управо је овдје изнад Авале, у два наврата, трајала канонада експлозија и ватромет противавионских пројектила. Читајући *Политику* испод ока сам бацао поглед на тв екран гдје је на *Палми* текла нека пријатна музичка емисија, а онда сам се нешто више заинтересовао када су почеле вијести преношене са првог програма РТС. Након извјесног времена нешто је само кврцнуло и слика спикера заледила се на екрану и остала без тона. Покушао сам да нађем први или други канал, али на оба мјеста само је треперио познати тв снијег. Помислио сам да је можда опет нешто око авалског торња, а утом се

зачула и пуцњава. Истрчао сам и са више мјеста у дворишту између дрвећа покушавао да докучим одакле долазе експлозије ПВО пројектила. Свијетлеће кугле појединачно или у редосљеду као дивље патке када селе на југ јуриле су из разних праваца према авалском брду и његовим падинама. У свему томе из смјера Авале дошле су, чини ми се двије, страшне експлозије, од којих се затресла стаклена веранда, и задрхтала стакла на прозорима и вратима. Канонада и ватромет још су потрајали, а онда се чуо звук одлазећих авиона, чији смјер су позадуго пратиле све слабије и слабије експлозије пројектила ПВ одбране.

Онда се све утишало. Негдје на сјевероистотку иза падина Авале окренутих Београду угледао сам велики стуб дима. Напољу је ведро, блијед као уплашен, изнад Авале цмиздри мјесец. Из мјесне заједнице журно и усплахирен долази комшија Жива који тамо свакодневно дежура. Каже да су гађали торањ и железничку станицу у Белом Потоку.

- Не види се торањ, чујем негдје у цепу ноћи комшиницу Душанку, из сусједног дворишта.

Комшија Владо и ја погледамо према Авали, али из искуства из претходних вечери знам да се торањ ноћу не може ни видјети, па томе и не придајем неки значај. Кажем да толика грађевина не би могла пасти без велике буке, поготово сада када је шума олистала и када би се звук стоструке умножавао и одбијао. Уосталом, прије пар вечери торањ је такођер био гађан, уништена је само трафо станица, док остала штета није била бог зна каква: већ сутрадан поново је прорадио и тв програм. Мора да су поново успјели оштетити уређаје за емитовање и ућуткали упорни и жилави "државни" први канал.

Остатак ноћи у три четири наврата поново је све врило од канонаде ПВО. Будио сам се и, увијек са ташном гдје су били документи и паре, истрчавао да видим шта се дешава. Изморен заспао сам тек пред зору.

За сутра сам већ све био припремио да расадим парадајз. Госо ми је у Рипњу купио шездесет струкова новосадског јабучара који сам оставио у подрум. То је једини посао коме се стварно радујем, а који сам данима одгађао због кише. Потом ћу вјероватно у Институт, јер ми је Славица рекла да ће, изгледа, бити плата. Послије овакве ноћи, ваљда, мора доћи и такав дан.

~ 30. април 1999.

А какав је тек дошао!

Дигао сам се невољно и раштимован, али посао ми је пошао за руком и расположење ми се ускоро сасвим поправило. Земљу сам раније био два пута прекопао и уситнио, влаге има више него довољно, јер је у задње вријеме готово свакодневно падала киша - све је ишло брже и лакше него што сам и очекивао. Дан је почео са сунцем, па сам у једном тренутку када га је на источној страни заклонио неки облачић, искоса погледао према небу да видим колико ће то потрајати. У поглед ми је ушао комад Авале који ми се одједном учинио некако другачији, ваљда због испраног ваздуха послје вишедневних киша. Свијест ми за кратко дотакоше већ потиснути догађаји из прошле ноћи - с ослабљеном вољом пожељех да видим торањ, али се чинило да треба направити пет-шест корака улијево, јер је велики дио видика одавде заклањала Живина кућа.

Наставио сам, сагнут, да загрћем ископане куће у које сам већ био ставио струкове расаде, а када сам дошао до краја опет искоса бацих поглед према Авали. Видик је био исти: да би се угледао торањ, значи, треба напустити посао и отићи још више улијево, али то би већ био превелик напор који стварно није имало разлога подузимати.

Сагнут и даље сам затрпавао струкове парадајза, а онда сам се, ни сам не знам зашто, одједном усправио, одлучно погледао према Авали и истог тренутка журно кренуо према капији одакле се врх најбоље види.

Преда мном се указао један сасвим други, много нижи, неугледан и непознат брежуљак: нешто у мени се нагло сурвало у дубину, као у провалију. Одједном као да сам се нашао у океану тишине и празнине у коју лагано пропадам све дубље и дубље, немоћан и неспособан да јој се одупрем, ни мишљу, ни покретом, ни смислом, ни сврхом. Торња више није било!

1. мај 1999.

Први мај, празник рада. Предиван сунчан дан. Послови у кући и у башти, све је тако далеко од помисли на рат. Ионако се чини као да је питање дана када ће се све ово преломити и стати.

А онда нови и све страшнији примјери тзв. "коллатералне штете". У Лужанима, двадесетак километара сјеверно од Приштине направили су прави масакр: аутобус на мосту дословно је пресјечен, један дио је остао на путу, а други пао, гледамо крш који се још пуши, комад нечије одјеће на дрвету, около угљенисана и раскомадана тијела људи који су се возили на релацији Приштина-Ниш.

Четрдесетак мртвих. У другом налету оштећена и кола хитне помоћи која су похитала да помогну пострадалима. Рањен лекар. Бројне новинарске екипа једва избјегле исту судбину.

Код Милошевића амерички миротворац Џеси Џексон, коме су предата заробљена три америчка војника.

2. мај 1999.

На данашњи дан, прије седам година, "изашао" сам из Сарајева. Тај случајни догађај довео ме је овдје испод Авале, гдје сам данас у дворишту и у башти готово читав дан косио траву. Боли ме сваки мишић, и свака кошчица, али то је пријатан бол, поготово када се погледа резултат.

Навече на ТВ *Политика* гледам неки филм, а онда долази Влатина супруга Весна са преносним телефоном на коме успутно разговара са Вером. Вијест да треба да се врати због школе скроз ју је узнемирила. Потпуно је затечена и неспремна. Управо јој фали дан-два да заврши посао око стажа и држављанства, али још горе од тога је што се плаши. Незамисливо јој је да се врати, очекивала је да ће у Сарајеву остати све док се ово не смири, понијела је документе и "своје" паре. На измаку је снага. На ливици је да ризикује отказ, иако се овдје тако нешто уопште не поставља као питање. То је њен условни рефлекс на оно што је за вријеме рата доживљавала у Сарајеву, гдје је пријетња отказом за оне који нису хтјели или могли да иду на посао била главно средство притиска на људе. Не помажу јој, каже, више ни седативи. Њено стање постаје све озбиљније и то ме забрињава, јер се плашим да би

могло имати трајне посљедице. Очајна је, плаче, помиње најгоре. Узнемирен сам, морам некако да јој помогнем, али су се у све ово уплели и првомајски празници, и овдје и у Сарајеву.

Потом настављам да гледам филм који све више почиње да ме интересује, иако бих због умора по свим правилима свог досадашњег понашања већ одавно требао да заспим. Одједном свјетло посрну, слике на тв се укочи и нестаде, а потом настаде тотални мрак. Значи, то је то. Почели су да гађају и електроенергетске објекте. Послије безочног рушења мостова, удар на струју и воду нови је знак ратне ескалације у којој се иде до краја и до дна.

Бауљам по кући тражећи свијећу, дрхтавим рукама некако је палим, а онда ускоро налазим још неколико комада. Тек накнадно пада ми напамет да смо, за сваки случај, купили батерије за радио, али не знам тачно гдје смо их оставили. Налазим их у торби у којој су најнужније ствари за евакуацију, али радио неће никако да проради. Огласио се тек када сам ставио двије још неотпаковане, али сада на скали није могуће наћи ниједну нашу станицу. У огромној празнини етера у којој се гушају и за премоћ боре радио таласи многобројних станица грозничаво трагам за неком нашом ријечју како бих сазнао шта се заправо десило. Хрвати преносе неку фудбалску утакмицу, на једној станици наше новокомпоноване пјесме, али се никако не јавља жива ријеч, радио Рума шибла неку народњачку музику, јавља тачно вријеме и наставља. Одлазим код Стошића и тек уз њихов телефон и мој радио сазнајемо да је практично читава Србија остала без струје! Мора да је у питању нека капитална хаварија. Је ли то завршни ударац пред коначни слом и капитулацију?

Прави љетни дан, и први без струје. Идем до авалског друма да видим има ли још штогод да се купи. Горе је, међутим, све као и прије. Хљеба има као и обично. У току дана Коки, Владо и ја играмо стони тенис, помало радуцкам у башти, али не могу да се прихватим ничега озбиљног. Сазнајем да је до распада електроенергетског система дошло због употребе новог оружја: неким новим материјалима дјелују на електро-енергетске објекте и на тај начин изазивају кратке спојеве на високонапонској мрежи. Помисао на овако шта у мени изазива туробна размишљања. Није ли то крај данашње цивилизације, када због техничке супериорности неки људи и државе напросто могу са другима да раде што год желе. Наговјештај неког новог робовласничког друштва? Или нешто што би се с правом могло звати техноцид?!

У току дана још један монструозни масакр. На путу Пећ - Кула - Рожаје поново погођен аутобус. Најмање двадесет мртвих. И овога пута стравична слика запаљеног аутобуса око кога су на све стране разбацани лешеве.

Сад је, ваљда, свакоме јасно да се не ради ни о каквим грешкама, макар се звале и колатералне. Очито је да међу људима желе да изазову страх, немоћ и панику. Са нападом на електроенергетски систем, ракетирања возова и аутобуса, пуних обичних људи, још један су доказ да желе изазвати опште расуло, слом и пораз, послије кога би безбједно ушетали у земљу и урадили оно што су заправо и наумили.

6. мај 1999.

Ђурђевдан. Четрдесет четврти дан агресије. Мокро и расквашено од ноћашње кише. Хладан вјетар који тек у току дана помало стаје и сунце почиње да прогријава. Дежурство у Институту. Дан који би могао бити кључни за мир: у Бону састанак министара иностраних послова групе седам најразвијенијих земаља, плус Русија, на коме су усвојени принципи за мирно рјешење косовског проблема у оквиру УН (који би требало преточити у резолуцију Савјета безбиједности), Клинтон у Њемачкој, Ругова у Риму. Дан крцат догађајима који буде оптимизам и наду. Разговор са Мирком у Детлаку, гдје они славе Ђурђевдан, са Јелом у Канади која је управо завршила трећу годину студија, и са Вером у Сарајеву, која је сада много боље, јер је питање њеног повратка због школе ријешено.

7. мај 1999.

Бомбардовање, међутим, не престаје. Јучерашње наде се полако разводњавају и распршују. И оно што је постигнуто сувише је начелно, различито се тумачи и тешко ће се моћи свести на праве конкретне мировне приједлоге. А за то вријеме рат се продужава, падају мостови и надвожњаци, руше индустријски објекти, јавне зграде, стамбени објекти у градским четвртима, приватне куће по градовима и селима, итд. Данас је црни дан у Нишу. Још једна "колатерална" - масакр са петнаест мртвих и шездесетак рањених од којих двадесетак теже. И опет, усред овог мог записа, посрћу свјетла и нестaje струје. Сада то више није толико страшно,

вјероватно опет графитне бомбе, само је питање колико ће потрајати.

8. мај 1999.

Не плашимо се толико ноћи, када озлоглашени НАТО Кју-клус-клан оргија са запаљеним бакљама, већ стрепимо од јутра, када израњају видљиви резултатати њиховог крвавог пира. Данас је, изгледа, црни дан Београда, досада најсуровије бомбардовање главног града. Посебно су страдале репрезентативне зграде на раскрсници Немањине и улице Кнеза Милоша, по којима се препознаје карактеристична физиономија Београда, када они који су у њега стигли, од жељезничке и аутобуске станице полазе према центру. Генералштаб, Министарство војске, Влада Србије. Тај пејсаж већ личи на она тотална бомбардовања из другог свјетског рата. Осим осталог страдао је и хотел "Југославија". Спочетка сам помишљао да је хотел "крив" зато што је у њему, изгледа, сједиште ЈУЛ-а, а онда сам на радио станици *Дојче веле* чуо да су се ту, бива, смјестиле неке паравојне јединице. Ни мање ни више!

Мени се чини да се сада смишљено гађају баш највећи и најзначајнији објекти да би се у народу изазвала деморализација и паника. При томе се оно што ни по чему не би могло бити проглашено војним циљем, зачас именује као "колатерална штета". Непосредно прије главних удара синоћ су поново бачене графитне бомбе и нестало је струје: идеални услови за упад у најосјетљивије слојеве људске психе.

Али главна, планетарна вијест је бомбардовање кинеске амбасаде у Београду! Од те вијести ми се следила крв у венама: зар је могуће да полако и

неконтролисано ипак клизимо у трећи свјетски рат, за који је Черномирдин рекао да би сигурно био и посљедњи. Све ово толико личи на нешто већ виђено да из сујевјерја напосто не смијем почети да сравњујем *оне* и *ове* догађаје.

Све говори да се уопште не ради о грешци. Није био у питању само један пројектил, зграда је практично потпуно уништена, има четворо погинулих, међу њима и новинарка агенције Хсин Хуа. Неколико људи је рањено. Овог пута су очито отишли (пре)далеко. Кинески амбасадор је један од ријетких који је остао у Београду и то би могла бити нека опомена у вези с тим. Или је можда у питању могући кинески вето у Савјету безбједности на резолуцију коју би ускоро требала поднијети група седам најразвијенијих. Такав чин би заправо Американцима био скроз добродошао; био би то одличан алиби за продужетак војне кампање којом би се у великом луку и даље заобилазиле УН. Или је у амбасади било нешто као логистички центар - познато је да и Кина има космички програм, сателите и сличну технику која би нама у овом тренутку, када нам све невоље долазе с небеса, могла бити итекако драгоцјена. Или су то само моја домишљања. Неоспорно се ради о намјерном гесту, а било шта да је у питању беспримјерно је дрско или је крајње површно и неодговорно. Ако је, пак, у питању још једна "колатерала", онда је на основу досад направљених грешака НАТО кампања коначно искомпромитована за сва времена и као таква ће свакако бити и прва и посљедња.

10. мај 1999.

Прошле ноћи, први пут од како је агресија почела, у Београду није свирана ваздушна опасност.

Данас, у Институту, негдје око пола два, сирене су поново почеле да завијају. У самом граду то изгледа језиво, јер се истовремено сустижу и спајају њихови продорни звуци из разних крајева града. (Овдје у Пиносави свира ручна сирена испред мјесне заједнице, преко пута нас, и практично нико је ни за шта не "зарезује"). Након тога Милан и ја чули смо неколико експлозија које уопште нису изгледале безазлено. Касније смо сазнали да су то, ипак, авиони пробијали звучни зид. У осталим дијеловима земље авијација је и даље дјеловала, мада се не чини да је то било баш превише жестоко.

Предвече, у приватном аутобусу за Авалу (три динара, курс марке десет) слушам радио дневник у коме се помиње нека наредба Врховне команде о обиму војног и полицијског присуства на Косову, али нисам јасно чуо на шта се то заправо односи. Вечерас, коначно, сазнајем да се ради о повлачењу до нивоа који је био прије агресије!

Је ли то заправо крај? Чини се да и на дипломатском плану све иде у том смјеру. Јелцин и предсједник Кине Ђијанг Цемин изјављују да у Савјету безбједности не може бити никакве расправе док бомбардовање не стане, Черномирдин је изненада отпутовао у Пекинг, Ругова је данас био код папе, половином сљедеће недјеље Ширак долази у Москву, итд. итд.

Ако би било по некој логици ствари би се још извјесно растезале и мрцвариле, бомбардовање, у ослабљеном виду, и даље би трајало, али би мало по мало све ишло према своме крају. Надам се да ће тако и бити, али много шта од распада Југославије на овим просторима није логично, па не мора бити ни ово.

Прије пола сата испред наше мјесне заједнице ипак је поново свирало.

По моме рачуну данас је четрдесетосми дан бомбардовања. Из сујевјерја све ово вријеме спавам одјебен. Сутра ћу (најављују лијепо вријеме) опрати веш и постељину, а навече ћу, иако не очекујем да ће се до тада нешто битно промијенити, коначно обући пиџаму.

11. мај 1999.

Али врага! У продужетку ноћи дошло је до такве салве ПВО експлозија на Авали какву, чини ми се, до сада још нисам доживио. Небо је прогоријевало и напосто цврчало од усијаних пројектила из свих смјерова. Надао сам се да они знају нешто више од мене и да на овај начин, пуцајући на НАТО авионе, истовремено себи дају одушка, у ствари да истовремено већ шенлуче и славе крај рата.

Али данас изгледа да је повлачење војске с Косова тек један од "једностраних" уступака који би тек требао донијети неке помаке и резултате. Ноћас је, истовремено, авијација дјеловала по многим градовима и селима, што значи да ћемо се још подоста начекати док се све ово смири. А када дође крај, напосто га више нећемо ни примијетити, јер ће све ићи постепено, дуго и са натезањем.

12. мај 1999.

Педесет дана бомби стопило се у један дуги дан нада и стрепњи, који се, нажалост, продужава у недоглед. Стишава се, без резултата, "жива дипломатска активност" која се била разбуктала посљедњих дана, а нешто ново засад се и не наговјештава.

Није ново ни то да из дана у дан пада све више мостова и релеја: тешко је више бити сигуран куда се и како може путовати и стићи, гдје се и који радио и тв. програм може чути и видјети. Престао сам да купујем *Политику* - оно што ме интересује у вези са ратом свуда је исто и у току дана главне новости чујем на радију или видим на тв, а за остало немам времена, јер су ме притисли многи други послови. Још нисам завршио књигу о мостарском културном и књижевном животу, морао бих у Бањалуку (априлски рок одавно је прошао), чекају ме послови око откупа стана у Сарајеву, о пословима око куће (башта, кошење траве, орезивање ограде) да и не говорим. См сам па још и о храни морам да се бринем.

Пред *Политиком* свакодневно огромни ред за цигарете.

На тв *Политика* готово читав дан цртани, а по читаву ноћ пробрани познати умјетнички филмови.

13-14. мај 1999.

Још једна, колосална колатерална штета! Опет је на удару била шиптарска избјегличка колона, овог пута у селу Кориша. Помиње се број од седамдесет девет мртвих и педесет осам тешко повријеђених. Маркале су за ово дјечија играчка. Ово је до сада несумњиво највећи маскар цивила у овом рату. То потврђују и потресни тв снимци, иако се најгрозније сцене показују тек у прихватаљивим дозама. Јасно се, опет, виде кршеви од трактора и приколица, разбацане ствари, дјечији лешеве. А управо прије двије вечери на *Гласу Америке* уживо сам слушао Клинтона како на неком скупу ратних

ветерана дословце оптужује Србе што, кобајаги, албанске избјеглице трпају у војне камионе излажући их тако погибији од бомбардовања! По интонацији, јевтиним прогандним триковима и пристрасним и нетачним конструкцијама тај његов говор је за мене био право откриће. Нисам вјеровао да велики државници, пардон, државници великих земаља, могу тако ниско да падну. У нека доба помишљао да смо им ми овако мали постали крупна кост у грлу од које су већ почели да се даве и губе присебност. Мора да смо их прописно изненадили и уплашили чим са највишег нивоа панично почињу да задају тако ниске ударце.

Уосталом, њихове колатералне штете одавно су од нус-производа постале њихов главни производ, и то у толиким количинама да би их то коначно могло угушити. По свему изгледа да цивилни објекти и цивилне жртве далеко надмашују уништене, чак и најшире схваћене, војне објекте и војне губитке у људству. Огорчени су што су дозволили да их код толике надмоћи ставимо у пат-позицију. По правилима би морали прихватити реми, али то је за њих равно поразу, а за нас побједи. У међувремену нас сатиру без јасног циља и рационалног смисла: чак и наш тотални пораз и расуло, више не би имали много заједничког са њиховим почетним замислима. Са нама таквима више не би знали ни шта да раде.

20. мај 1999.

Из једне кратке ноћи овог дугог дана изашли смо са новим шокантним пиратским чином: ракетирана је Неуролошка клиника болнице "Драгиша Мишовић". Тамо сам прије пар година проборавао десе-

так дана, због неке безазлене операције на уху и тај амбијент ми је доста познат - личи на кошевску болницу у Сарајеву. Не знам тачно која је од зграда Неуролошка клиника, али је јасно да се не ради о неком промашају и успутном поготку. Директно је погођена зграда Болнице, посебно је страдао одјел интензивне његе. Има неколико погинулих и рањених. Не знам има ли шта у близини што је могло бити "легитимни циљ", али ова њихова ваздушна кампања на крају се своди на антологију промашаја - све сами бисери хуманитарне несреће неслућених размјера: ако су изазвани свјесно и намјерно монструозно је, ако су стварно производ грешака још је монструозније. Конкретно овај случај напросто ничим није могуће објаснити. Тешко је рећи да је напад изведен са циљем да се у народу створи паника, још мање је могуће прихватити да се ради о грешци, јер тако прецизне грешке су ипак приче за малу дјецу.

Да ли се то ствари ипак полако своде или је то један од многих привида од којих живимо готово већ два мјесеца? Талијански парламент је изгласао резолуцију којом захтијева прекид бомбардовања. На ТВ снимци новооборених беспилотних летјелица. На више мјеста и нивоа сондира се терен за прихватљиву резолуцију Савјета безбједности. Двадесет седмог је чини ми се већ заказан неки скуп о југоисточној Европи или Балкану, и то је по неком календару требало да буде крај.

Башту сам већ колико толико довео у ред. Кромпир је, изгледа, најбољи. Већ је почео и да цвјета. На њему је тек покоја кромпирова златица - очито су закасниле, сада је већ велик, тврд и горак, па му више не могу ништа. Добра је и боранија, стижу

млада блитва и салата. Парадајз никако да крене, као да га већ хвата пламењача. Трешње нису бог зна како родиле и то ме напросто чини несретним. Кад су трешње у питању сав се изгубим, као наш мачак Марко када му дамо рибу. Вишања ће бити нешто више, за наше потребе сасвим довољно. Већ има и понека јагода.

За Бранка Милановића завршио сам пројекат за оснивање националних института у РС, а готов је и текст о Јовану Палавестри за књигу о културном и књижевном животу Мостара. Сљедеће недјеље коначно бих морао на предавања и испите у Бањалуку.

25. мај 1999.

Да није Васо Милинчевић јучер направио алузију на стара добра времена, не бих ни знао да је данас некад био Дан младости. Од њега сам чуо и виц како Сарајлија упоређује садашње стање у Београду са некадашњим у Сарајеву.

- Све је то, ба, исто, али нас макар нису тјерали да пјевамо.

Ових дана једна другу сустижу вијести о вишестратном бомбардовању Казнено-поправног дома у Истоку. Која ли је то гунгула била и какав масакр?! Помиње се више десетина (чак стотину) погинулих, неколико пута више рањених. Међу њима су, очито највећим дијелом затвореници, али страдали су и неки чланови особља. Због континуираног бомбардовања ни евакуација рањеника ни увиђај нису могли бити обављени истог тренутка (рањен је чак и истражни судија). Неки затвореници су искористили прилику и побјегли. Није тешко претпостави-

ти да су ту робијали махом Шиптари који су прије рата осуђени за "непријатељску дјелатност", тј. за оружну побуну и тероризам.

Мотиви и резултати овог напада такви су да би се о томе могао снимити изузетно драматичан и узбудљив филм. Сваки разумни разлог нужно би био неуверљив: да би се, ваљда, ослободили наводно невини, политички осуђеници, с којима, наравно, робијају и прави злочинци и криминалци, уништава се затвор и при томе масовно убијају или ослобађају (онима одозго то није битно), и "невини" и криви. Мотив за овај парадоксални чин морао би се тражити у дубоким и поремећеним слојевима психе оних који су бомбардовање једног затвора прогласили као "легитимни војни циљ", - сјајна претпоставка за узбудљив филмски заплет са неизвјесним исходом који би гледаоца могао држати у напетости до посљедњег тренутка. До тада овај догађај мораће да остане само крвава драма једног рата који се води по моделу видео игара.

А јутрос око четири сата, послје две-три ноћи затишја, поново ме пробудила темпераментна свађа и галама ПВО детонација изнад авалског неба. Дјелује као да пробуђени и узнемирени пси сви изненада почну да кевћу: размотано клупко њиховог лавежа убрзано се врти и мрси, мијешају се ситни, пискави, промукли, крупни и брундави гласови, кратки, испрекидани, али и рафално завијајући који се повијају и ишчежавају за звуком одлазећих авиона. Негдје усред фрке сваки пут се продере, реско и гласније од осталих, неки крупни "зељов" из увале према Точидерској реци.

Истрчао сам напоље, управо је свањивало. Небо изгледа као звоно испод кога се у различитом

ритму смирују јачи и слабији звукови клатана различитих величина.

26. мај 1999.

Каква паклена ноћ! Већ су се слегли главни догађаји дана, а из Москве гдје би требало да се преломе ствари око резолуције Савјета безбједности, стижу обесхрабрујуће вијести: све се продужава у ноћ и преноси на сутра, а тек потом Черномирдин и можда Атисари треба да дођу у Београд. Изгледни за било шта добро сасвим су скромни.

Потом, крајичком слуха на ТВРС која се понекад види доста добро, ухватим вијест да Хашки трибунал покреће поступак и диже оптужбу против Милошевића. Ни мање ни више! То ми је нешто сумњиво, притисци, дакле, попримају монструозне размјере, није ли то "добар" знак да ће све ово коначно стати. Милошевићева прејудицирана кривица се изгледа већ уноси у цијену мировног аранжмана, слично као што је било и са Караџићем. Бива, хајде да то некако ријешимо, али само да се зна ко је крив.

Ово заслужује много више пажње, поготово што су изгледа оптужили и још неке војне-политичке и полицијске челнике. "Ко зна зашто је то добро", рекла би Таша, а мени се чини да је ова оптужба у ствари ослобађајућа пресуда за рат у Хрватској и Босни. Да је, дакле, био крив за ратне злочине тамо, на исти начин оптужба би брзо стигла као и за ово. Досадашњу свјетску халабуку у том смјеру (о томе сам у Сарајеву у књижари видео читаву једну књигу), и Хашки трибунал је, значи, третирао само као халабуку. Осим уколико и Трибунал, далеко било, није саставни дио свега тога, који у читавој тој

галами спушта глас да га нико не чује или га подиже да буде гласнији од осталих зависно од нечијих дневно-политичких потреба и захтјева.

Онда ведро ноћ, продорни звук авиона и ватромет ПВО. Сан неће на очи, а и мачак Марко, као да нешто слутити, привукао се уза ме и ставио главу на моју мишицу. Напољу злослутни, препознатљиви глас ћука. Да ли се све поново руши, сада коначно и без повратка, или је то само тренутак прелома, кулминација последице које слиједи силазна путања збивања. Или ништа од тога: само једно дуго ишчекивање, и безнађе.

28. мај 1999.

Испада да је ово неки виртуелни рат, у значењу како се данас употребљава појам виртуелна стварност. Иако та синтагма заобилази основно значење појма виртуелно, она се већ потпуно одомаћила и њоме се у ствари именује нека друга, новостворена, апстрактна, па и вјештачка, најчешће електронски створена стварност. Овај рат је рат изван људског искуства не само што до сада оваквога није било, него због тога што као такав није адекватно преносив на људски план. Страх од опасности којој смо изложени функционише као стваран, а постоји само као реално могућ (изворније тумачење појма виртуелно), јер опасност која нас вреба није земаљска, већ долази с неба и ваљда у складу с тим мора бити невидљива. Отуд је и обарање оног фамозног "ноћног сокола" Ф 117 А (уз извињење да нисмо знали да је невидљив!), као тренутно пробијање тог невидљивог зида, одјекнула тако снажно и примљена са толико одушевљења.

Ништа у овом рату није романескно, већ и својим карактером он негира и онемогућава накнадну литерарну свијест о себи. У структурном погледу овај рат највише личи на видео игре, стрип или цртани филм, а посебно би се по њему могао направити узбудљив научно фантастични филм. Можда још и највише заправо он одговара оним хибридни филмским остварењима у којима се комбинују анимација и живи глумци, при чему се анимацијом дочарава посебна виртуелна стварност, док глумци глуме свакодневну људску реалност. Анимирани, виртуелна стварност одвија се изван људског искуства и без посљедица по оне који у њој учествују, док се у оној коју креирају глумци људи одистински радују или трпе и пате. Није тешко претпоставити у којој од те двије стварности, и на који начин, већ трећи мјесец уживо учествују људи под небом Србије и читаве Југославије.

3. јун 1999.

То је, ваљда, тај дан. План који су донијели Черномирдин и фински поредсједник Атисари данас је потврђен у Скупштини Србије и то би практично требало бити крај. Против су једино били радикали црвеног Војводе Воје, који су највише и били орни за овај рат (као и за она два претходна), из простог разлога што су знали да ће план, који се мора усвојити, проћи и без њихових гласова, очито рачунајући да би тим чином могли задобити неке друге гласове, на сљедећим изборима. Детаљи се не знају, они очито нису бог зна како повољни по нас, али чим се почну примјењивати бомбе ће престати да падају. То ће потрајати још неколико дана, али

вјероватно неће бити тако опасно - удари по већ срушеним објектима, бомбардовање нових, мање важних ствари, пробијање звучног зида.

У тренутку када је на радију саопштена вијест да је Скупштина Србије прихватила план задесио сам се у Институту, гдје смо се окупили да примимо ратну плату, први пут умањену за једну трећину. Само за тренутак настао је тајац, тек толико да се вијест чује, а онда су сви продужили да ћаскају као да се ништа није ни десило. Само је Славица нешто гунђала: јасно је да разлога за одушевљење нема, јер НАТО ипак долази на Косово. Али на другој страни рат се ипак завршава, и то у тренутку када су људи коначно увидјели шта би рат заиста могао бити: већ су почели стварни проблеми са струјом и водом, а и "коллатералне штете" су постале толике да се нико више није смио надати да је изузет. Да се и не говори о грозним искуствима из Хрватске и Босне, која ми овдје још ни приближно нисмо искусили.

Сад ће, наравно, многи гунђати: знали су они да ће се све овако завршити и да ће све бити исто као што би било да се нисмо ни курчили и улазили рат са читавим свијетом. Наравно да имају и право, али чини се да другачије ипак није ни могло: учинили смо што смо могли и морали, барем смо покушали. Све преко тога је чист добитак. Несрећа је у томе што је то "све преко тога" кроз несразмјерно оноемо колико смо и шта изгубили.

Али на другој страни и оно што је добио НАТО такођер је ситно и доста недефинисано - у моралном и политичком погледу штета је и код њих далеко већа од користи, а о ратним трошковима да се и не говори. Задуго покварени односи са Русијом и Кином, нелагодност новопримљених чланова

НАТО из Средње Европе (Чешка, Пољска и Мађарска) које су се без своје воље зачас нашле у рату са Југославијом, привредна штета и морална дискредитација Румуније, Бугарске и бивших југословеских република. Право глупо бомбардовање. Тресла се гора родио се миш. Улудо потрошени кец из рукава. Коначно су нас, послје толико времена, поново бацили у наручје Русима. Могућа државна заједница Југославије са Русијом и Бјелорусијом (заједничка одбрана!), трајна је главобоља свакоме ко би у догледно вријеме овдје нешто покушавао рјешавати силедијским каубојским методама. Шта су изгубили људи са Космета, подједнако и Албанци и Срби, и сви остали, послје опште бјезаније и страшних рушења уопште није тешко предвидјети. Друга је ствар, и посебно питање, шта су добили, тј. шта ће касније добити Шиптари и да ли ће то бити пропорционално ономе колико су страдали и шта су изгубили. Све у свему, као и у сваком рату и у овом се показало колико је бесмислен и глуп.

П. С.: У међувремену сам путовао у Сарајево. Предали смо документе за откуп стана, али ће процедура изгледа потрајати и сигурно ће нам тражити још неке папире.

Управо у мом одсуству десиле су се двије најближе и најопасније експлозије: једна негдје у њивама укосо од нас, а друга пола километра од авалског пута у авалској шуми. Ту је погођена нека барака, није било људских жртава, али је побијено неколико коза.

Истовремено погођен је старачки дом са болницом за плућне болеснике у Грделици, а десио се масакр и у Новом Пазару.

9. јун 1999.

Данас је рат, изгледа, завршен.

Претходне ноћи дуго је падала киша. Сијевало је и грмело, а с обзиром да је на снази била ваздушна опасност, нисам баш увијек био сигуран када и на кога пуца Илија Громовник, а када њихов НАТО или наш ПВО. Облачно се задржало и прије подне, али је вече већ било право љетно, топло и спарно. Прво сам са Кокијем одиграо пар партија стоног тениса, а онда сам, као никад до сада, све до десет сати, продужио да играм са његовим татом Владом. Нисмо играли на резултат, ишло нам је добро, а с времена на вријеме узимали смо "погонско гориво" у виду "Вајферт" пива. Сада је пола једанаест и на "државној" телевизији саопштавају о постигнутом споразуму министара седам најразвијенијих земаља да ће бомбардовање престати. Претходно је успјешно завршен војно-технички споразум са НАТО-м о начину повлачења војске и полиције са Косова. Не знам да ли је ово привремено обустављање бомбардовања, које ће се потом претворити у стално, или је нешто више од тога. Могуће је да ће резолуција Савјета безбједности бити усвојена већ ноћас, и да се сирене за ваздушну опасност ове ноћи више неће ни огласити. Нико још не зна шта смо добили, а шта изгубили, али изгледа да ствари сада по нас стоје нешто боље и да у коначном имамо шансе чак и за неријешен резултат. За нас је то, наравно, огромни успјех.

10. јун 1999.

Прошла ноћ је заиста била мирна. А данас је диван љетни дан, са температуром која је више

угодна него што омамљује и замара. У Институту опет плата, ратна, тј. умањена за једну трећину. Сад још не мислимо хоће ли ратна остати и после рата. У пролазу испред Зеленог венца маса шверцера цигаретама које сада нико не дира и не разгони. Да ли ми се то чини, или су кафане нешто оживјеле, а свијет се покренуо и узмувао.

По доласку кући на тв екрану дочекује ме Милошевић, у стојећем ставу, мало искренут у десну страну. Значи, заиста је готово. Доста шкрта изјава о крају рата, прецизни подаци о броју погинулих чини ми се реалним - плашио сам се да би ствари могле стајати много горе.

Навече, на тв екранима прве колоне војске и полиције које се повлаче са Косова. Повлаче се у реду, организовано и професионално, са побочним обезбјеђењем од евентуалних напада тзв. ОВК. (Хоће ли ускоро са Косова кренути и колоне српских избјеглица, и хоће ли бити тако организоване?!) На тенковима борним колима, камионима и другим возилима уморни, али раздрагани војници са уздигнутим рукама и испружена три прста. То није распад и расуло, већ смјена једне војске другом. Шта ће после бити то још нико не зна. Истовремено, ноћни снимци народног весеља по многим градовима Србије, гдје се слави крај рата. "Победа, победа", узвикују људи, тако ваљда с правом осјећају, мада Бог сам зна шта је заправо на ствари. (У Институту прије подне јадиковке да је Косово коначно изгубљено, на улици одломци разговора о граничној и царинској служби после повлачења наших снага). Никома од нас још ништа није јасно. Јасно је само то да је ова свеколика народна несрећа већ спуштена на разину агитације за могуће пре-

времене изборе: архаични националиста Вук одједном се напрасно и одлучно почео залагати за денацификацију Србије, и то управо у тренутку док се по београдским биоскопима врти филм *Нож*, снимљен по једном његовом лошем роману, који је због тога својевремено тумачен као штито којим се генерише национална мржња. Надахнут и опијен симболима косовског мита, окићен медаљама, заставама и другим знамењима из славних (побједничких) српских ослободилачких ратова, то се Вук, под шајкачом, широким друмом од *Тополе па до Равне Горе*, цик-цак ходом, два корака назад један напријед, опет тријумфално приближава капијама Европе.

Рат је трајао тачно једанаест недјеља, недјељу дана, дакле, мање од пуна три мјесеца. Седамдесет девет дана који су потресли свијет. Ако јесу.

Круг је коначно затворен. Од Косова је све почело, на Косову се ево и завршава. Један мали развучени тренутак у коме је Звијер времена од досаде зијевнула, за мало се пробудила, а потом поново пала у апатију и лијено наставила у својој утроби да вари нашу свеколику патњу и несрећу.

НАПОМЕНА

Ова књига настала је као последњи чин духовне аутотерапије у виду дневничких записа којој се аутор, у потрази за сопственом људском равнотежом, самоиницијативно био исцрпно подвргао за све вријеме свог досадашњег избјегличког живота.

Случај је хтио да управо у тренутку када је тај дугогодишњи обред духовне хигијене био већ сасвим при крају, букне нови пожар емоција и узбуђења: враћање стана, хитни повратак и поновно суочење са Сарајевом у коме је аутор оставио највећи и најбитнији дио свога живота.

Случај је, на жалост, ову терапију нужно продужио за још седамдесет девет дана, колико је трајала агресија НАТО на СР Југославију.

Тако су се ова два повода, као могући крај једне и почетак друге, нове драме која је била на видику, на природан начин и без ауторове воље сјединили у цјелину која је добила аутентична сопствена значења. Оглед "Запис о једној слици", као саставни дио поменуте аутотерапије коју је аутор истовремено изводио и на другој, професионалној равни, на чудан и неочекиван начин повезао је и потврдио та значења и зато се ту и нашао.

То је и разлог што се аутор одлучио да овако, с краја, објави један мали дио својих записа о мучним и узбудљивим годинама избјегличког живота, од којих су му најдраже оне проведене у селу Пиносава испод Авале.

Авала, 10. јун 1999.

Аутор

О АУТОРУ

Станиша Тутњевић, рођен је 20. XI 1942. године у Доњем Детлаку код Дервенте. Основну школу завршио је у родном селу, осмогодишњу у Дервенти, Економску у Босанском Броду, Филозофски факултет - група Историја југословенских књижевности и српскохрватски језик 1966. у Сарајеву. Радио је као стручни сарадник у Републичком секретаријату за образовање, науку, културу и физичку културу и Републичкој заједници културе БиХ, а потом у Институту за језик и књижевност у Сарајеву. У два мандата био директор Института за књижевност. По избијању рата 1992. године прешао у Институт за књижевност и уметност у Београду, гдје и сада ради у звању научног саветника. Као гостујући професор предаје на предмету *Компаративно изучавање јужнословенских књижевности* на Филозофском факултету у Бањалуци. Докторирао 1980. године. Објавио књиге: *Ради свога разговора. Огледи о приповједачима Босне*, Сарајево, 1972; *Отворене границе*, Сарајево, 1975; *Социјална проза у Босни и Херцеговини између два рата*, Сарајево, 1982; *Под истим углом. Студије о босанскохерцеговачкој књижевној прошлости*, Сарајево, 1984; *Књижевне кривице и освете. Осврт на књигу Књижевни живот Босне и Херцеговине*

између два рата *М. Ризвића*, Сарајево, 1989; *Поезија између два рата. Прилози са историју књижевности Босне и Херцеговине*, Сарајево, 1991-1992, *Часопис као књижевни облик*, Београд, 1997 и *Динамика српског књижевног простора*, Глас српски, Бања Лука 2000.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

886.1-94
929:355 Тутњевић С.
341.311 (497.1) "1999"

ТУТЊЕВИЋ, Станиша

Нато на Авали / Станиша Тутњевић. - (1. изд.). - Бања Лука :
Бесједа ; Београд : Ars Libri, 2001 (Лакташи : Графомарк). - 144 стр.
; 20 см. - (Библиотека Памћења)

Тираж 1000. - Стр. 144: Биљешка о писцу.

ISBN 86-7492-016-0

П. О.: ТУТЊЕВИЋ, Станиша (1942.) - Дневници, ТУТЊЕВИЋ,
Станиша (1942.) - Аутобиографија, НАТО-агресија - "1999"

MFN= 000397

Станиша Тутњевић
НАТО НА АВАЛИ

Издавачи:
„БЕСЈЕДА“ Бања Лука
E-mail: deni@inecco.net
„АРС ЛИБРИ“
Београд

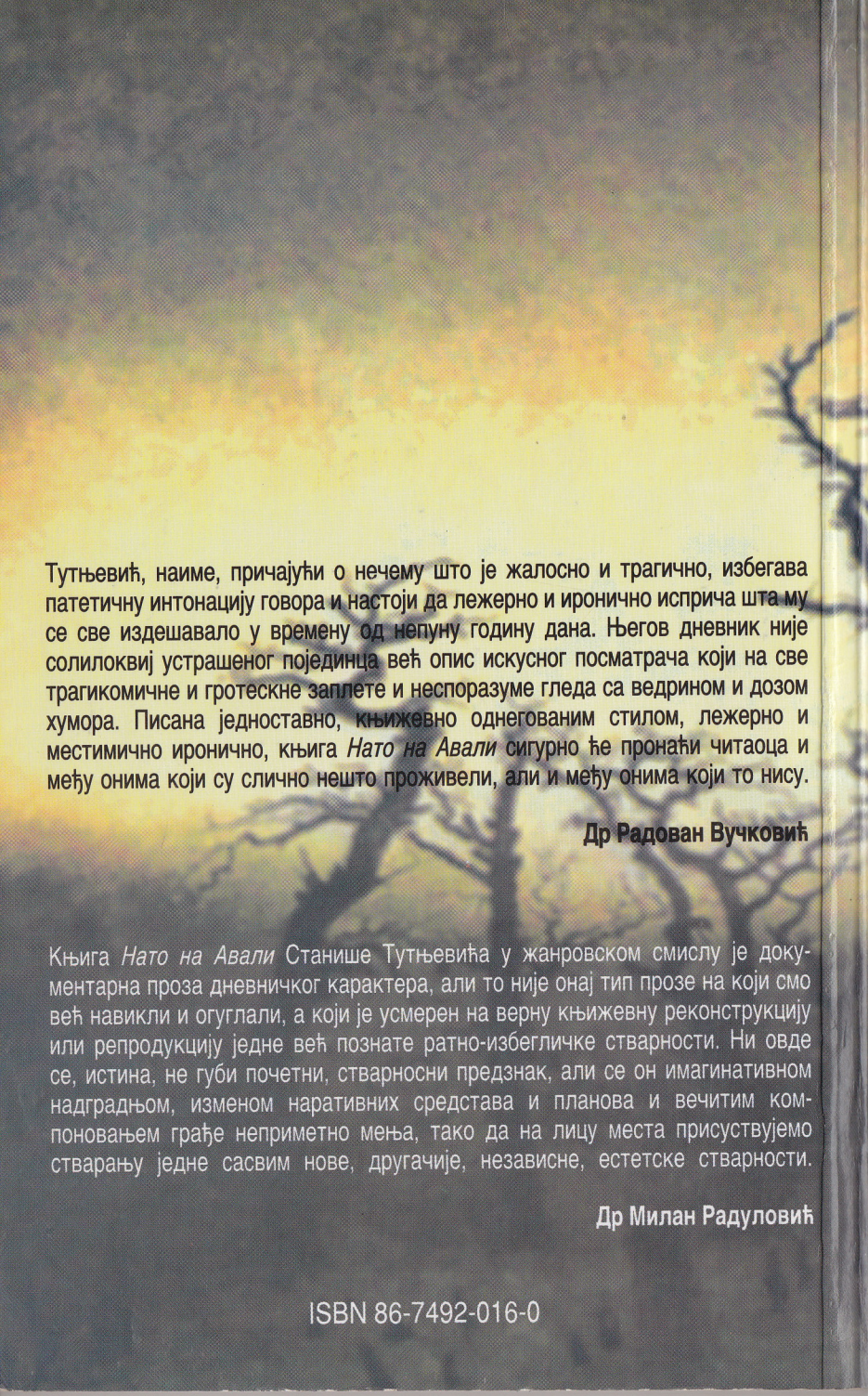
За издаваче:
Весна НОВАКОВИЋ
Ненад АРСИЋ

Штампа:
ГРАФОМАРК
Лакташи

За штампарију:
Светозар ЂЕРКЕТА

Тираж
1000

Штампано априла 2001. године

Тутњевић, наиме, причајући о нечему што је жалосно и трагично, избегава патетичну интонацију говора и настоји да лежерно и иронично исприча шта му се све издешавало у времену од непуну годину дана. Његов дневник није солилоквиј устрашеног појединца већ опис искусног посматрача који на све трагикомичне и гротескне заплете и неспоразуме гледа са ведрином и дозом хумора. Писана једноставно, књижевно однегованим стилем, лежерно и местимично иронично, књига *Нато на Авали* сигурно ће пронаћи читаоца и међу онима који су слично нешто проживели, али и међу онима који то нису.

Др Радован Вучковић

Књига *Нато на Авали* Станише Тутњевића у жанровском смислу је документарна проза дневничког карактера, али то није онај тип прозе на који смо већ навикли и огуглали, а који је усмерен на верну књижевну реконструкцију или репродукцију једне већ познате ратно-избегличке стварности. Ни овде се, истина, не губи почетни, стварносни предзнак, али се он имагинативном надградњом, изменом наративних средстава и планова и вечитим компоновањем грађе неприметно мења, тако да на лицу места присуствујемо стварању једне сасвим нове, другачије, независне, естетске стварности.

Др Милан Радуловић